

KUL TÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Klára Bu-
zássyová, Ján Findra, Gejza
Horák, Ján Horecký, Ján Kača-
la, František Kočíš, Ivan Masár,
Ján Oravec, Matej Považaj,
Jozef Ružička, Anna Rýžková,
Ján Sabol, Elena Smiešková

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepka 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 19 — ČÍSLO 5

OBSAH

MASÁR, I.: Slovenská terminoló- gia v rokoch 1945—1985 . . .	129
NEDOBITY, W.: Konceptológia — náuka o pojmach	139
CHOVANEC, D. — KŘEČKOVÁ, V.: Problematika používania termínu <i>tyla</i>	143
DVONČ, L.: Písanie skratiek viac- slovných vlastných mien . . .	146
ONDREJOVIČ, S.: Z histórie ze- mepisného názvu <i>Aljaška</i> v slovenčine	151
Základné názvy z astronómie (Slnečná fyzika 2)	154

Diskusie

UHLÁR, V.: Pôvod názvu <i>Medzi- hradné</i>	163
---	-----

Rozličnosti

Čakanka. M. Majtánová . . .	167
Výslovnosť názvu <i>Hvar</i> v spisov- nej slovenčine. L. Dvonč . . .	169
Názov <i>Mount Everest</i> a jeho vý- slovnosť. S. Ondrejovič . . .	170
Tatranské Matliary? K. Palko- vič	172

Správy a posudky

Beseda s pracovníkmi Sloven- ského štatistického úradu. K. Hegerová	173
Jazykoveda v informatických u- čebniciach. J. Horecký . . .	174
Kniha na cestách porozumieva- nia. M. Nábelková	177
Slovenské termíny v učebnici patológie. F. Šimon	181
Osožná popularizačná knižka s právnou tematikou. E. Ríso- vá	182
Nová učebnica slovenskej mor- fológie. J. Mlacek	185

Slovenská terminológia v rokoch 1945—1985

IVAN MASÁR

1. Slovenská odborná terminológia je v období od oslobodenia Česko-slovenska Sovietskou armádou úzko zviazaná s rozvojom slovenskej vedy v rámci Slovenskej akadémie vied a mimo tohto rámca v rozličných výskumných ústavoch, na vysokých školách a na iných pracoviskách. Bádateľský záujem na túto oblasť slovnej zásoby spisovného jazyka a zároveň s tým aj na terminológiu ako na vednú disciplínu upriamuje už takmer štyri desaťročia J. Horecký, ktorý vývin odbornej terminológie od štúrovskeho obdobia až do polovice päťdesiatych rokov nášho storočia prehľadne zachytil v knižnej práci (Horecký, 1955, s. 23—34). Ďalšie etapy rozvoja terminológie predstavuje v časopiseckých článkoch napísaných pri jubilejných príležitostiach (Horecký, 1960, 1965). Na tieto práce nadväzuje aj prehľadná informácia o slovenskom odbornom názvosloví vypracovaná pri príležitosti päťdesiateho výročia vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov (Masár, 1968). Tieto práce sú relatívne úplným zhrnutím výsledkov v takej dôležitej oblasti odbornej činnosti, ako je ustaľovanie terminológie vedných alebo výrobných odborov. Do ich rámca zapadá aj informatívny prehľad o účasti slovenskej jazykovedy na vypracovaní adekvátnej terminologickej teórie a na jej prenášaní do praxe (Masár, 1982). V tomto článku sa v nadväznosti na citované zhrnujúce príspevky podáva prehľad terminologickej práce od r. 1968.

2. Ťažisko terminologickej činnosti je v práci terminologických komisií. V sledovanej etape sa v úplnosti realizovala myšlienka začleniť terminologické komisie do výskumných ústavov, k vedeckým spoločnostiam pri SAV alebo na iné pracoviská podľa príslušných odborov. Predtým ich činnosť organizačne zabezpečovalo niekdajšie terminologické

cuje pri Slovenskej entomologickej spoločnosti SAV a výsledky svojej práce publikovala v niekoľkých terminologických súpisoch.⁴ Je nesporné, že prípravou týchto súpisov sa uľahčilo aj urýchlilo vydanie závažnej encyklopedickej práce z oblasti entomológie.⁵

2.3. V polovici sedemdesiatych rokov začali pracovať pri Jednote slovenských matematikov a fyzikov dve komisie — komisia pre terminológiu fyziky a komisia pre terminológiu matematiky. Ich cieľom bolo vypracovať terminológiu príslušných disciplín pre potreby stredných škôl. Komisia pre terminológiu matematiky dosiahla vytýčený cieľ vydaním terminologickej príručky, ktorej tretie vydanie je doplnené o terminológiu počítačov.⁶ Na terajších zasadnutiach prerokúva návrhy termínov a ich definícií z oblasti matematickej štatistiky, funkcionálnej analýzy, teórie čísel, aritmetiky atď. Čiastkové výsledky tejto činnosti publikovala v súpise termínov⁷ a pripravuje sa tak na vydanie terminologického slovníka v rozsahu univerzitného kurzu matematiky.

Fyzikálna komisia skončila prácu na rukopise terminológie stredoškolskej fyziky a rokuje o možnostiach jej vydania. Podobne ako iné komisie publikovala viacero terminologických súpisov;⁸ teraz je v opo-nentskom konaní heslár slovníka, v ktorom sa spracuje terminológia vysokoškolskej fyziky.

Aktuálnou úlohou obidvoch komisií je zjednotenie istých položiek matematickej a fyzikálnej terminológie, symbolov a značiek. Táto problematika sa má na širšej báze prerokovať na celoštátnom seminári.

2.4. Z vedných disciplín, ktoré bezprostredne využívajú poznatky fyziky a matematiky, spracúvajú terminológiu vlastných odborov komisia pre terminológiu metrológie a metronomiky a komisia pre astronomickú terminológiu. Prvá z nich je organizačne začlenená k Ústavu merania a meracej techniky SAV a doteraz časopisecky publikovala

⁴ Slovenské entomologické názvoslovie I. Kultúra slova, 8, 1974, s. 348—357; II. Tamže, 9, 1975, s. 159—168; III. Tamže, s. 339—351; IV. Tamže, 11, 1977, s. 163—172.

⁵ JASIČ, J. a kol.: Entomologický náučný slovník. Bratislava, Príroda 1984. 674 s.

⁶ Matematická terminológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 144 s.; 2. vyd. 1977; 3. doplnené vyd. 1984. 184 s.

⁷ PORUBSKÝ, Š.: Matematická terminológia v oblasti aritmetiky a teórie čísel. Kultúra slova, 16, 1982, s. 350—364.

⁸ Základné názvy z fyziky. Kultúra slova, 9, 1975, s. 163—173; Tamže, 10, 1976, s. 343—351; Tamže, 11, 1977, s. 352—356; Tamže, 12, 1978, s. 346—354; Tamže, 15, 1981, s. 164—175, 345—359; Tamže, 18, 1984, s. 345—357.

cuje pri Slovenskej entomologickej spoločnosti SAV a výsledky svojej práce publikovala v niekoľkých terminologických súpisoch.⁴ Je nesporné, že prípravou týchto súpisov sa uľahčilo aj urýchlilo vydanie závažnej encyklopedickej práce z oblasti entomológie.⁵

2.3. V polovici sedemdesiatych rokov začali pracovať pri Jednote slovenských matematikov a fyzikov dve komisie — komisia pre terminológiu fyziky a komisia pre terminológiu matematiky. Ich cieľom bolo vypracovať terminológiu príslušných disciplín pre potreby stredných škôl. Komisia pre terminológiu matematiky dosiahla vytýčený cieľ vydaním terminologickej príručky, ktorej tretie vydanie je doplnené o terminológiu počítačov.⁶ Na terajších zasadnutiach prerokúva návrhy termínov a ich definícií z oblasti matematickej štatistiky, funkcionálnej analýzy, teórie čísel, aritmetiky atď. Čiastkové výsledky tejto činnosti publikovala v súpise termínov⁷ a pripravuje sa tak na vydanie terminologického slovníka v rozsahu univerzitného kurzu matematiky.

Fyzikálna komisia skončila prácu na rukopise terminológie stredoškolskej fyziky a rokuje o možnostiach jej vydania. Podobne ako iné komisie publikovala viacero terminologických súpisov;⁸ teraz je v opo- nentskom konaní heslár slovníka, v ktorom sa spracuje terminológia vysokoškolskej fyziky.

Aktuálnou úlohou oboch komisií je zjednotenie istých položiek matematickej a fyzikálnej terminológie, symbolov a značiek. Táto problematika sa má na širšej báze prerokovať na celoštátnom seminári.

2.4. Z vedných disciplín, ktoré bezprostredne využívajú poznatky fyziky a matematiky, spracúvajú terminológiu vlastných odborov komisia pre terminológiu metrologie a metronomiky a komisia pre astronomickú terminológiu. Prvá z nich je organizačne začlenená k Ústavu merania a meracej techniky SAV a doteraz časopisecky publikovala

⁴ Slovenské entomologické názvoslovie I. Kultúra slova, 8, 1974, s. 348—357; II. Tamže, 9, 1975, s. 159—168; III. Tamže, s. 339—351; IV. Tamže, 11, 1977, s. 163—172.

⁵ JASIČ, J. a kol.: Entomologický náučný slovník. Bratislava, Príroda 1984. 674 s.

⁶ Matematická terminológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 144 s.; 2. vyd. 1977; 3. doplnené vyd. 1984. 184 s.

⁷ PORUBSKÝ, Š.: Matematická terminológia v oblasti aritmetiky a teórie čísel. Kultúra slova, 16, 1982, s. 350—364.

⁸ Základné názvy z fyziky. Kultúra slova, 9, 1975, s. 163—173; Tamže, 10, 1976, s. 343—351; Tamže, 11, 1977, s. 352—356; Tamže, 12, 1978, s. 346—354; Tamže, 15, 1981, s. 164—175, 345—359; Tamže, 18, 1984, s. 345—357.

jednak súpisov termínov,⁹ jednak samostatné terminologické publikácie.¹⁰ V súčasnosti sa venuje revízií publikovaných materiálov.

Komisia pre astronomickú terminológiu pracuje pri Slovenskej astronomickej spoločnosti SAV. Publikovala súpis prediskutovaných a schválených termínov a ich definícií.¹¹ Publikovaný terminologický materiál eviduje v počítači, čím sa stala jednou z prvých terminologických komisií, ktoré vo svojej práci využívajú počítačovú techniku.

2.5. Špecifickými problémami mineralogického a petrografického názvoslovie sa zaoberala komisia pracujúca na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave. Keďže sa mnohé názvy minerálov používali v rozličných podobách, komisia najskôr vypracovala súbor pravidiel a zásad na tvorenie mineralogických názvov, ako aj transkripčných pravidiel na prepisovanie cudzojazyčných názvov do slovenčiny. V intenciách týchto pravidiel zrevidovala a kodifikovala obsiahly súbor názvov minerálov. Práca vyšla ako samostatná príloha 9. ročníka časopisu *Mineralia Slovaca*.¹²

2.6. Medzi terminologické komisie, ktoré začali rozvíjať činnosť pri akademickom jazykovednom pracovisku, patrí ďalej komisia pre názvoslovie organickej chémie. Z tohto odboru vyšli dve terminologické publikácie,¹³ ktorých autori zužitkovali skúsenosti z práce v komisií a pri riešení zložitých alebo sporných otázok brali do úvahy názory sporadicky zvolávanej komisie. Názvoslovie organickej chémie prekonáva zložitú etapu vývinu, pretože pri jeho používaní dochádza k neželateľnej dvojkoľajnosti. Časť odborníkov sa pridŕža názvoslovnej praxe autoritatívneho a medzinárodne uznávaného časopisu *Chemical Abstracts*, časť rešpektuje názvoslovie a názvoslovné pravidlá *Organic Nomenclature* [1979] vydané Medzinárodnou úniou pre čistú a aplikovanú chémiu. Aktuálnou úlohou komisie je vyrovnávať sa s problémami, ktoré sú sprie-

⁹ Z metronomického názvoslovie. Kultúra slova, 4, 1970, s. 159—167; Zo základnej terminológie metrológie a metronomiky. Tamže, 13, 1979, s. 159—170; Názvoslovie z odboru merania. Tamže, 17, 1983, s. 353—360.

¹⁰ Odborné termíny z meracej techniky I. Acta metronomica. Bratislava, Ústav teórie merania SAV 1970. 32 s.; II. Tamže, 1973. 26 s.; III. Bratislava, Ústav merania a meracej techniky SAV 1976. 43 s.

¹¹ Základné názvy z astronómie. Kultúra slova, 13, 1979, s. 340—345; Tamže, 14, 1980, s. 158—172, 363—367; Tamže, 15, 1981, s. 176—178; Tamže, 16, 1982, s. 168—172; Tamže, 17, 1983, s. 170—172, 360—369.

¹² KODERA, M. — ĎUROVIČ, S. — MASÁR, I. — JUDINOVÁ, E.: Slovenské názvy minerálov. Bratislava, Alfa 1977. 81 s.

¹³ HEGER, J. — KRASNEC, E.: Názvoslovie organických zlúčenín. Bratislava, SPN 1972. 312 s. — HEGER, J.: Ako tvoriť názvy organických zlúčenín. Bratislava, SPN 1981. 168 s.

vodným znakom spomenutej dvojkoľajnosti. Podrobný prehľad o činnosti komisie a o prácach v oblasti názvoslovia organických zlúčenín sa podáva v osobitnom článku (Heger, 1983).

2.7. Terminologická komisia Slovenskej biologickej spoločnosti pri SAV spracovala systémové a odporúčané pracovné názvy enzýmov a ich triedenie a urobila výber enzymologických termínov.¹⁴ Práca bola pripravená podľa medzinárodného triedenia a systematiky enzýmov, kde má každý enzým slovné označenie a kódové číslo. Úlohou komisie bolo kodifikovať slovenské podoby názvov.

2.8. Starostlivosť o železničnú dopravnú terminológiu má u nás dobrú a dlhú tradíciu. Veď prvý terminologický slovník, ktorý u nás vyšiel po vzniku samostatného štátu Čechov a Slovákov, bol *Maďarsko-nemecko-slovenský Železničný Slovník* (1919). Na túto tradíciu sa nadviazalo hneď po oslobodení založením terminologických komisií, ktoré pracovali pri Ustave slovenského jazyka a ktoré začatú prácu dokončili vydaním terminologických slovníkov (pozri Masár, 1968, s. 336). Ďalšiu starostlivosť o železničnú, resp. širšie o dopravnú terminológiu iniciatívne prevzal na seba jeden z členov niekdajšej komisie, ktorý sumoval skúsenosti z práce v terminologickej komisií, bohaté skúsenosti vysokoškolského profesora a dobrú znalosť dopravných predpisov a noriem v troch slovníkových príručkách,¹⁵ ktoré sú cenným príspevkom k stabilizácii dopravného názvoslovia. Jazykovedci sa na tejto práci zúčastnili konzultáciami s autorom, lektorskými posudkami rukopisov ap.

2.9. Spomedzi rozsiahlych terminologických projektov, ktoré sa začali realizovať v sedemdesiatych rokoch, treba na prvom mieste uviesť projekt Ústrednej komisie pre odborné poľnohospodárske a lesnícke názvoslovie pôsobiacej pri Ústave vedecko-technických informácií v Prahe. V rámci tejto komisie pracuje niekoľko subkomisií (subkomisia pre rastlinnú výrobu, živočíšnu výrobu, poľnohospodársku techniku atď.). Sama komisia rieši základné otázky spojené s tvorbou odbornej terminológie, s vydávaním terminologických slovníkov a usmerňuje činnosť subkomisií. Celý projekt realizujú pracovné tímy českých a slovenských odborníkov a zúčastňujú sa na ňom aj zástupcovia národných akademických jazykovedných ústavov. Výsledkom doterajšej práce sú viaceré terminologické slovníky, v ktorých sa popri českých a slovenských termínoch spravidla uvádzajú ekvivalenty vo svetových jazy-

¹⁴ BETINA, V. — ŠKARKA, V.: Slovenské biochemické názvoslovie I. Enzýmy, enzymologické termíny a biochemické skratky. *Biológia*, 32, 1977, s. 709—725.

¹⁵ PETROVSKÝ, A.: Slovník železničnéj prepravnej prevádzky I. Technická základňa. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 520 s.; II. Technológia. Tamže, 1977. 756 s.; Tenže: Dopravný slovník. Bratislava, Alfa 1983. 938 s.

koch.¹⁶ Prirodzene vždy ide o slovníky s definíciami príslušných termínov. Niektoré z týchto slovníkov (napr. *Výživa a krmení hospodářských zvířat*) sa stali podkladom na spracovanie viacjazyčných slovníkov pre potreby krajín RVHP. Z ďalších projektov a programov tejto komisie hodno spomenúť vypracovanie podkladového materiálu, ktorým sa Ústav vedecko-technických informácií uchádza o zaradenie do Svetového sprievodcu terminologickými činnosťami. Ide o nadviazanie medzinárodnej spolupráce v oblasti terminológie prostredníctvom Medzinárodného informačného strediska pre terminológiu (INFOTERM).

2.10. Pri Slovenskom úrade geodézie a kartografie pracujú terminologické komisie spracúvajúce geodetické a kartografické názvoslovie. Úlohou jednej komisie je vydať podrobný terminologický slovník. K vytýčenému cieľu sa približuje postupným plnením čiastkových úloh, t. j. vydávaním terminologických príručiek¹⁷ ako urýchlenej pomoci praxi a ako podkladového materiálu väčšieho syntetického diela.

Druhá komisia spracúva kartografické názvoslovie a publikovala už niekoľko užitočných názvoslovných pomôcok.¹⁸ Posledná z nich vyšla v novej sérii¹⁹ a isté informácie podáva vo svetových jazykoch.

2.11. Pozoruhodnú aktivitu vyvíja komisia pri Výskumnom výpočtovom stredisku v Bratislave. Publikovala niekoľko prekladových slov-

¹⁶ Česko-slovenský terminologický slovník z chovu koní. Praha, Československá akademie zemědělská. Ústav vědecko-technických informací 1970. 208 s. — Česko-slovenský terminologický slovník z fytopatologie a ochrany rostlin. Virologie. Tamže, 1971. 311 s. — Zevnějšek velkých hospodářských zvířat. Tamže, 1973. 242 s. + 24 s. obr. příloh. — Chov skotu. Tamže, 1976. 353 s. + 46 obr. — Obecná zootechnika a genetika. Tamže, 1979. 400 s. + 3 s. obr. příloh. — Výživa a krmení hospodářských zvířat. Tamže, 1981. 350 s. — KRÁL, E. — ROZTOČIL, V.: Klasifikace a terminologie nemocí prstů u skotu. Tamže, 1981. 70 s. — Chov drůbeže. I. A-P. Tamže, 1982. 234 s.; II. Q-Ž. Tamže, 1983. 204 s. + 40 s. obr. příloh. — Hrazení bystřin. Tamže, 1984. 147 s.

¹⁷ Inžinierska geodézia. Bratislava, Výskumný ústav geodézie a kartografie 1980. 142 s. — Teória chýb a vyrovnávací počet. Tamže, 1980. 54 s. — Evidencia nehnuteľností. Tamže, 1978. 52 s. — Geodetické základy. Tamže, 1977. 202 s. — Fotogrametria. Tamže, 1977. 54 s. — Prístroje a pomôcky. Tamže, 1977. 84 s. — Mapovanie. Tamže, 1977. 116 s.

¹⁸ Vychádzali pod spoločným názvom *Kartografické informácie*, vydavateľom je Slovenský úrad geodézie a kartografie v Bratislave. Kartografické informácie obsahujú zoznamy vrchov na Slovensku, štátov a krajín sveta, zoznamy vžitých slovenských názvov miest sveta, útvarov horizontálneho členenia zemského povrchu atď.

¹⁹ Geografické názvy okresu Bratislava-vidiek. Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie 1983. 68 s.

níkov z oblasti informačných systémov.²⁰ Prenikanie výpočtovej techniky do najrozmanitejších oblastí ľudskej aktivity, vznik nových vedeckých disciplín, ale aj nedorozumenia v jazykovej komunikácii medzi odborníkmi stimulovali členov komisie na prehĺbené spracovanie terminológie informačných systémov, terminológie počítačov a programových systémov a terminológie ekonomickej štatistiky. Zámer sa realizoval vydávaním terminologického materiálu s názvom *Terminologické listy*.²¹

2.12. Komisia pri Slovenskej stomatologickej spoločnosti spracovala stomatologické názvoslovie a isté skupiny prediskutovaných a schválených termínov uverejnila v Kultúre slova.²² Celý súbor vyšiel v špecializovanom lekárskom časopise.²³

2.13. Pravdaže, okrem prírodovedných a technických odborov venuje sa istá pozornosť aj terminológii niektorých spoločenskovedných disciplín. Ukazuje sa však, že pracovníci týchto odborov nejavia záujem o prácu v terminologických komisiách v takej miere ako odborníci ostatných odborov. Zo spoločenskovedných disciplín sa v súčasnosti komisionálne spracúva iba právna terminológia. Komisia Predsedníctva SAV pre právnu terminológiu vznikla r. 1978 a má vypracovať podrobný slovník aj s definíciami termínov. (Právnický terminologický slovník z r. 1952 je v podstate len súpisom termínov a už značne zastaral.) Komisia vypracovala systém právnych pojmov a začína ich definovať. Predpokladá sa, že slovník bude mať približne štrnásťtisíc hesiel a jeho rukopis by sa mal pripraviť v priebehu štyroch-piatich rokov.

²⁰ Počítáče a spracovanie dát. Anglicko-slovenský terminologický slovník. Bratislava, Výskumné výpočtové stredisko 1971. 403 s. — Anglicko-slovenský a slovensko-anglický terminologický slovník. I. časť. Anglicko-slovenský slovník. Tamže, 1979. 292 s.; II. časť Slovensko-anglický slovník. Tamže, 1976. 279 s.

²¹ V rozpätí r. 1976—1983 vyšlo dvadsaťpäť zošitov (každý zošit zhruba na 56 s., príp. aj vo väčšom rozsahu) obsahujúcich základné termíny z oblasti informačných systémov, ekonomického modelovania, budovania banky údajov atď. Editorom je Výskumné výpočtové stredisko v Bratislave. Od r. 1984 vydáva Terminologické listy Výskumný ústav sociálno-ekonomických informácií a automatizácie v riadení, Bratislava. Doteraz tu vyšli tri zošity (terminológia štatistiky produkcie, teória množín 1. a 2. časť). Praktickú hodnotu týchto terminologických materiálov zvyšujú ekvivalenty v ruštine a angličtine, ako aj abecedné registre v týchto jazykoch.

²² Slovenské stomatologické názvoslovie. Kultúra slova, 7, 1973, s. 168—179.

²³ SKOTNICKÝ, F. — PRIBYLIN, Š.: Slovenské stomatologické názvoslovie [čelustno-ortopedická časť, fixné aparáty]. Československá stomatologie, 75, 1975, s. 217—225.

Z ďalších spoločenskovedných disciplín venuje sústavnú pozornosť terminológii vlastného odboru jazykoveda. Slovenskí jazykovedci participovali na vydaní reprezentatívnej terminologickej práce,²⁴ v ktorej sa v konfrontácii s ostatnými slovanskými jazykmi predstavuje základná slovenská jazykovedná terminológia. V pláne Medzinárodnej lingvistickej terminologickej komisie pri slavistickom komitáte, ktorá je zostavovateľom citovaného slovníka, je pripraviť druhé vydanie diela s doplnením jazykovedných termínov v niektorých neslovanských jazykoch. Okrem toho sa jazykovedci starajú o terminológiu svojho odboru publikovaním terminologických štúdií, terminologických príručiek ap.²⁵ a z lingvistického aspektu skúmajú aj terminológiu rozličných iných odborov.²⁶

3. Do rámca terminológie nepatrí iba činnosť v terminologických komisiách. Veľká časť terminologickej práce najmä pre potreby výrobných odborov sa vykonáva na pôde Úradu pre normalizáciu a meranie. V skúmanom období vyšli desiatky názvoslovných noriem — iba v r. 1984 sa v JÚLŠ SAV zrevidovalo z jazykového hľadiska 129 československých štátnych noriem. Úplný zoznam noriem do r. 1975 vyšiel v samostatnej publikácii.²⁷

3.1. Zavádzanie schválených termínov do praxe napomáha edičná činnosť niektorých vydavateľstiev, ktoré si mnohé terminologické otázky riešia v spolupráci s autormi, niekedy aj konzultáciami s jazykovedcami, ale často postupujú celkom samostatne. Je nevyhnutné spomenúť v tejto súvislosti aspoň vydavateľstvo Obzor a jeho encyklopedickú edíciu (Malá encyklopédia matematiky, ďalej fyziky, biológie, Zeme,

²⁴ Slovník slovanské lingvistické terminologie. I. zv. Red. J. Jedlička, Praha, Academia 1977. 592 s.; II. zv. Abecední soupisy termínů. Tamže, 1979. 500 s.

²⁵ Iba výberovo uvádzame tieto: DVONČ, L.: Z terminológie onomastiky. Kultúra slova, 17, 1983, s. 172—178. — HORECKÝ, J. — RÁCOVÁ, A.: Slovník jazykovedných termínov. Bratislava, SPN 1979. 208 s. — MAJTÁN, M.: Onomastické termíny podľa objektov pomenovaných vlastnými menami. Kultúra slova, 13, 1979, s. 153—159. — MLACEK, J.: Z terminológie slovenskej frazeológie. Tamže, 9, 1975, s. 136—142; O slovenskej frazeologickej terminológii. Tamže, s. 228—235.; Z problematiky slovenskej frazeológie. Tamže, s. 326—333.

²⁶ MASÁR, I.: Motivácia slovenských, českých a ruských názvov liečivých rastlín: In: Jazykovedné štúdie 15. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 169—174. — RÍSOVÁ, E.: Motivačné znaky v tehliarskej technologickej terminológii. Kultúra slova, 7, 1973, s. 164—168; Motivačné znaky a formuly v tehliarskej technologickej terminológii. Tamže, s. 232—238. — TRUP, L.: Združené pomenovania v archeologickej terminológii. Tamže, 16, 1982, s. 338—342.

²⁷ Seznam platných československých státních a oborových norem (1). Praha, Vydavatelství Úradu pro normalizaci a měření 1975. 544 s.; (2). Tamže, 1024 s.

žurnalistiky atď.), jeho starostlivosť o právnu terminológiu, ako aj vydavateľstvo Alfa, ktoré vydáva jednak viacjazyčné prekladové slovníky (napr. slovník lekárskej, klimatizačnej, chladiacej techniky), jednak náučné slovníky (napr. sedemzväzkový elektrotechnický slovník). K stabilizácii lekárskej terminológie prispievajú vydavateľstvá Osveta a Veda a terminológie poľnohospodárstva aj vydavateľstvo Príroda.

3.2. Istá časť terminologickej činnosti sa rozvíja aj zásluhou odborníkov, ktorí sa usilujú riešiť terminologické problémy svojho odboru podnetnými diskusiami, návrhmi ap. Najčastejšie sa to stáva pod tlakom komunikačných porúch vyplývajúcich z nejednotného chápania pojmov, neraz aj základných pojmov príslušného odboru. Takto je motivovaná pozoruhodná terminologická práca z oblasti ekológie²⁸ podávajúca prehľad definícií základných termínov vo svetových jazykoch a od rôznych odborníkov, pričom autori po diskusii k vybraným definíciám navrhujú vlastnú definíciu. Lingvistické aspekty takto vydávaných terminologických elaborátov sa vo viacerých prípadoch prediskutovali s jazykovedcami.²⁹

4. Práca v terminologických komisiách, ale aj na iných úsekoch terminologickej činnosti nie je mysliteľná bez dôkladne premyslenej koncepcie. Dobrý koncepčný základ, na ktorom sa od päťdesiatych rokov rozvíja terminológia na Slovensku, je v príručke J. Horeckého [1955]. Aj jeho terminologické štúdie vypracované v sledovanej etape terminologickej činnosti sú ukážkou vyspelého teoretického uvažovania o terminológii,³⁰ ktoré má priaznivú ozvenu v aplikačnej praxi [porov. Masár, 1982, s. 331]. Na tieto štúdie sa nadväzuje pri výskume vývojového pohybu v terminologickej slovnej zásobe, pri vzniku nových terminologických jednotiek a ich reštrukturácii,³¹ ako aj pri pokusoch skúmať termín ako osobitný jazykový znak, jeho sémantické

²⁸ KALIVODOVÁ, E. — RUŽIČKA, M. — JANOTKOVÁ, D.: Rozpracovanie niektorých základných ekologických termínov z oblasti životného prostredia. Bratislava, Ústav experimentálnej biológie a ekológie SAV 1977. 148 s.

²⁹ Výberovo uvádzame aspoň niektoré: HOVORKA, D.: Ako písať? — Niektoré aktuálne problémy slovenskej petrografickej terminológie. Geologické práce, Správy 60, Bratislava, Geologický ústav D. Štúra 1973, s. 307—311. — Slovenské názvoslovie stratigrafických jednotiek. Tamže, 73, 1979, s. 241—264. — KAMENICKÝ, J. — HOVORKA, D.: O návrhu subkomisie IUGS pre systematiku eruptív na klasifikáciu a nomenklatúru vulkanických a niektorých ďalších skupín hornín. Mineralia Slovaca, 12, 1980, č. 1, s. 75—88.

³⁰ HORECKÝ, J.: Obsah a forma termínu. Kultúra slova, 8, 1974, s. 321—324; Základné problémy terminológie. Tamže, s. 129—132.

³¹ BUŽÁSSYOVÁ, K.: Dynamika odbornej terminológie. Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 132—144.

vlastnosti ap.³² K základnému teoretickému fondu slovenskej terminológie patria aj ďalšie štúdie a knižné práce J. Horeckého³³ stimulujúce iných autorov do terminologických úvah a výskumov.³⁴

5. Slovenská terminológia od r. 1945 prešla doteraz troma výraznými etapami, z ktorých každá má vlastnú dominantu. V prvej etape od oslobodenia do r. 1960 sa intenzívne rozvíjala činnosť mnohých terminologických komisií zacielená na ustálenie základných termínov v mnohých odboroch a budovali sa teoretické základy terminológie. Druhá etapa je ohraničená rokmi 1961—1968 a v skratke ju možno charakterizovať ako obdobie koordinácie českej a slovenskej terminológie (podrobnejšie pozri Masár, 1968, s. 331). Tretiu etapu charakterizuje realizácia väčších terminologických projektov (týkajú sa dopravnej terminológie, poľnohospodárskeho názvoslovía, právnej terminológie atď.), ďalej programové úsilie uvádzať v terminologických slovníkoch a súpisoch cudzojazyčné ekvivalenty v jazykoch, ktoré majú vo svetovom jazykovom procese prioritné pozície, ďalej úsilie zapojiť sa do medzinárodného terminologického diania a využívať v terminologickej práci pamäť počítačov.³⁵

V našich spoločenských podmienkach je osobitne dôležitá normalizácia a koordinácia terminológie v krajinách RVHP. V tejto zložke sa terminologická činnosť zintenzívnila najmä v druhej polovici sedemdesiatych rokov. Vyplýva to z toho, že ČSSR sa každoročne zúčastňuje na riešení priemerne dvetisíc výskumných a vývojových úloh, pričom

³² MASÁR, I.: Sémantická stránka termínu. Jazykovedné štúdie 16. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 207—209; Obsah a forma termínu. Jazykovedný časopis, 35, 1984, s. 151—157.

³³ HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 252 s.; Pomenovania motivované podobnosťou. In: Studia Academica Slovaca 11. Red. J. Mistřík. Bratislava, Alfa 1982, s. 197—205; Vzťah jazykovednej terminológie k terminológii iných odborov. Kultúra slova, 11, 1977, s. 321—325.

³⁴ DOLNÍK, J.: Motivácia a hodnota termínu. Kultúra slova, 17, 1983, s. 133—140. — OROSZOVÁ, D.: Motivácia terminologických pomenovaní. Tamže, s. 321—325; K problematike internacionalizácie terminológie. Tamže, 18, 1984, s. 321—325. — PUCI, J.: K vzťahu termínu a pojmu. Tamže, 17, 1983, s. 321—325 a ďalší.

³⁵ Ide predovšetkým o spoluprácu s Medzinárodným informačným strediskom pre terminológiu (INFOTERM) pracujúcim pod záštitou UNESCO, o spoluprácu so sovietskymi terminologickými bankami, s časopismi zabezpečujúcimi kontakty so svetovými terminologickými bankami (napr. s revue BABEL), o účasť na medzinárodných sympóziách pripravovaných medzinárodnými organizáciami, ako je AILA (Medzinárodná spoločnosť pre aplikovanú lingvistikú) atď.

sa do tohto riešenia zapája veľa inštitúcií a pracovných tímov (zhruba desiatitisíc odborníkov).

Zapojenie počítačov do terminológie a silné internacionalizačné tendencie v terminologickej vrstve slovnej zásoby, spolupráca s medzinárodnými terminologickými strediskami stavajú terminológov pred ďalšie úlohy. Ich riešením sa v našej terminológii otvára celkom nová etapa.

Aj z tohto výberového a zhusteného prehľadu o činnosti v oblasti terminológie vidieť, že na tomto úseku sa od oslobodenia vykonalo veľa užitočného na prospech slovenskej vedy a odbornej terminológie.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava*

LITERATÚRA

HEGER, J.: 25 rokov slovenského názvoslovia organických zlúčenín. Kultúra slova, 17, 1983, s. 149—151.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 148 s.

HORECKÝ, J.: Pätnásť rokov slovenskej terminológie. Slovenská reč, 25, 1960, s. 254—270.

HORECKÝ, J.: Dvadsať rokov slovenskej terminológie. Československý terminologický časopis, 4, 1965, s. 257—260.

MASÁR, I.: Slovenské odborné názvoslovie v r. 1918—1968. Slovenská reč, 33, 1968, s. 330—340.

MASÁR, I.: Slovenská jazykoveda a odborná terminológia. Kultúra slova, 16, 1982, s. 326—333.

MASÁR, I.: Základné úlohy v starostlivosti o terminológiu. Kultúra slova, 17, 1983, s. 330—334.

Konceptológia — náuka o pojmoch

WOLFGANG NEDOBITY

Pri výskume teoretických základov terminológie sa nemožno obísť bez osvetlenia základných problémov súvisiacich s pojmom, resp. so vzťahom pojmu a termínu. V tomto smere sa v Medzinárodnom informačnom centre pre terminológiu (INFOTERM) vedú systematické výskumy. Z tohto okruhu uverejňujeme podstatné časti zo štúdie pracovníka INFOTERMU W. Nedobitého.

Nemecký filozof I. Kant (Kant, 1981) zistil, že na tvorenie pojmov sú potrebné tri myšlienkové činnosti: *porovnávanie*, *uvažovanie* a *ab-*

strahovanie (determinovanie). Porovnávaním predmetov si uvedomujeme isté podobnosti a rozdielnosti. Myšlienkovým uvažovaním si možno formulovať istý počet príznakov, ktoré sú príčinou podobnosti a rozdielnosti, a napokon treba abstrahovať alebo determinovať podstatné príznaky, ktoré vytvárajú daný pojem.

Pojmy nejestvujú samy osebe. Treba ich skúmať vo vzťahu k podobným pojmom. Predovšetkým ich treba odhraničiť od súvťažných pojmov a potom ich treba roztriediť od najvšeobecnejších k najšpecifickejším. Týmito činnosťami možno vymedziť vzťahy medzi pojmi.

Vzťahy medzi pojmi tvoria dve kategórie: *logické vzťahy* (alebo vzťahy na základe podobnosti) a *ontologické vzťahy* (vzťahy na základe príslušnosti individuálnych predmetov).

Logické vzťahy medzi pojmi sú bezprostredné vzťahy. Sú vždy založené na podobnosti dvoch pojmov, t. j. na ich spoločných príznakoch (intenziách). Logické vzťahy opísal už I. Kant. Možno rozlišovať tieto typy vzťahov: nadradenosť (*dopravný prostriedok — lietadlo*), podradenosť (*kniha — publikácia*), priradenosť (*loď — lietadlo*), prekrývanie (*výchova — inštruktáž*) a kríženie (*chrt — mačka, balón — obojživelník*).

Vertikálne vzťahy medzi tromi alebo viacerými pojmi so stúpajúcim alebo klesajúcim obsahom možno zobraziť logickým vertikálnym radom pojmov. Sled pojmov na tej istej rovine abstrakcie sa označuje ako horizontálny rad pojmov. Pojmy sú navzájom odlišené dištinktívnymi príznakmi, z ktorých všetky majú patriť k rovnakému typu príznakov. Napr. v rade *pozemné vozidlo — plavidlo — lietadlo — kozmické vozidlo* je typovým príznakom *dopravný prostriedok*.

Ontologické vzťahy sú vzťahy medzi individuálnymi predmetmi. Len nepriamo sa tu vyjadrujú vzťahy medzi pojmi a sú založené na priestorovej alebo časovej príslušnosti jednotlivých predmetov alebo na kauzalite, vhodnosti a pod.

Najbežnejšou kategóriou ontologických vzťahov sú partitívne vzťahy, t. j. vzťahy medzi celkom a jeho časťami a medzi časťami navzájom. Aj tu možno rozlišovať partitívne horizontálne a partitívne vertikálne rady pojmov. Partitívne horizontálne vzťahy sú napr. *Francúzsko — Švajčiarsko — Taliansko — Rakúsko*. Partitívne vertikálne vzťahy sú napr. *Európa — Rakúsko — Tirolsko — Innsbruck*.

Závažné miesto má klasifikácia pojmov. Klasifikácia je usporiadaný spôsob asociácie alebo disociácie, ako aj myšlienkové usporiadanie ideí, ktoré sú vyjadrené ľudskou myslou vo forme pojmov. Klasifikácia pojmov sa stáva najsilnejším prostriedkom poznania, lebo ak usporadujeme predmety alebo správnejšie ich pojmy do vymedzeného poriadku a fixujeme tento poriadok vo forme schémy, môžeme dostať veľmi zreteľné zobrazenie alebo prehľad o istej oblasti poznania. Príkladmi na

priekopnícke diela v klasifikácii sú Linného botanická nomenklatúra [Linné, 1735], Schlomannove technické slovníky [Schlomann, 1906] alebo Wüsterove nástroje [Wüster, 1968]. V týchto prácach vidieť hlavné predmetové [vecné] vzťahy v stupňovitom rozvíjaní zovšeobecnenom v špecifickom poriadku. Inými slovami, klasifikácia tu postupuje od pojmov s veľkým rozsahom a malým obsahom k pojmom s veľkým obsahom a malým rozsahom.

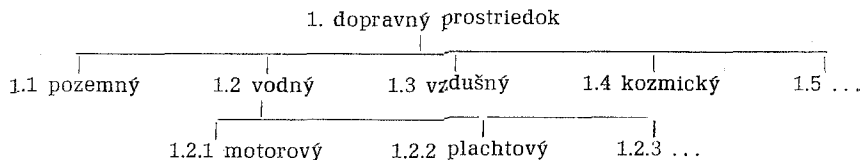
Výsledkom klasifikácie pojmov je systém pojmov. Podľa vzťahov medzi pojmiami možno budovať logické alebo ontologické systémy pojmov. V logickom systéme pojmov sa každá trieda pokladá za druh bezprostredne vyššieho pojmu v hierarchickej reťazi a za rod vo vzťahu k nižšiemu pojmu. V ontologickom systéme sa hovorí o častiach entity, resp. o miestnej alebo časovej príľahlosti. Už grécki filozofi zdôrazňovali, že ak sa majú pojmy používať zmysluplne, napr. v komunikácii, je nevyhnutné uviesť ich do špeciálneho poriadku alebo systému. Platón ako prvý vypracoval systém pojmov v podobe vertikálneho radu pojmov [Platón, 1973]. Týkal sa rybolovu a začínal sa od druhu „spôsob“. Platón použil metódu rozčleňovania, ktorou vzniká dichotómia dvoch protikladných pojmov z jedného nadradeného pojmu. Tento postup možno opakovať do nekonečna rozčleňovaním príslušného pojmu a zanedbávaním jeho antoným. Táto metóda sa rozvíjala po stáročia a v súčasnosti ju prevzal do všeobecnej teórie terminológie jej zakladateľ E. Wüster [Wüster, 1973]. Pravda, pri budovaní hierarchického usporiadania Wüster nevyužíva Platónovu dichotómiu, v ktorej sa jeden príznak využíva iba raz, ale vymedzuje istý typ príznaku, ktorý je relevantný pre celý systém pojmov.

Zobrazenie systému pojmov v podobe stromu vynášiel Porfýrius z Týru (232—304 n. l.). Využil platónovskú dichotómiu: začal rodom „substancia“ a pokračoval „ľudskou bytosťou“. Jeho klasifikácia má takúto podobu [Murner, 1509].

	substancia	
telesná		netelesná
	telo	
živé		neživé
	neživé telo	
vnímajúce		nevnímajúce
	živočích	
rozumový		nerozumový
	človek	kôň

V stredoveku bola dichotómia nahradená mnohooddielovou schémou uvádzajúcou všetky druhy rodu. Napr. Savonarola vypracoval diagram všetkých odvetví filozofie (Savonarola, 1497). Tieto mnohooddielové diagramy sa podobali skôr pyramíde než stromu, preto ich mnohí filozofi označujú ako pyramídy pojmov. Súčasný príklad na pyramídu uvádza H. Felber (Felber, 1982):

Ak sa používa pyramída namiesto stromu, možno zobraziť úplný rad pojmov zložený z podobných pojmov namiesto protikladných pojmov.

J. E. Heyde (Heyde, 1973) navrhuje primeranejší spôsob na zobrazenie pojmových systémov a používa Eulerove kruhy, kde najvšeobecnejší pojem je umiestnený v strede a je zahrnutý do všetkých špecifickejších pojmov. Priradené pojmy sú zobrazené výsekmi príslušných kruhov, ktoré možno pokladať aj za roviny abstrakcie.

Zobrazenie systému pojmov vo forme stromu alebo pyramídy má istý vplyv na terminológiu logiky, hovorí sa o nadradenom pojme, keď sa označuje rod. Hierarchické usporiadanie má však aj istú mnemonickú vlastnosť. I. Dahlberg hovorí, že modely tohto druhu sú predpokladmi na formovanie a zapamätanie istého poriadku (Dahlberg, 1934).

Už I. Kant ukázal, že nadradený pojem by sa mohol nazývať aj *širší pojem*, kým podradený pojem je *užší pojem*. Používal teda terminológiu, ktorá sa dodnes používa v súčasných tezauroch. Kant zároveň zdôraznil, že nejestvujú všeobecné alebo špecifické termíny ako také, len ich používanie je všeobecné alebo špecifické v osobitných systémoch.

Terminológia je vlastne praktickou aplikáciou konceptológie. E. Wüster vybudoval teóriu, ktorá sa pokúšala aplikovať výsledky logiky a epistemológie (náuky o poznaní) na riešenie komunikačných problémov špecialistov v jednotlivých odboroch. Založil viedenskú školu terminológie (Felber, 1979). Hlavným cieľom Wüsterovho úsilia v tejto oblasti bolo vybudovať princípy usporiadania pojmov v slovníkoch. Jeden z princípov E. Wüster bol založený na skutočnosti, že usporiadanie musí byť základom každého dobre vedeného života a povolania. Aplikoval tento princíp dokonca aj na jazyk, osobitne na predmetové slovníky, ktoré používajú odborníci na umožnenie nedvojzmyselnej komunikácie. Propagoval systémový prístup v terminologickej lexikografii, v ktorej sa poradie hesiel v slovníku určuje vzťahom medzi pojmi. Zbierky termínov slovníkového typu treba uprednostňovať pred normálnymi typmi slovníkov, pretože poukazujú na hlavné predmetové (vec-

né) vzťahy v postupnom rozvíjaní od všeobecného usporiadania k špecifickému. Inými slovami, ich kvalifikácia postupuje od pojmov s väčším rozsahom a menším obsahom k pojmom s väčším obsahom a menším rozsahom. To umožňuje používateľovi určiť presné miesto, ktoré pojem zaujíma v systéme, a to zase umožňuje určovať súvzťažné pojmy.

*Z textu W. Nedobitého Conceptology and Semantics
(INFOTERM 1/1983) preložil a upravil J. Horecký*

LITERATÚRA

DAHLBERG, I.: Zur Theorie des Begriffs. International Classification, 1, 1974, s. 12.

FELBER, H.: Theory of terminology, terminology work and terminology documentation and world wide development. Fachsprache, 1, 1979, s. 21.

FELBER, H.: Some basic issues of terminology. The Incorporated Linguist, 21, 1982, s. 20.

HEYDE, J. E.: Die Unlogik der sogenannten Begriffspyramide. Frankfurt, Heiderhoff 1973. 58 s.

KANT, I.: Schriften zur Metaphysik und Logik. Frankfurt, Suhrkamp 1981.

LINNAEUS: Systema naturae sive regna tria naturae systematice proposita. Paris 1735.

MURNER, T.: Logica memorativa. Strassburg 1509.

PLATON: Sophistes. Frankfurt, Heiderhoff 1973.

SAVONAROLA, H.: Compendium logices. Florentina 1497.

SCHLOMANN, A.: Illustrierte technische Wörterbücher in sechs Sprachen. München, Oldenburg 1906—1939.

WÜSTER, E.: The Machine tool. An interlingual dictionary of basic concepts. London, Technical Press 1968.

WÜSTER, E.: Die allgemeine Terminologielehre — ein Grenzgebiet zwischen Sprachwissenschaft, Logik, Ontologie, Informatik und den Spezialwissenschaften. Linguistics 1973, č. 119, s. 61—106.

Problematika používania termínu tyla

DUŠAN CHOVANEC — VLASTA KŘEČKOVÁ

V odbornej terminológii z oblasti anatómie rastlín sa používa pre výrastok zo živých parenchymatických buniek do ciev aj v slovenčine cudzojazyčný termín *tyla* (porov. Nečesaný, 1958, s. 186; Chovanec, 1980, s. 270; Flóra Slovenska I, s. 170). V terminologickej prílohe publikácie Flóra Slovenska I (z roku 1966) sa uvádza, že *tyla* (thylosis) je výdutina bunky drevného parenchýmu vrastajúca stenčeninou v blanu do dutiny ciev alebo cievic a vyplňujúca ich obsah.

Často sa však stáva, že jazykoví korektori opravujú termín *tyla* na *tyl*. Je to vysvetliteľné tým, že nepoznajú termín bežný v odbornej praxi ani v publikáciách zaoberajúcich sa odbornou terminológiou a vychádzajú z domácich slovníkov cudzích slov.

V Slovníku cudzích slov z roku 1979 (Ivanová-Šalingová — Maníková) je na s. 904 uvedené heslo *tyl* ako podstatné meno mužského rodu, pričom sa v zátvorke uvádza, že ide o slovo francúzskeho pôvodu, a potom sa opisujú jeho významy; 1. ako textilný termín má význam „priehľadná, jemná, riedko tkaná bavlnená alebo hodvábná tkanina so šesťbokými pravidelnými okami používaná napr. na závoje“ a 2. ako botanický termín má význam „výrastok živých parenchymatických buniek, ktoré hraničia s cievmi“. Podobná definícia slova *tyl* je i v Slovníku cudzích slov z roku 1965 (Šaling — Šalingová — Peter). Došlo tu teda k zlúčeniu dvoch termínov rozdielneho významu, pôvodu i rodu. Francúzske pramene však nepoužívajú na obidva výklady rovnaký termín mužského rodu. Výkladový slovník *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes* v 10. zv. z roku 1968 uvádza na s. 324: *Thylle* [tij], f. bot. mechúrik, ktorý sa vytvára na stene ciev a v konečnej fáze viac alebo menej upcháva cievy mŕtvych rastlinných orgánov. Z uvedeného vyplýva, že listkov, ktoré zostali na strome. Na s. 543 uvádza: *Tulle*, masc. (od názvu mesta *Tulle*) — tenka, ľahká a priehľadná látka z jemných bavlnených alebo hodvábnych vlákien utvárajúcich sieť s okrúhlymi mnoho-uholnými očkami. Názov látky je odvodený od názvu mesta *Tulle* ležiaceho 464 km od Paríža (skrátene). Výraz *tulle gras* používaný vo farmácii pomenúva obväz z gázy impregnovanej masťou na báze parafínu a balzamu z Peru, ktorý sa používa ako hojivý obväz.

Francúzsky výkladový slovník s etymologickými poznámkami (Lexis, dictionnaire de la langue française, 1975, s. 1787) uvádza: *Thylle* [tij], podst. meno ž. r. (gr. *thulas*, vrecko); bot. mikroskopický útvar, ktorý upcháva cievy mŕtvych rastlinných orgánov. Z uvedeného vyplýva, že termín *la thylle* pochádza z gréckeho jazyka. Málo používaný grécky termín vo francúzskom prepise do latinskej abecedy *thulas* (vrecko, váčik) je aj v starej gréčtine ženského rodu.

Považujeme za dôležité používať ustálenú terminológiu aj z iných praktických dôvodov. V ženskom rode termíny *tyla*, *thyla*, *tila*, *thylla* vo význame „výrastky do ciev“ sa uvádzajú vo všetkých slovanských jazykoch vrátane češtiny (porov. Nečesaný, 1958; Neumann — Horejší, 1974; Rusko-český technický slovník, 1974). V týchto jazykoch sa používa aj termín *tyl* (textília) a rozdiel medzi týmito pojmami sa vyjadruje najčastejšie rodom. Termín *tyla* je v ženskom rode aj v iných európskych jazykoch, čo dokumentuje v terminologickej prílohe svojej publikácie Nečesaný (1958). Preto použitie termínu *tyl* na textíliu i na výrastok do ciev v slovenčine je zrejmosťou chybou a spôsobuje problémy

i v medzinárodnom odbornom styku, pri prekladoch a pod. Termín *tyl* pre útvár vrasťajúci do cieľ nemá v našej praxi ani tradíciu. V ústnom odbornom prejave sa nepoužíva a vyskytuje sa len v tých odborných článkoch, kde bol presadený jazykovou korektúrou opierajúcou sa o uvedené slovníky. Celé generácie vysokoškolsky a stredoškolsky vzdelaných odborníkov, lesníkov i drevárov na Slovensku si zvykli používať ako označenie tohto pojmu termín ženského rodu *tyla*. Na základe tradície a uznanej odbornej terminológie v publikácii Flóra Slovenska používa sa naďalej v učebných textoch pre lesnícku a drevársku fakultu [Chovanec, 1980]. Predpokladáme, že i na univerzitách sa tradične používa termín *tyla*, pretože Flóra Slovenska je dodnes základnou odbornou publikáciou.

Vzhľadom na uvedené odporúčame, aby nové vydanie Slovníka cudzích slov akceptovalo rozdielnosť termínov *tyl* a *tyla*. Rovnako je potrebné už v súčasnosti pri jazykových korektúrach nepresadzovať ako pomenovanie výrastkov do cieľ termín *tyl* namiesto termínu *tyla*.

*Katedra náuky o dreve a mechanickej technológie dreva
a Katedra jazykov Drevárskej fakulty VŠLD vo Zvolene*

LITERATÚRA

- Flóra Slovenska I. Red. J. Futák. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966.
Grand Larousse encyclopédique en dix volumes. 10. zv. Paris, Larousse 1968.
CHOVANEČ, D. a kol.: Náuka o dreve I. Učebný text. Zvolen, VŠLD 1980.
IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník sudzích slov. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.
Lexis, dictionnaire de la langue française. Paris Librairie Larousse 1975.
LIŠČÁKOVÁ, I. — GRÜNDLEROVÁ, V. — VALENT, O. — BENÍK, G.: Francúzsko-slovenský slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.
NEČESANÝ, V.: Jádru buku. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958.
NEUMANN, J. — HOŘEJŠÍ, V. a kol.: Velký francouzsko-český slovník. II. díl. Praha, ACADEMIA 1974.
Rusko-český technický slovník. Red. B. Klaudová. Praha — Moskva, Státní nakladatelství technické literatury 1974.
ŠALING, S. — ŠALINGOVÁ, M. — PETER, O.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965.

Ks

Písanie skratiek viacslovných vlastných mien

LADISLAV DVONČ

V spisovnej slovenčine píšeme veľké písmená v štyroch prípadoch: 1. na začiatku jednoduchých viet a súvetí, 2. na znak úcty, 3. vo vlastných menách, 4. v ustálených značkách a v niektorých skratkách (Pravidlá slovenského pravopisu, 1971, s. 42; ďalej PSP) Na písanie veľkých písmen v ustálených značkách a v niektorých skratkách uvádzajú PSP tieto príklady: ZSSR = Zväz sovietskych socialistických republík (Sovietsky zväz), ČSSR = Československá socialistická republika, ROH = Revolučné odborové hnutie, SOR = Slovenská odborová rada, SNR = Slovenská národná rada, KSČ = Komunistická strana Československa, KSS = Komunistická strana Slovenska, MNV = miestny národný výbor, ONV = okresný národný výbor, ČSAV = Československá akadémia vied, ČSAD = Československá automobilová doprava, Kčs = koruna československá, *C dur* [ale *c mol*], kW = kilowatt, 10 °C = 10 stupňov Celzia; Ca, NaCl, H₂O (chemické značky a vzorce). V osobitnom odseku sú ešte príklady: MUDr. (= doktor medicíny), JUDr. (= doktor práv), PhDr. (= doktor filozofie), RNDr. (= doktor prírodných vied), Ing. (= inžinier), inž. dr. techn. (= inžinier, doktor technických vied), dr. pharm. (= doktor farmácie). PSP pritom v kapitole o písaní veľkých písmen nevymedzujú presne skratky a značky. V kapitole o písaní bodky (s. 93) sa za skratkami káže písať bodka, kým za značkami sa bodka nemá písať, pričom na skratky sa uvádzajú príklady č. [číslo], t. r. (toho roku, tohto roku), t. j. (to jest), atď. (a tak ďalej), dr. (doktor), MUDr., Ing., inž., CSc., DrSc., príkladmi na značky sú tu ČSSR, ZSSR, KSS, ONV, ČSAV, m, cm, Ca, H₂O a niektoré ďalšie, takže ani tu niet vymedzenia skratiek a značiek. V Príručke slovenského pravopisu pre školy (Oravec — Laca, 1971, s. 62—63) sa v kapitole o písaní veľkých písmen spomínajú značky, za ktorými nepíšeme bodku, a niektoré skratky, za ktorými píšeme bodku, čiže je tu spresnené spracovanie o písaní alebo nepísaní bodky za skratkami a značkami, ale zasa tu chýba vymedzenie, kedy ide o skratku a kedy o značku. V jednej aj druhej príručke sa prevažne spomínajú iniciálové skratky s veľkými písmenami, ktoré zodpovedajú viacslovným vlastným menám (VVM), napr. ZSSR, ROH. V tomto príspevku si chceme všimnúť práve tieto prípady, pričom budeme hovoriť o iniciálových skratkách.

Najčastejšie sa skracujú tieto VVM: 1. názvy štátov, napr. *Slovenská socialistická republika* — SSR, 2. názvy pamätných a významných dní, napr. *Medzinárodný deň žien* — MDŽ, 3. pomenovania významných dejinných udalostí, napr. *Slovenské národné povstanie* — SNP, 4. názvy kníh a časopisov, napr. *Slovník slovenského jazyka* — SSJ, *Slovenská*

reč — SR, 5. pomenovania jedinečných úradov, verejných inštitúcií, ústavov, knižníc, múzeí, súdov, divadiel, nemocníc, škôl a pod., napr. *Slovenská národná rada* — SNR, *Slovenské národné múzeum* — SNM, *Slovenské národné divadlo* — SND, *Slovenská akadémia vied* — SAV, 6. názvy štátnych, národných, komunálnych, družstevných a i. podnikov a závodov, napr. *Bratislavské automobilové závody* — BAZ, *Československý tabakový priemysel* — ČSTP, 7. názvy spolkov, združení, spoločností, zväzov, politických strán, športových organizácií, napr. *Československý Červený kríž* — ČSČK, *Organizácia Spojených národov* — OSN, *Komunistická strana Československa* — KSČ, 8. názvy akcií, zjazdov, súťaží, napr. *Rok straníckeho školenia* — RSŠ, *Študentská vedecká a odborná činnosť* — ŠVOČ.

Iniciálové skratky zvyčajne zodpovedajú domácim VVM, napr. *Slovenská akadémia vied* — SAV. Zriedkavejšie sa používa k VVM cudzia skratka, napr. *Spojené štáty americké* — USA, *Kresťanskodemokratická únia* — CDU. Niektoré zaužívané iniciálové skratky nezodpovedajú slovenským VVM, ale ich českým ekvivalentom, napr. ČSD — *Československé státní dráhy*, ČSAD — *Československá státní automobilová doprava*.

VVM bývajú dvojaké: 1. neobsahujú ďalšie vlastné meno ako súčasť, napr. *Slovenská akadémia vied*, 2. obsahujú ďalšie vlastné meno ako súčasť, napr. *Organizácia Spojených národov*, *Komunistická strana Československa*, *Literárnovedný ústav Slovenskej akadémie vied*. V prvom prípade píšeme s veľkým začiatočným písmenom len prvé slovo, v druhom prípade vlastné meno, ktoré je súčasťou VVM, ponecháva si veľké písmeno na ktoromkoľvek mieste názvu. Veľké písmeno signalizuje začiatok vlastného mena, koniec nie je vyznačený.

Ak ide o VVM, ktoré neobsahuje ďalšie vlastné meno, iniciálová skratka sa píše vždy dohromady ako jeden grafický celok, napr. *Slovenská akadémia vied* — SAV, *Ruská sovietska federatívna socialistická republika* — RSFSR. Graficky si takéto prípady môžeme lepšie znázorniť tak, že celý názov uvidíme v zátvorkách [obyčajných, okrúhlych], takže je vyznačený začiatok aj koniec názvu:

[Slovenská akadémia vied] — SAV

Ak ide o VVM, ktoré obsahuje ďalšie viacсловné vlastné meno, iniciálová skratka býva zvyčajne členená na menšie zoskupenia písmen, menšie grafické celky, ktoré sa od seba oddeľujú medzerou.

Veľmi časté sú dnes pomenovania zložiek rozličných úradov, inštitúcií, ústavov, knižníc, múzeí, súdov, divadiel, nemocníc, škôl a pod., ďalej podnikov a závodov a konečne spolkov, združení, spoločností, zväzov, politických strán, športových organizácií a pod. Ak ide o dvojslovné

alebo viacсловné pomenovanie zložky, iniciálová skratka pomenovania sa píše oddelene s medzerou. Medzera v takýchto prípadoch plní vlastne takú istú funkciu ako veľké písmeno na začiatku vlastného mena, ktoré je súčasťou VVM, napr. *Literárnovedný ústav Slovenskej akadémie vied — LŮ SAV, Ústredný výbor Francúzskej komunistickej strany — ŮV FKS, Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského — KSJ FF UK, Snemovňa ľudu Federálneho zhromaždenia — SL FZ* (Churavý, 1981, s. 266). Graficky si takéto prípady VVM môžeme znázorniť tak, že vlastné meno, ktoré je súčasťou VVM, uvedieme v obyčajných zátvorkách, celé VVM v hranatých zátvorkách, prípadne použijeme ešte ďalší druh zátvoriek, ak súčasťou VVM je ešte jedno vlastné meno, napr.

[*Literárnovedný ústav (Slovenskej akadémie vied)*] — LŮ SAV
 «*Katedra českého a slovenského jazyka (Filozofickej fakulty (Karlovej univerzity))*» — KČSJ FF KU

Medzi názvami a iniciálovými skratkami je istá korešpondencia, lebo v názvoch sa jednotlivé vlastné mená vydeľujú pomocou veľkých písmen, v iniciálových skratkách sa toto členenie naznačuje medzerami.

V bežnej jazykovej praxi sa iniciálová skratka názvu zložky úradu, inštitúcie atď. nepíše dôsledne s medzerou, napr. namiesto skratky *FF UK* sa veľmi často, ba azda prevažne používa skratka *FFUK*, ktorá je napísaná dohromady ako jeden grafický celok (Dvonč, 1965, s. 317). Pri takomto spôsobe písania skratky nevidieť, že skratka zodpovedá pomenovaniu zložky úradu, inštitúcie a pod., nevidieť vnútorné členenie VVM. Iniciálová skratka *FFUK*, ktorá zodpovedá názvu *Filozofická fakulta Univerzity Komenského* (s vlastným menom *Univerzity Komenského* ako súčasťou) vyzerá rovnako ako iniciálové skratky *SAV, RSFSR* a pod., ktoré zodpovedajú názvom *Slovenská akadémia vied, Ruská sovietska federatívna socialistická republika* (ktoré ďalšie vlastné meno ako súčasť neobsahujú). Preto je vhodnejšie písanie *FF UK*.

Ak pomenovanie zložky inštitúcie je jednoslovné, situácia je rozdielna podľa toho, či je to prídavné meno alebo podstatné meno. Skratka prídavného mena sa píše spolu s nasledujúcim vlastným menom, napr.

[*Československý (Červený kríž)*] — ČSČK

Skratka podstatného mena sa píše samostatne, ale často spolu s iniciálovou skratkou vlastného mena ako súčasťou VVM, napr.

[*Predsedníctvo (Slovenskej akadémie vied)*] — P SAV
 PSAV

Prvý spôsob dôsledne nadväzuje na spôsob písania dvojslovných a viacslovných názvov zložiek a ich skratiek typu *Literárnovedný ústav Slovenskej akadémie vied — LÚ SAV*. Pri druhom spôsobe písania sa zrejme vychádza z náhľadu, že je nezvyčajné písať samostatne jedno písmeno (*P SAV*) a že je primeranejšie priradiť ho k nasledujúcim písmenám. Pôsobiť tu môže aj písanie iniciálových skratiek názvov typu *Československý Červený kríž — ČSČK* (bez medzery). Ďalej tu môže pôsobiť aj používanie iniciálovej skratky *OSN* namiesto *VVM Organizácia Spojených národov*, ktorého súčasťou je vlastné meno *Spojené národy*, aj keď názov *Organizácia Spojených národov* nepredstavuje pomenovanie zložky inštitúcie, ako je to v prípade *Predsedníctvo Slovenskej akadémie vied* (Organizácia Spojených národov je orgán, ktorý vytvorila koalícia štátov s názvom *Spojené národy*). So zreteľom na uvedené odporúčame takéto iniciálové skratky písať dohromady, teda *PSAV*.

Súčasťou *VVM* bývajú neraz názvy štátov alebo krajín, ktoré určujú územie pôsobnosti úradu, inštitúcie a pod. alebo územie, na ktorom sa rozkladá nejaký štát. Ak je takýto názov ako súčasť *VVM* viacslovný, iniciálová skratka tohto názvu sa píše samostatne po medzere, napr.

[*Národný front (Československej socialistickej republiky)*] — NF ČSSR

Iniciálová skratka jednoslovného názvu sa neoddeľuje medzerou, píše sa spolu so skratkou ostatných slov *VVM*, napr.

[*Komunistická strana (Československa)*] — KSČ

Podobne *Zväz komunistov Juhoslávie — ZKJ*, *Socialistická federatívna republika Juhoslávie — SFRJ*. Tu zase nie je korešpondencia medzi *VVM* s veľkými písmenami na začiatku každého vlastného mena a iniciálovými skratkami, pri ktorých chýba medzera medzi jednotlivými vlastnými menami.

VVM neraz obsahujú vlastné mená osôb. Iniciálové skratky týchto mien osôb sa neoddeľujú medzerou, napr. *Chemické závody Juraja Dimitrova — CHZJD* alebo *ChZJD*, *Bavlnárske závody Vladimíra Iljiča Lenina — BZVIL*, *Ústredný dom pionierov a mládeže Klementa Gottwalda — ÚDPMKG*. Stretávame sa však aj s oddeľovaním skratky takéhoto dedikačného prívlastku. Napr. v 6. zv. *Encyklopédie Slovenska* (Bratislava 1982) sa k názvu *Ústredný dom pionierov a mládeže Klementa Gottwalda* uvádza iniciálová skratka *ÚDPMKG*, ale k názvu *Vojenská politická akadémia Klementa Gottwalda* už iniciálová skratka *VPA KG*, a to zrejme podľa úzu príslušných inštitúcií. Používa sa však neraz (napr. v tlači) aj iniciálová skratka *VPAKG* analogicky podľa skratky *ÚDPMKG* alebo *NHKG* (*Nová huta Klementa Gottwalda*). Dedikačnými prívlastkami môžu byť aj názvy pamätných a významných

dní alebo pomenovania významných dejinných udalostí. Ak bližšie určujú jednoslovné pomenovania (ktoré sú na začiatku celého VVM), neoddeľujú sa medzerou, napr. *Závody Medzinárodného dňa žien — ZMDŽ, Tlačiarne Slovenského národného povstania — TSNP*. Ak bližšie určujú viacslovné pomenovania, ktoré stoja pred nimi, oddeľujú sa medzerou, napr. *Vysoká vojenská letecká škola Slovenského národného povstania — VVLŠ SNP*.

Ešte sa dotkneme jedného špeciálneho prípadu. Namiesto oficiálnych VVM sa niekedy používajú skrátené podoby ako ich varianty. Iniciálové skratky sa používajú namiesto oficiálnych názvov, napr. *Zväz sovietskych socialistických republík — ZSSR, Veľká októbrová socialistická revolúcia — VOSR*. Namiesto skrátených názvov *Sovietsky zväz* a *Októbrová revolúcia* sa skratky nepoužívajú. Ak takýto skrátený názov je súčasťou VVM, iniciálová skratka tohto názvu sa neoddeľuje medzerou, napr.

[*Komunistická strana (Sovietskeho zväzu)*] — KSSZ

V tomto prípade tiež nevidieť, že iniciálová skratka zodpovedá VVM, ktorého súčasťou je ďalšie vlastné meno.

Doteraz sme hovorili o tom, že iniciálové skratky VVM sa píše s veľkými písmenami. Niekedy sa však píše aj s malými písmenami. V dennej tlači sa iniciálové skratky názvov tlačových agentúr zvyčajne píše s veľkými písmenami, napr. *ČSTK, TASS* (skratka ruského názvu), ale na začiatku správ, najmä menších, sa niekedy píše s malými písmenami, napr. *Praha (čstk)*. V takomto prípade sa skratka dáva do zátvoriek. Okrem začiatočných písmen slov, ktoré patria do VVM, zapisujú sa niekedy aj ďalšie písmená, a to veľké, napr. *Československá akadémia vied — ČSAV, Československý červený kríž — ČSČK*, alebo malé, napr. *Západoslovenský krajský národný výbor — ZsKNV*. Úzus nie je teda ani v tomto prípade úplne jednotný. Slovo *československý* sa však v iniciálovej skratke zapisuje ako *ČS*. Uvádzanie ďalšieho malého písmena má často rozlišovaciu funkciu, napr. *MsNV — mestský národný výbor* a *MNV — miestny národný výbor* (porov. Považaj, 1984a), čo platí aj o uvádzaní ďalšieho veľkého písmena, napr. *Československá socialistická republika — ČSSR, Česká socialistická republika — ČSR*.

Otázka podoby iniciálových skratiek VVM (písanie s veľkými a malými písmenami a s medzerou alebo bez medzier, ak ich súčasťou je ďalšie vlastné meno) je dôležitá nielen z hľadiska spracovania výkladov o písaní skratiek a značiek v pravopisných príručkách (napr. v Pravidlách slovenského pravopisu) a v iných jazykových príručkách s výkladmi o pravopise, ale aj z hľadiska ich spracovania v lexikografických dielach, konkrétne u nás napríklad z hľadiska ich spracovania

v pripravovanom Krátkom slovníku slovenského jazyka, v ktorom sa budú uvádzať aj niektoré skratky a značky (Považaj, 1984b, s. 225—231). Bude potrebné venovať im v týchto prácach náležitú pozornosť, aby praktický používateľ spisovného jazyka v nich našiel vyčerpávajúce a dôkladné poučenie o ich pravopise.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava

LITERATÚRA

DVONČ, L.: FFUK, či FF UK? Slovenská reč, 30, 1965, s. 317.

CHURAVÝ, M.: Ke zkratkám názvů národních výborů. Naše řeč, 64, 1981, s. 266.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Průručka slovenského pravopisu pre školy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 608 s.

POVAŽAJ, M. (1984a): Skratka názvu Národný výbor mesta Košíc. Kultúra slova, 18, 1984, s. 185—186.

POVAŽAJ, M. (1984b): Skratky a značky a ich spracovanie v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Kultúra slova, 18, 1984, s. 225—231.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydateľstvo SAV 1971. 424 s.

Z histórie zemepisného názvu Aljaška v slovenčine

SLAVO ONDREJOVIČ

Názvom *Aljaška* sa pomenúva poloostrov v Severnej Amerike, na ktorom sa rozprestiera najväčší štát USA s tým istým názvom.¹ Objavili ho a ako prví opísali ruskí cestovatelia V. J. Bering a A. I. Čirikov r. 1741. Toto územie s rozlohou 1,5 milióna km² bolo dlho osídlené len domorodým eskimácko-aleutským obyvateľstvom a prvá nedomorodá osada vznikla na ostrove Kodiak až v r. 1784. Zvyčajne sa uvádza, že dnešný názov *Aljaška* pochádza z eskimáckeho výrazu *a-la-as-ka*, čo znamená „veľká pevnina“ (porov. Lutterer — Kropáček — Huňáček, 1976, s. 22; Rubcova, 1971). Tento názov sa používal už dávno, ale oficiálne na pomenovanie príslušného územia bol zavedený až r. 1867,

¹ Aljaška je štátom USA (od r. 1958), hoci je od nich vzdialená viac ako 2000 km.

keď Aljašku odkúpili od Ruska Spojené štáty (dovtedy bola Aljaška známa pod menom *Ruská Amerika*)².

Pravda, tento výklad o pôvode mena *Aljaška* sa neprijíma všeobecne. H. O. Meissner (1981, s. 189) napr. tvrdí, že pomenovanie *Aljaška*, pôvodne *Alješka*, pochádza z jazyka kenaiských Indiánov (Kenaitov, obyvateľov Kenaiského polostrova), kde má význam „veľká krajina“. A v Ottovom náučnom slovníku (1888, s. 881) možno nájsť zmienku, že názov tohto teritória vznikol popletením aleutského slova *alašak*, označujúceho pevninu (porov. aj Bergsland, 1980).

V angličtine a rovnako aj v iných západných jazykoch má pomenovanie tohto územia formu *Alaska*, kým v slovenčine sa vžilo znenie *Aljaška*. Forma tohto vlastného mena v ruštine *Аляска* korešponduje s anglickým názvom. Rozdiel medzi anglickým a ruským znením je vlastne len v palatálnom a nepalatálnom *l/l*. Treba však pripomenúť, že pri preberaní vlastných mien z angličtiny do ruštiny zvyčajne nenastáva zmena *l > l'* (anglické *l* je ruskému artikulačne aj akusticky blízke), porov. napr. ruský prepis amerických miest *Lancaster*, *Las Vegas* ako *Ланкастер*, *Лас-Вегас*. Možno preto vysloviť predpoklad, že ruský názov *Аляска* nie je utvorený podľa anglickej, ale pravdepodobne priamo z eskimáckej formy *a-la-as-ka*, v ktorej sa vyskytuje neznelé *l*. Napokon ako prví sa s domorodým obyvateľstvom dostali do styku Rusi.

Ďalej však treba predpokladať, že práve z ruštiny je odvodená česká a slovenská forma *Aljaška*. Hovorí o tom skupina hlások *-lj-* v tomto názve. Čeština *l'* nemá a pri preberaní vlastných mien s touto palatálnou spoluhláskou z ruštiny ju nahrádza vždy skupinou *lj*, porov. napr. *Ljubov*, *Aljoša*, *Kolja* a pod. Názov *Aljaška* potom prešiel v tejto podobe aj do slovenčiny. Ako však na pozadí formy *Аляска* vysvetliť v českom a slovenskom názve *Aljaška* zmenu s na š?

Domnievame sa, že uvedenú zmenu nemožno vyvodzovať z pohybu v spoluhláskových skupinách *sk/šk* v češtine a slovenčine; omnoho pravdepodobnejšie je, že pôvodný názov tohto územia sa od začiatku rozširoval vo viacerých modifikáciách odvodených od eskimáckeho i aleut-

² Rusko predalo Aljašku USA za neuveriteľne nízku cenu 7 200 000 dolárov, čiže dostalo od USA 5 dolárov za každý km², hoci sa uvádza, že iba budovy, dielne a prístavné zariadenia vtedajšej Aljašky mali hodnotu najmenej 11 miliónov dolárov. Obchodná transakcia, ktorú presadil štátny tajomník USA Seward, sa uskutočnila 15. 10 1867. Názory historikov a diplomatov na to, prečo sa cárské Rusko rozhodlo vzdať kvitnúcej kolónie, sa rôznia. Zdá sa však, že rozhodujúce tu boli skúsenosti z krymskej vojny, ktorá obnažila vojenskú slabosť Ruska. Predovšetkým loďstvo cárskej ríše by nebolo bývalo nikdy schopné ochrániť Ruskú Ameriku pred cudzou inváziou. Tá sa dala očakávať najmä od USA, ktoré už predtým uchvátili Texas a Kaliforniu Mexiku.

ského, resp. kenaiského znenia. Potvrzuje to napr. už citovaný Ottov náučný slovník, ktorý v 1. zväzku z r. 1888 uvádza na s. 880 dokonca štyri formy: *Aljaska*, *Aljaks*a, *Alaska* a *Alaška*. Nepriamym potvrdením vysloveného predpokladu by mohol byť aj názov jedného z Aleutských ostrovov, *Unalasky*, ktorý je utvorený z toho istého základu ako *Aljaška*, resp. *Alaska*. V tejto súvislosti si hodno všimnúť, že v slovenčine (i češtine) sa názov tohto ostrova ustálil vo forme *Unalaska*, kým v ruštine vznikol naopak tvar *Unalaška* (porov. Menovščikov, 1984, s. 30). Eskimácke a aleutské jazyky, vytvárajúce jednotnú eskimácko-aleutskú skupinu (porov. Krupa — Genzor — Drozdík, 1983, s. 247—248; Menovščikov, 1974, 1984), sú zrejme blízke aj s jazykom severných Indiánov — Kenaitov³. V každom prípade v eskimáčtine, aleutčine i kenaičine znie daný výraz podobne, hoci nie totožne. Pri jeho preberaní do iných jazykov dochádzalo ku kontamináciám týchto znení, z čoho, zdá sa, vyplynuli aj odlišnosti medzi znením *Alaska* v západných jazykoch, vychádzajúcim z eskimáckej formy, a slovenským pomenovaním *Aljaška*, ktoré prešlo cez filter ruského a českého jazyka a pri ktorom hralo rolu aj znenie tohto názvu v aleutčine alebo kenaiskom dialekte.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava

LITERATÚRA

BERGSLAND, K.: Atcan Aleut-English dictionary. Anchorage, Alaska 1980. 390 s.

KRUPA, V. — GENZOR, J. — DROZDÍK, L.: Jazyky sveta. Bratislava, Obzor 1983. 512 s.

LUTTERER, I. — KROPÁČEK, L. — HUŇÁČEK, V.: Původ zeměpisných jmen. Praha, Mladá fronta 1976. 220 s.

MEISSNER, H. O.: In Alaska bin ich Zar. Stuttgart, Cotta 1967 — v slov. preklade J. Hamzu vyšlo pod názvom Na Aljaške som ja cárom. Bratislava, Obzor 1981. 208 s.

MENOVŠČIKOV, G. A.: Eskimosko-aleutskie jazyki i ich otnošenije k drugim jazykovym semjam. Voprosy jazykoznanija, 1974, č. 1, s. 12—19.

MENOVŠČIKOV, G. A.: Eskimosko-aleutskoje jazykoznanije. Itogi i problemy. Voprosy jazykoznanija, 1984, č. 5, s. 28—38.

Ottův slovník naučný 1. Praha 1888.

RUBCOVA, E. S.: Eskimosko-russkij slovar. Moskva, Nauka 1971. 300 s.

Russkije toponimy na karte Sojedinennych štatov Ameriki. Izvestija AN SSSR, serija geografičeskaja, 1976, č. 4, s. 67—73.

³ Kenaiské slovo *alješ* sme si, žiaľ, nemali možnosť overiť.

*Základné názvy z astronómie**

Slnecná fyzika [2]

aktívna koronálna oblasť

oblasť slnečnej koróny so zvýšenou teplotou, hustotou a žiarením nad aktívnymi oblasťami Slnka (elektrónová hustota okolo 10^8 častíc v cm^3)

aktívna protuberancia

protuberancia, v ktorej pozorujeme rýchle zmeny a pohyby

aktivovaná protuberancia

pôvodne pokojná protuberancia, v ktorej sa neskôr pozorujú veľkoškálové pohyby spôsobené jej mimoriadnou aktivitou

atrakčné centrum

miesto vo fotosfére, do ktorého steká látka z aktivovanej protuberancie

biela koróna

časť slnečnej koróny pozorovateľná vo viditeľnej oblasti spektra; skladá sa z K koróny a F koróny

búrka typu I

šumová búrka v oblasti 300–50 MHz

búrka v dekametrovom pásme

šumová búrka v oblasti pod 40 MHz

Carringtonov poludník

základný poludník na určovanie heliografických súradníc; stredom slnečného disku prechádzal na poludnie 1. januára 1854 UT (svetového času)

centrálny poludník = centrálny meridián

poludník v sústave heliografických súradníc, ktorý v danom okamihu prechádza stredom slnečného disku

červená koróna

E koróna pozorovaná v čiare 637,4 nm deväťkrát ionizovaného železa v červenej oblasti spektra

čiapková protuberancia

protuberancia pozorovaná v blízkosti aktívnych oblastí tesne nad slnečným okrajom

δ konfigurácia

podtyp magnetického typu γ mountwilsonskej klasifikácie slnečných škvrn pozostávajúci z dvoch škvrn opačnej polarity v jednej penumbre

dlhoperiodické variácie slnečného vetra

dynamické variácie slnečného vetra trvajúce viac ako jeden slnečný cyklus

doplnkový ohrev koróny

súčinnosť viacerých mechanizmov spôsobujúcich zvýšenie rýchlosti častíc slnečného vetra

* Pod týmto názvom sme uverejňovali súpisy astronomických termínov a ich definície ako výsledok práce terminologickej komisie Slovenskej astronomickej spoločnosti pri SAV (pozri Kultúra slova, 13, 1979, s. 340–345; 14, 1980, s. 158–172 a 363–367; 15, 1981, s. 176–178; 16, 1982, s. 168–172; 17, 1983, s. 170–172 a 360–369; 18, 1984, s. 158–167).

efekt prevládajúcej polarity = Rosenbergov-Colemanov efekt

efekt, podľa ktorého registrovaná polarita magnetického poľa Slnka závisí od polohy Zeme voči rovine slnečného rovníka

ejekcia

vyvrhnutie látky z chromosféry alebo erupcia, z ktorej sa vytvorí protuberancia

E koróna = emisná koróna = monochromatická koróna

zložka slnečnej koróny pozorovaná v zakázannej emisnej čiare vysokoionizovaných prvkov vo viditeľnej oblasti spektra

elektrónová koróna pozri **K koróna**

elipticita bielej koróny pozri **sploštenie bielej koróny**

emisná koróna pozri **E koróna**

erupčný sprej

rýchle rozpínanie erupcie alebo jej časti, pri ktorom vyvrhnutá látka má tvar vejára

erupčný záblesk

veľmi krátke zvýšenie intenzity rádiového žiarenia Slnka na metrových vlnách trvajúce 0,1 sekundy

eruptívna protuberancia pozri **stúpajúca protuberancia**

EUV flokula

priemet koronálnej kondenzácie na slnečný disk v extrémnej ultrafialovej oblasti spektra (EUV)

EUV koróna

zložka slnečnej koróny pozorovaná v emisných čiarach v extrémnej ultrafialovej oblasti spektra (EUV)

fáza slnečného cyklu

číslo od 0 do 1 určené podielom času, ktorý uplynul od začiatku slnečného cyklu, a celkového trvania cyklu

filament

priemet protuberancie na slnečný disk

filamentárna dutina

tmavá oblasť pozorovaná v oblasti mäkkého röntgenového žiarenia obklopujúca pokojný filament

filament typu A

filament vnútri aktívnej oblasti

filament typu B

filament medzi dvoma blízkymi aktívnymi oblasťami

F koróna = Fraunhoferova koróna = prachová koróna

zložka bielej koróny vznikajúca rozptylom žiarenia fotosféry na prachových časticiach obklopujúcich Slnko

flokulový filament

filament v slabých zostatkových poliach aktívnych oblastí

fontána

stúpajúca protuberancia

Fraunhoferova koróna pozri **F koróna**

heliomagnetická neutrálna vrstva

tenká vrstva slnečného vetra oddeľujúca oblasti, v ktorých sa plazma opačných polarít pohybuje z dvoch rôznych slnečných pólů

heliopauza

oblasť heliosféry, kde dynamický tlak slnečného vetra sa rovná dynamickému tlaku medzihviezdneho prostredia (asi 50—1000 AU)

heliosféra

1. okoloslnečný priestor, v ktorom sa šíri slnečný vietor,
2. časť ionosféry vo výškach okolo 600—1400 km od povrchu Zeme obsahujúca prevažne hélium

héliová oblasť

malá oblasť {0,01 — 0,1 AU} v slnečnom vetre so zvýšeným zastúpením hélia

hnaná vlna = piestová vlna

nárazová vlna slnečného vetra generovaná rozsiahlymi a dlhotrvajúcimi poruchami pri Slnku

ihlovitý lúč

druh koronálneho lúča tvaru ihly s rozšírenou základňou

izofóta bielej koróny

spojitá čiara spájajúca miesta rovnakého sčernenia (optickej hustoty) v slnečnej koróne

jasný koronálny bod

jasný malý útvar s priemerom okolo 30" pozorovaný v röntgenovej koróne

K koróna = elektrónová koróna

zložka bielej koróny vznikajúca Thompsonovým rozptylom žiarenia foto sféry na voľných elektrónoch

K koronometer

koronograf s polarimetrom, ktorý umožňuje určovať intenzitu polarizovaného žiarenia K koróny mimo úplných zatmení Slnka v tesnej blízkosti slnečného disku

klasifikácia protuberancií

triedenie protuberancií podľa fyzikálnych a dynamických vlastností

kmitajúci filament

aktivovaná protuberancia vyvolaná prechodom magnetohydrodynamickej nárazovej vlny

koefficient sploštenia bielej koróny

pomer medzi rovníkovými a polárnymi vzdialenosťami izofót bielej koróny meranými od centra slnečného disku; závisí od fázy slnečného cyklu a vzdialenosti Slnka (označenie ε)

kontinuum typu IV

rádiové kontinuum vzplanutia typu IV

koróna maxima

tvar slnečnej koróny v maxime slnečnej činnosti

koróna minima

tvar slnečnej koróny v minime slnečnej činnosti

koróna prechodného typu

tvar slnečnej koróny medzi maximom a minimom slnečnej činnosti

koronálna diera

oblasť slnečnej koróny so zníženou hustotou, teplotou a žiarením (elektrónová hustota pod 10^8 častíc v cm^3 , teplota okolo 600 000 K)

koronálna dutina

tmavá oblasť v K koróne obklopujúca protuberanciu

koronálna kondenzácia

útvár v aktívnej koronálnej oblasti s elektrónovou hustotou vyššou ako 10^8 častíc v cm^3

koronálna slučka

slučkovitý útvár v monochromatickej koróne, v EUV koróne a v röntgenovej koróne

koronálna spíkula

jemná štruktúra charakteru spíkuly pozorovaná v polárnych koronálnych lúčoch

koronálna trhlina

úzky tmavý pruh v K koróne; často sa ťahá od slnečného okraja do vonkajšej koróny

koronálne zjasnenie

zvýšenie intenzity žiarenia v aktívnej koronálnej oblasti

koronálny bič

záverečná fáza expanzie tenkého koronálneho oblúka

koronálny dážď

protuberancia vytvárajúca sa zo skondenzovaného koronálneho materiálu stekajúceho do aktívnej oblasti vo fotosfére

koronálny lúč

charakteristický útvár zvýšenej elektrónovej hustoty v bielej koróne tvaru lúča

koronálny mrak

protuberancia nepravidelného tvaru akoby zavesená v koróne

koronálny oblúk

veľký stabilný oblúkovitý útvár v bielej koróne

koronálny tranzient

útvár v slnečnej koróne s dynamickými zmenami tvaru a polohy

koronálny zvon (nevhod.) pozri **prilbicovitý lúč**

koronograf s vonkajšou clonou

Lytov koronograf, ktorý má pred hlavným objektívom jeden alebo viac cloniacich diskov

kráľovská zóna

zóna slnečného povrchu medzi heliografickými šírkami $+30^\circ$ a -30°

kráľovská zóna protuberancií

zóna protuberancií nachádzajúca sa v blízkosti slnečného rovníka

kritický bod koróny pozri zvukový bod koróny**kritický polomer koróny**

vzdialenosť od stredu Slnka, kde tepelná energia koróny je porovnateľná s kinetickou energiou rozpínajúcej sa plazmy; rýchlosť rozpínania plazmy je v ňom blízka rýchlosti zvuku

lúč aktívnej oblasti

útvár koronálnych lúčov nad aktívnou oblasťou podobný kru alebo vejáru

Lytov koronograf

koronograf, v ktorom umelý mesiac umiestnený v ohniskovej rovine objektívu odráža svetlo fotosféry mimo tubusu

magnetická arkáda

sústava jasných koronálnych slučiek arkádového tvaru usporiadaných pozdĺž magnetických siločiar

magnetická fontána

sústava jasných koronálnych slučiek fontánového tvaru nad silnými magnetickými poľami

maximum slnečného cyklu

časový úsek maximálnej slnečnej činnosti; trvá od niekoľko mesiacov do niekoľko rokov

medziplanetárne magnetické pole

magnetické pole Slnka, ktoré unáša so sebou slnečný vietor do medziplanetárneho priestoru

mikrovlnové pulzácie

mikrovlnové vzplanutie opakujúce sa v intervale okolo 15 sekúnd

mikrovlnové vzplanutie

zvýšenie intenzity mikrovlnového rádiového žiarenia Slnka netepelného pôvodu

minimum slnečného cyklu

časový úsek minimálnej činnosti; trvá niekoľko mesiacov

mnohokanálový rádiový spektrograf

séria prijímačov naladených na blízke frekvencie na získanie spektra rádiového žiarenia

modifikovaná Zürišská klasifikácia škvrn

Zürišská klasifikácia slnečných škvŕn vyjadrená písmenami od A po H

monochromatická koróna pozri **E koróna****monochromatický koronálny tranzient**

koronálny tranzient pozorovaný v monochromatickej koróne

náhle zmiznutie protuberancie

aktivovaná protuberancia, ktorá náhle zmizne; časť jej látky uniká do medziplanetárneho priestoru

okrajové rádiové zjasnenie

zvýšenie intenzity rádiového žiarenia na centimetrových vlnách na okraji Slnka vzhľadom na stred

pB koróna

biela koróna pozorovaná K koronometrom

piestová vlna pozri **hnaná vlna****plazmová hypotéza**

predpoklad, že niektoré vzplanutie rádiového žiarenia Slnka spôsobuje premena pozdĺžnych plazmových vln na priečne vlny v dôsledku rozptylu energie

pokojná protuberancia

kvázistabilná protuberancia bez zreteľnej zmeny jej tvaru, ktorá vydrží aj niekoľko mesiacov

polárna koróna

takmer súvislý výskyt protuberancií okolo slnečných polárnych čiapok

polárny lúč

koronálny lúč pozorovaný v polárnych oblastiach Slnka

prachová koróna pozri **F koróna**

prilbicovitý lúč {nevhod. *koronálny zvon*}

druh koronálneho lúča nad protuberanciou tvaru prilbice

protuberancia

hustý chladný mrak prevažne vodíkovej plazmy v slnečnej koróne

rádioheliograf

rádiointerferometer používaný na výskum rádiového žiarenia Slnka

rádiointerferometer

sústava dvoch alebo viacerých antén usporiadaných tak, aby nimi merané rádiové signály interferovali

rádiopolarimeter

rádiový ďalekohľad na meranie polarizácie rádiového žiarenia

rádiospektrograf

prístroj na registráciu okamžitého rozdelenia spektrálnej intenzity rádiového žiarenia

rádiová flokula

priemet koronálnej kondenzácie na slnečný disk v rádiovnej oblasti spektra

rádiové kontinuum pozadia

rádiové žiarenie so spojitou úrovňou intenzity, v ktorom sa pozorujú šumové vzplanutia

rádiové žiarenie pokojného Slnka

rádiové žiarenie tepelného pôvodu prichádzajúce z mimoaktívnych oblastí slnečného povrchu

rádiový obraz Slnka

obraz Slnka v rádiovnej oblasti spektra

Razinov efekt

potlačenie synchrotrónového žiarenia na nízkofrekvenčnom konci synchrotrónového spektra okolitou plazmou

Rosenbergov-Colemanov efekt pozri **efekt prevládajúcej polarity**

rovníkový lúč

koronálny lúč pozorovaný nad rovníkom Slnka v minime slnečnej činnosti

röntgenová flokula

priemet koronálnej kondenzácie na slnečný disk v röntgenovej oblasti spektra

röntgenová koróna

zložka slnečnej koróny pozorovaná v röntgenovej oblasti spektra

sektor

oblasť medziplanetárneho priestoru, v ktorej polarita magnetického poľa smeruje k Slnku alebo od Slnka

sektorová hranica

hranica medziplanetárneho priestoru oddeľujúca sektory opačnej polarity

sektorová štruktúra magnetického poľa

členenie medziplanetárneho magnetického poľa na sektory s opačnou polaritou

slučková protuberancia

protuberancia aktívnej oblasti majúca tvar slučky

sploštenie bielej koróny = elipticita bielej koróny

odchýlka izofóty bielej koróny od kruhového tvaru

sporadická koronálna kondenzácia

superhusté horúce jadro (elektrónová hustota okolo 10^{10} častíc v cm^3 , teplota viac ako $3 \cdot 10^6$ K) koronálnej kondenzácie majúce krátku životnosť (niekoľko hodín)

sprej

intenzívna ejakcia plazmy spojená s erupciami, často pozorovaná v tvare samostatných uzlov

sprejová protuberancia

protuberancia vytvorená viacnásobnou ejakciou

stúpajúca protuberancia = erupatívna protuberancia

aktivovaná protuberancia, ktorá stúpa s rastúcou rýchlosťou

S zložka

časť rádiového žiarenia Slnka tepelného pôvodu z aktívnych oblastí na centimetrových a decimetrových vlnách

šumová búrka

prudké, veľmi kolísavé a dlhotrvajúce vzplanutie Slnka na rádiových vlnách

šumové vzplanutie pozri vzplanutie typu I**T koróna**

tepelné žiarenie slnečného prachu obklopujúceho Slnko, ktoré vzniká reemisiou fotosferického žiarenia do oblasti infračervených vlnových dĺžok ($\lambda \approx 2,2$ mikróna) vo vzdialenosti 3,5–10,0 slnečných polomerov

U vzplanutie

vzplanutie typu III, ktoré ku koncu trvania má opačný posun frekvencií; na dynamickom spektrograme má tvar písmena U

úzky lúč

extrémne úzky druh koronálneho lúča

val

typ jasnej nízkej protuberancie

vlny v slnečnom vetre

fluktuácie hustoty, rýchlosti a magnetickej indukcie slnečného vetra

vnútorná koróna

slnečná koróna vo vzdialenosti menšej ako jeden slnečný polomer od okraja Slnka

vonkajšia koróna

slnečná koróna vo vzdialenosti väčšej ako jeden slnečný polomer od slnečného okraja

výbušná vlna

nárazová vlna slnečného vetra generovaná impulznými poruchami pri Slnku

vysokorýchlostný prúd

zložka slnečného vetra s rýchlosťami častíc nad 600 km/s vo vzdialenosti 1 AU od Slnka

výtrysk

protuberancia vytvorená spojitou ejakciou látky vychádzajúcou z valov

vzostupná vetva slnečného cyklu

časový úsek slnečného cyklu od miníma do maxima

vzplanutie s pomalým posunom pozri vzplanutie typu II**vzplanutie s rýchlym posunom pozri vzplanutie typu III**

vzplanutie typu I = šumové vzplanutie

krátkotrvajúce úzkopásové vzplanutie rádiového žiarenia na metrových vlnách počas šumovej búrky

vzplanutie typu II = vzplanutie s pomalým posunom

séria vzplanutí rádiového žiarenia v pásme metrových a dekametrových vln, ktoré sa pomaly posúvajú od vysokých frekvencií k nízkym; trvá okolo 10 minút

vzplanutie typu III = vzplanutie s rýchlym posunom

prudké, silné zvýšenie toku rádiového žiarenia, ktoré sa rýchlo posúva od vysokých frekvencií k nízkym; trvá niekoľko sekúnd

vzplanutie typu IV

dlhotrvajúce rádiové vzplanutie v širokom pásme frekvencií spojené so slnečnými erupciami

vzplanutie typu V

širokopásmové spojité rádiové žiarenie Slnka na metrových vlnách, ktoré trvá niekoľko minút po vzplanutí typu III

zebrovitá štruktúra

vzhľad emisných a absorpčných pásov vzplanutia typu IV s rovnobežným posunom pásov

zelená koróna

E koróna pozorovaná v čiare 530,3 nm trinásťkrát ionizovaného železa v zelenej oblasti spektra

zóna polárnych protuberancií

zóna protuberancií nachádzajúca sa v blízkosti pólů Slnka

zóna protuberancií

oblasť na Slnku, kde sa pozoruje zvýšený výskyt protuberancií

zostupná vetva slnečného cyklu

časový úsek slnečného cyklu od maxima do minima

zvlnená neutrálna vrstva

odklon heliomagnetickej neutrálnej vrstvy na sever alebo na juh od slnečného rovníka v medziplanetárnom priestore

zvukový bod koróny = kritický bod koróny

bod vo vzdialenosti kritického polomeru koróny

živý plot

pokojná protuberancia pripomínajúca živý plot

žliabkové vzplanutie

krátkotrvajúce úzke rozštípené (15—100 kHz) vzplanutie vo frekvenčnom pásme 20—70 MHz; na dynamickom spektrograme má tvar rovnobežných žliabkov

žltá koróna

E koróna pozorovaná v čiare 569,4 nm štrnásťkrát ionizovaného vápnika v žltej oblasti spektra

žubrienky

typ mikroštruktúry rádiového kontinua typu IV v oblasti 220—330 MHz, na dynamickom spektrograme tvarom pripomína žubrienky

Astronomické jednotky vzdialeností v sústave SI

astronomická jednotka

stredná vzdialenosť Zeme od Slnka; vedľajšia jednotka vzdialenosti v sústave SI, značka *AU*

AU

značka astronomickej jednotky

kiloparsek

tisíc parsekov, značka *kpc*

kpc

značka kiloparseku

ly

značka svetelného roka

megaparsek

milión parsekov, značka *Mpc*

Mpc

značka megaparseku

parsek

vzdialenosť, z ktorej polomer zemskej dráhy má rozmer 1 oblúkovej sekundy; vedľajšia jednotka vzdialenosti v sústave SI, značka *pc*

pc

značka parseku

svetelný rok

vzdialenosť, ktorú prejde svetlo za tropický rok; vedľajšia jednotka vzdialenosti v sústave SI, značka *ly*

OPRAVA

Upozorňujeme čitateľov, že definície termínov *autoionizácia* a *číslo Carringtonovej rotácie* uverejnené v súpise astronomických termínov v Kultúre slova, 18, 1984, s. 158 [5. číslo] majú mať takúto podobu:

autoionizácia

proces, pri ktorom sa od neutrálneho atómu odtrhne jeden z jeho elektrónov

číslo Carringtonovej rotácie

počet otáčok Slnka od 1. 1. 1854 UT

Ks

Pôvod názvu Medzihradné

[Hrad, hradíť — hrada]

VLADO UHLÁR

1. *Medzihradné* (náreč. *Medzihradnô*), v súčasnosti od r. 1949 už časť okresného mesta *Dolný Kubín* na Orave (úradne *Medzihradná ulica*), je pôvodne malá dedinka (r. 1949 mala 106 obyv.) v dolinke pri potôčiku *Srňacie* (tečie z dedinky *Srňacie*), ktorý sa z ľavej strany vlieva poníže dediny (už v starom chotári Dolného Kubína, ľudovo *Nižného*) do rieky Oravy.

1.2. Dedinka vznikla až v období rozvinutého feudalizmu. R. 1354 Ján, syn Almanov z Oravy, získal od kráľa Ľudovíta I. z lesa po oboch stranách potôčika plochu *na 6 rali* (usadlosti). Roku 1369 sa tento majetok (už *ves*, *dedina*) vyčlenil z kráľovských majetkov oravského panstva. Potôčik sa r. 1381 spomína ako hraničný tok Pavla z Medzihradna v sporoch vyšnokubínskych zemanov (Kubínovcov) a susedov a r. 1386 bola rodina Medzihradských, nazývaná podľa tohto dedičného majetku, uvedená do vlastníctva tejto osady „so všetkými výnosmi a príslušenstvom“. Dedina nepretržite ostala vo vlastníctve tohto rodu. Pre jej názov sú charakteristické mená majiteľov: napr. r. 1418 *Eustachius de Medzihradna*, r. 1520 *Petrus de Medzihradno*, r. 1574 *Ján Medzihadszky de Medzihradna* (porov. Kavuljak, 1955). Teda názov dediny z pôv. *Medzihradná (ves)* po zovšeobecnení prešiel do stredného rodu: *Medzihradnô*, ako je napr. *Istebnô*, spisovne *Istebné* i *Medzihradné*.

2.1. Lexikálny základ názvu (bez zreteľnej predpony *medzi-* z predložky *medzi*, ktorá vznikla zmeravením podst. mena *medza* v lokáli *medzi*)¹ *hradnô (hradné)* pri všeobecnom a bežnom usudzovaní viedol k podstatnému menu a k vysvetľovaniu: *Medzihradnô* je dedinka v doline *medzi hradmi*. Takýto výklad pôvodu názvu sa zdal o to vierohodnejší, že hneď nad dedinkou juhovýchodným smerom je mohutné hradisko s výraznými valmi na Tupej skale a v jej susedstve obdobné men-

¹ Zložené podstatné mená s predponou *medzi-* sú napr. v miestnych názvoch *Medzibrod* (Orava), *Medzibrodie* (povyše Banskej Bystrice), *Medzilaborce* (býv. okresné mesto pri Laborci); *Medziholie* (sedlo pod Rozsutcom); ako aj v chotárných názvoch *Medzivodie*, *Medzicestie*. porov. aj názov krajiny *Medziriečie* čiže *Mezopotámia* a *Medzibodrožie* (kraj medzi Bodrogom a Tisou na východnom Slovensku).

šie, ale výraznejšie hradisko na Ostrej skale (812 m), pod ktorými sa už oddávna nachádzali stopy pravekého osídlenia, najmä v chotári Vyšného Kubína ležiaceho z južnej strany týchto hradísk² {ospieval ich Pavol Országh Hviezdoslav³, rodák práve z tejto dedinky}. Mohli ho podporovať aj názvy dedín na Slovensku, ako je *Hradná*, napr. *Hradná pri Súľove* (býv. okres Bytča), *Veľká Hradná* a *Malá Hradná* (v bývalom okrese Bánovce nad Bebravou, bližšie k Trenčínu), obdobne viaceré dediny s názvom *Hradište*, *Hradisko* a *Podhradie*.

Názvy *Hradná*, *Veľká Hradná* a *Malá Hradná* svedčia, a to aj podľa historických záznamov, že pôvodne tieto dediny boli majetkom neďalekých hradov. Názov *Medzihradné* sa však z takéhoto zaradenia vyvíja.

Treba uvážiť aj to, či vôbec názov *Medzihradné* druhou časťou súvisí so základom *hrad*.

3.1. Slovo *hrad* sa pokladá za odvodené od slovesa *hradiť* s konkrétnym významom „(valmi a hradbami) obháňať vhodný priestor s cieľom ochrániť domácich ľudí (rod, kmeň) a ich majetky pred nepriateľom“. Slovo *hrad* s významom „ohradené miesto“ (praslov. *gorodъ*, v ruštine *gorod* „mesto“)⁴ sa sémanticky zhoduje s latinským slovom *castrum*, ktoré je známejšie vo význame „vojenský tábor“.

V súčasnosti je sloveso *hradiť* známe zväčša v predponovej podobe (porov. *ohradiť*, *prehradiť*, *zahradiť*, *vyhradiť*) alebo vo význame „platiť trovy, výdavky, vyrovnávať účty“ (porov. aj *nahradiť* napr. *škodu*, *uhradiť náklady* a pod.).

² Sústavný archeologický výskum (po zistení popolnicových polí vo Vyšnom Kubíne M. Kubinyim ešte ku koncu min. storočia) najmä pričinením P. Čaploviča z Oravského zámku v spolupráci s Archeologickým ústavom SAV zistil viaceré sídliská a najmä pohrebiská s urnovými hrobmi na Orave a práve v Dolnom Kubíne na Hradách, v Medzihradnom a na pravom brehu medzihradnianskeho potoka. Porov. P. Čaplovič: Halštatské popolnicové pohrebisko Dolný Kubín II. Martin, Osveta 1977.

³ Hviezdoslav v baladickej básni *Bratanci* (v cykle *Kratšia epika*) spracoval predstavy ľudovej fantázie o rytierskom hrade na Tupej skale a hrade na Ostrej skale, ktoré vraj boli spojené mostom. Lež keď sa vládcovia týchto hradov znepriatelili pre deľbu koristi z dobytého hradu na Trninách (naproti za riekou Oravou), most preťali a zničili i šťastie svojich detí: zaľúbenci sa v náhlosti namiesto objatia zrútili v noci do priepasti medzi bralami.

⁴ Keď sa za feudalizmu začali v takýchto hradoch — hradiskách stavať murované veže a za renesancie paláce vyzdobované i zvonka maľovaním a sgrafitami, menil sa s ich stavebným štýlom a vzhľadom aj ich názov: už sa v latinských listinách nepíše *castrum*, nem. *Burg*, slov. *hrad*, ale lat. *arx*, nem. *Schloss*, slov. *zámok*. — V dedinách opevnené šľachtické stavby majú odvtedy názov *kaštieľ* (z lat. *castellum*), ale v češtine *zámek*.

3.2. Ešte po prvej svetovej vojne bolo možné v dedinách pozorovať starú techniku hradenia plotov (*plot* je od slovesa *pletiem* — *plieť*, obdobne *plátam* a *zaplátam*, *záplata*). Hradený plot sa robil tak, že medzi rovnomerne kolmo do zeme zabité drevené koly sa striedavo kladol voľný zväzok už iba čiastočne poddajných okliesnených halúz dĺhych 3—5 metrov, na ktoré sa potom podľa potreby kladli ďalšie. V druhom a ďalšom slede hradenia sa zvrchu zakladala haluzina medzi koly opačným spôsobom (takže potom bol každý kôl ovinutý raz z jednej a druhý raz z druhej strany). Ľahký, pravidelne pletený, úhľadnejší plot pletený z liesok alebo vrbiny je *lesa*.

Takto sa hradili a zavše niekedy aj v súčasnosti hradia najmä horské bystriny na miestach, kde sa za zvýšeného vodného stavu hneď rozlievali, kazili lúky a cesty a ľahko menili aj koryto. Na takých miestach sa stavala hrádza (*hrad-ja*), a to tak, že medzi dva nízke hradené ploty sa nabíjala hlina a kamene.

3.3. Techniku hradenia (hradenými plotmi) používali aj starí Slovania na spevňovanie násypov — valov na hradoch — hradiskách (popri technike hradieb z kolových brvien kolmo vsádzaných tesne popri sebe a upevnených v násype; porov. *palisáda* čiže kolová hradba, *palánok* čiže ľahká kolová hradba a menšia pevnosť). Technika hradených plotov sa používala dlho i v období neskoršieho feudalizmu napr. na ochranu vysunutých opevnení, najmä poľných vojenských táborov, a v budovanej obrane i proti priamej paľbe.

3.4. V prenesenom, ale bežnom význame sloveso *hradiť* dostalo význam „ohraničovať a brániť priestor plotom, živým plotom z hlohu a pod.“. Takto chránený priestor je zahradený, je záhradou. Na to, aby sa hydina alebo statok nerozliezol alebo niekde nedostal, sa stavala *ohrada* (od *ohradiť*). Od slovesa s predponou *pre-* (*prehradiť*) je *priehrada*, *priehradka* (napr. v truhlici, skrini, ale aj v stajni na oddelenie oviec od statku a koní a pod.).

3.5. V severnom Liptove používajú slovo *ohrad* často už ako chotárny názov; ohradom označujú však aj neohradené miesto za domom, teda vo význame pôvodného slova *humno* (*humno* posunutím významu označuje v Liptove stodolu, v ktorej býva neraz aj stajňa).

3.6. Nebolo by správne v tejto súvislosti nepripomenúť, že slovo *hrad*, najmä v spojení so slovesom *padáť* (*hrad padá*), má najmä vo východoslovenských nárečiach aj význam drobných, zamrznutých dažďových kvapiek, krúp (porov. Nižnanský, 1982).

4.1. Ak však názov *Medzihradné* vo svojej druhej zložke nesúvisí so slovom *hrad*, *hradiť*, vzniká otázka, čo je základom druhej časti zloženiny názvu.

4.2. Treba uviesť, že v slovenčine popri slove *hrad* je dobre známe aj slovo *hrada* [z praslov. *gręda*]⁵.

Bežnejšie je slovo *hrada* vo význame okresaného brvna, trámu, zväčša štvorcového prierezu. Drevené hrady ako stavebný materiál sa prekládajú cez steny zrubov alebo múrov a prikryté alebo zospodu obité doskami tvoria povalu, oddeľujúc obytný priestor od pôjda; iné hrady na pôjde zasa nesú krokvy a celú strechu budovy.⁶

4.3. Ak v inom význame je slovo *hrada* menej známe (porov. *teplá hrada* — parenisko), dobre známe je v zdrobenom tvare *hriadka*. Označuje menší záhon v záhrade, jeho obdĺžnikový úsek určený na pestovanie zeleniny, prípadne kvetov.

Slovom *hrada* sa v niektorých častiach Slovenska označujú isté kusy rolí vedľa seba (pri dedine, neraz pri potoku) na dorábanie zeleniny, vo väčšom najmä kapusty. Odtiaľ v Liptove a na Orave je častejší chotárny názov *Hrady*, dakedy aj *Kapustné hrady* (tak aj v Dolnom Kubíne). Praslovenské slovo *gręda* (hrada) pôvodne označovalo suchú vyvýšeninu v zaplavovaných rovinách, prípadne medzi močiarimi.

4.4. Takýto význam má aj slovo *hrúd* z praslov. *grędъ*, pol. *grąd* (suché miesto medzi bahnitými lúkami), bielorus. *hrud*, rus. *ogrud* (kopa, kopec). — V Pomoraví od Uhorského Hradišťa až po vtok Moravy do Dunaja po obidvoch stranách rieky *hrúdy* sú „na rovine vyvýšené pieskové duny, ktoré i za povodní zostali suché, preto ich od praveku vyhľadávali ľudia i zver“. Skúmal ich Š. Janšák (1930, 1932; porov. aj Majtán 1971) tu i na východnom Slovensku v dolnom Zemplíne, kde ich nazývajú *gorond* (do maďarčiny prevzaté v čase výslovnosti nosoviek a pred zmenou výslovnosti *g > h* v 9.—10. stor.), častejšie *moľva* (pahorok, vyvýšenina).

5. Ak sme sa odmietavo postavili k výkladu názvu niekdajšej dedin-

⁵ V Novohrade sa používa zdrobenina *hriadka* vo význame žrdky na šaty, porov. u Timravy *kožuchy zavesené na hriadke* [SSJ]. Tu *hriadka* je aj časť hrabieli, do ktorej sa vsádzajú zuby [Matejčík 1975].

⁶ Naproti tomu druhotvarom k slovu *gręda* je slovo *grędeľ* — *hriadeľ*, odvozené starou slovotvornou príponou *-eľ*, lenže je muž. rodu (obdobne je v slovenčine *kruteľ*, *zaľahel*, *obrieľ*, *zadrhel*, *praseľ*, *niteľ* (potom *niteľnice*). *Hriadeľ* na pluhu je pôvod. drevený trám, na ktorom sú upevnené ostatné časti vlastného pluhu: uprostred *čerieslo* (krája zem), za ním vzaďu naspodku *odvalnica* (doska) s lemešom a hore *prienohy* čiže rukoväte. — Hriadeľom je aj os mlynského kola, je aj *studňový hriadeľ* (valec) a v strojárstve *kľukový hriadeľ*, *rozvodový hriadeľ*, *zalomený hriadeľ* (vždy muž. rodu).

V nárečiach (napr. na Považí) sa vyskytuje aj zložené slovo *súhrada*, pôvodne „chodník medzi hradami“, potom „cesta“, najmä medzi oplotenými (ohrađenými) záhradami, aby statok nerobil škodu (niekde namiesto plota iba menšie koly pospájané navrchu pozdĺžnymi brvnami).

ky *Medzihradné* od slova *hrad* (neleží medzi hradmi, nie je ani podhradím, bola zemianskou osadou), treba navrhnuť výklad, ktorý pokladáme za pochopiteľnejší a zdôvodnenejší; dedinka *Medzihradné* bola pomenovaná podľa obrábaných hrád/hriadok pri potôčiku, lebo vznikla medzi týmito hradami.

Ul. 5. apríla č. 1, Ružomberok

LITERATÚRA

JANŠÁK, Š.: Staré osídlenie Slovenska. Sídlištia na pieskových dunách v inundačnej oblasti rieky Moravy. In: Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 24, 1930, zv. 1—2, s. 1—22.

JANŠÁK, Š.: Novšie výskumy v historickej geografii a antropografii. Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 24, 1932, s. 1 n.

KAVULJAK, A.: Historický miestopis Oravy. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 314 s.

MAJTÁN, M.: Poznáte slovo hrúd? Kultúra slova, 5, 1971, s. 248.

MATEJČÍK, J.: Lexika Novohradu. Martin, Osveta 1975. 312 + 36 s.

NIŽNANSKÝ, J.: Z terminologickej vrstvy nárečovej lexiky (krupobitie, Iadovec, krúpy a synonymá). Kultúra slova, 16, 1982, s. 342—350.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Bratislava, Encyklopedický ústav SAV 1977—1978. 3 zv.

ROZLIČNOSTI

Čakanka

Čakanku obyčajnú *Cichorium intybus* L. pozná vari každý. Jej vysokú rozkonárenú a takmer drevnatú byľ obtáčajú nápadne modré kvety, sťa oči peknej dievčiny. A tie kvety majú ešte jednu zvláštnosť: rozvíjajú sa iba pred poludním.

Čakanka obyčajná rastie pri cestách, na medziach, na lúkach a na pasienkoch v dostatočne hlbokkej a vlhkej pôde a kvitne po celé leto, od júla do októbra.

Už starí Egypťania si ju vážili ako šalátovú zeleninu a nemenší chýr mala aj v lekárstve, pretože čakanka podporuje trávenie, osoží pri chorobách žlčníka a pečene, pri nervovej únave a napomáha látkovú premenu. Jej koreň obsahuje okrem inulínu aj horčinu *cichorín*; už v

r. 1660 sa preto v Holandsku používal ako náhrada za kávu. Toto poznanie odtiaľ preniklo do Pruska (r. 1763), neskôr do Luxemburska, Francúzska a Belgicka. Počas prvej svetovej vojny sa koreň pestovaných druhov čakanky začal priemyselne spracúvať na cigóriu.

V slovenčine predpisovného obdobia, ako aj v súčasných slovenských nárečiach máme pre čakanku viac rozličných názvov, z ktorých väčšina má paralely aj v iných jazykoch Európy.

Najrozšírenejšie je pomenovanie *čakanka* s variantmi *čakánka*, *čekanka*, *čekánka* {čes. *čekanka*, *čekánek*, stč. aj *čakanka*, na Morave *čaganka*, *čagánka*, poľ. *czekanka*, *czakanka*}. Tento názov je motivovaný starou poetickou povestou, rozšírenou v stredoveku aj u Germánov, podľa ktorej verná modrooká dievčina očakáva svojho milého tak dlho, kým sa nepremení na „modrookú“ rastlinu. Na túto povesť nadväzuje aj nemecké pomenovanie čakanky *Verfluchte Jungfer*, t. j. „zakliata panna“.

Príznačné miesto výskytu — pri cestách — charakterizujú názvy *pocestník*, *popletene podrošník*, *podrošník* {čes. *podražník*, *podružec*, *podroužník*, *podružník*, poľ. *podróžnik*, *podróžniczka*, ukr. *prydorožnyk*, rus. *pridorožnik*, sch. *podrožnik*, *potrošník*}, ktoré sú odvodené od slova *cesta* a *dráha* (*droga*, *doroga*). Vzdialenejšie sú nemecké názvy *Wegweiser*, *Wegleicht*, *Wegluge* a *Wegwarte*, pri ktorých prvým členom zloženého pomenovania je takisto slovo *Weg*, t. j. „cesta“.

V minulosti mala čakanka svoje miesto aj medzi tzv. čarovnými rastlinami. Túto pochybnú slávu jej získali východní mágovia, ktorí z nej spravili všemocnú bylinku. Kto sa vraj podľa ich receptu natrel šťavou z čakanky zmiešanou s olejom, získal krásu a všeobecnú obľubu, všetko sa mu darilo a dosiahol, čo si zaželel.

Čarovná povesť išla potom s rastlinou ďalej, skoro až do našich čias. Verilo sa, že má v koreni slnečnú moc, ktorou je schopná — pri dodržiavaní zložitých ceremoniálnych postupov — otvárať a lámať uzamknuté zámky, ako aj inak nedostupné ľudské srdcia. V starších latinských herbároch sa preto čakanka nazýva *elitropium* alebo *solsequium*, t. j. „slnečnica“, prípadne aj *spons solis*, t. j. „slncová nevesta“, v slovensky písaných herbároch *slnečná zelina* (poľ. *ślonecznik*, *mały słonecznik*, rus. *solnceva sestra*). Z povier o magickej moci rastliny vychádza aj pomenovanie *korenie sv. Petra* {čes. *sv. Petra koření*, rus. *Petrovy batogi*}. Na ľudostné praktiky sa totiž používali predovšetkým rastliny ťhané na deň Petra a Pavla, t. j. 29. júna.

Z latinského názvu *cichorium*, v stredoveku aj *cicorea*, vychádza pomenovanie *cigoria* s variantmi *cichoria*, *cigória*, *cikorka*, *cikoria* {čes. *cikorie*, *cikorka*, poľ. *cykoryja*, *cykorya*, sch. *cikorija*, *čikorija*, *cilkorija*, *čikora*, litov. *cukoria*, nem. *Zichorienkraut*}.

Z príbuzného druhu *čakanka štrbák* *Cichorium endivia* L. bol napokon

prenesený názov *štrbák*, príp. *šterbák*, [čes. *štěrbák*, *ščerbák*, *ščrbák*, poľ. *szczerbak*, ukr. *ščerbak*, sch. *štrbka*, *šterbka*]. *Štrbák* je domáci výraz súvisiaci so starobylým slovańským slovesom *štrbiť*, t. j. „vylamovať“. V slovańských jazykoch sa tak označovali rôzne rastliny charakteristické členitými, akoby rozťahanými, štrbavými listami, aké má práve *čakanka štrbák*.

Pre tento druh máme v staršej slovenčine často doložené aj názvy *endívia*, *andívia*, *andívie*, *antívia* [poľ. *endywia*, *endwia*, sch. *endibija*, *endivija*, *andibia*, *indivija*] vychádzajúce z latinského *endívia*, ktoré súvisí s hebrejským pomenovaním rastliny *hendibeh*.

Niekedy sa *čakanka štrbák* pomenúva aj dvojslovným výrazom *čakanka záhradná*, *cigória záhradná*, kde prídavné meno má diferenciacnú funkciu so zreteľom na *čakanku obyčajnú*.

Pri ustaľovaní modernej slovenskej botanickej terminológie sa ako rodový názov celého botanického rodu uznal starý, všeobecne rozšírený domáci výraz *čakanka*, kým druhý známy domáci výraz *štrbák* bol využitý v názve jedného špecifického druhu *čakanky*, pre ktorý je príznačný členitý okraj listov.

Marie Majtánová

Výslovnosť názvu *Hvar* v spisovnej slovenčine

V Slovníku slovenského jazyka 6 [red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 272] sa v súpise zemepisných názvov zaznamenáva aj názov *Hvar* s týmito ďalšími údajmi, 6. p. -e ostrov i mesto (v Juhoslávii). Sú tu aj deriváty *Hvarčan*, *Hvarčanka* a *hvarský*. V citovanom slovníku niet prítom osobitnej zmienky o výslovnosti názvu *Hvar*, z čoho môžeme vyvodzovať záver, že sa tento názov vyslovuje podľa pravopisnej podoby so spoluhláskou *h* na začiatku slova. Slovník totiž všade tam, kde je rozdiel medzi pravopisom a výslovnosťou (z hľadiska slovenského pravopisu), upozorňuje na výslovnosť, napr. *Héraklion* [vysl. *iraklion*], *Hudson* [vysl. *hatson*], *Champagne* [vysl. *šampaň*] atď.

Výslovnosti tohto názvu sa v súvislosti s otázkou výslovnosti a pravopisu názvu *Ochrid* dotkol K. Palkovič (*Ochrid — Ohrid? Kultúra slova*, 10, 1976, s. 94—95). Autor konštatuje, že v celej Juhoslávii sa miestne názvy zaznačujú v latinke i azbuke. Vlastné mená písané v azbuke s písmenom *x* [vysl. *ch*] sa prepisujú do latinky s písmenom *h*. V srbochorvátčine, resp. chorvátorbčine, ako aj v slovinčine neznáa hláska, ktorá sa vyslovuje približne ako slovenské *ch*, označuje sa písmenom *h*. Názov *Ochrid* sa v Macedónsku, kde sa používa azbuka, píše s *x*. Podľa toho sa u nás nemá používať podoba *Ohrid*, používaná v srbochorvátči-

ne (chorvátosrbčine). Písané *h* sa vyslovuje ako *ch* aj v iných názvoch, v ktorých základná je podoba v latinke a tá sa aj preberá do nášho jazyka. Sem patrí aj názov *Hvar*. K. Palkovič hovorí, že niektoré z miestnych názvov, ktoré sa píše s *h*, sa vyslovujú s hláskou *ch*, napr. *Bohinj* ako [*bochin*] (*Bochinské jazero*). Výslovnosť [*hvar* — *chvar*] nie je podľa neho ustálená. Pripomína ešte, že do azbuky sa takéto vlastné mená, a teda aj názov *Hvar*, prepisujú s písmenom *x* (*ch*).

Podľa nášho pozorovania názov *Hvar* sa bežne vyslovuje s hláskou *h*, t. j. podľa slovenskej výslovnosti písaného *h* (z fonologického hľadiska párová spoluhláska *k* spoluhláske *ch*). Vyplýva to z toho, že v slovenčine používame pôvodnú pravopisnú podobu *Hvar*, a ďalej z faktu, že u nás nie je dostatočne známe, že v srbochorvátčine a či chorvátosrbčine sa *h* v latinke vyslovuje ako *ch*. Ak by sme chceli dôsledne vyžadovať pôvodnú výslovnosť názvu *Hvar* so spoluhláskou *ch*, nie *h*, bolo by to možné iba vtedy, keby sme namiesto podoby *Hvar* používali pravopisnú podobu *Chvar*. To by znamenalo, že popri pôvodnej a či oficiálnej, úradnej podobe *Hvar* by sme v slovenčine zaviedli poslovenčenú, zdomácnenú podobu *Chvar*. Išlo by o podobnú úpravu, ako je písanie *Chorvát*, *chorvátsky* atď. namiesto *Hrvat*, *hrvatski* atď. Podľa našej mienky nie sú tu dnes širšie spoločenské a jazykové podmienky na to, že by sme popri pôvodnej pravopisnej podobe *Hvar* mali zaviesť aj zdomácnenú podobu *Chvar*, teda dvojicu *Hvar* — *Chvar* na spôsob dvojíc typu *Roma* — *Rím*, *Paris* — *Paríž*, *Wien* — *Viedeň*, *München* — *Mníchov*, *Warszawa* — *Varšava* atď. Pri zachovaní pravopisnej podoby *Hvar* treba však rátať s výslovnosťou so začiatočným *h*. Výslovnosť so spoluhláskou *ch* by sa dokonca pocítovala ako násilná, neprírodná, strojená (ako vedomé demonštrovanie znalosti pôvodnej výslovnosti, teda vedomé odlišovanie sa od okolia).

Na záver môžeme konštatovať, že názov *Hvar* sa v slovenčine vyslovuje so začiatočným *h*. Spracovanie názvu *Hvar* a príslušných derivátov v Slovníku slovenského jazyka pokladáme teda za správne.

Ladislav Dvonč

Názov Mount Everest a jeho výslovnosť

Až 29. mája 1953 sa podarilo Novozélandčanovi Edmundovi P. Hillarymu a Nepálcovi Šerpovi Tensingovi Norkeyovi zdolať najvyšší končiar sveta, 8848 metrov vysoký vrchol, ktorý je u nás najznámejší pod názvom *Mount Everest*. Takto pomenoval tento stredohimalájsky končiar r. 1856 vedúci topografického prieskumu v Indii Andrew Waugh, a to na počesť svojho predchodcu v úrade — sira Georga Everesta (1790 — 1866), hoci aj vtedy už boli známe iné pomenovania tohto vrchu:

Sagarmatha [po nepálsky] a *Čomolungma* [po tibetsky], resp. *Ču-mu-lang-ma* [po čínsky]. Tento najvyšší vrch sveta sa totiž týči, ako je známe, na hraniciach Nepálu a Číny [Tibetu].

Z jazykového hľadiska pozoruhodné na názve *Mount Everest* je predovšetkým to, že jeho výslovnosť, ktorá sa u nás vžila v hovorovom jazyku v podobe [*mont ivrist*], sa začína rozkolísavať. V poslednom čase si možno všimnúť, že najmä v masovokomunikačných prostriedkoch sa začína používať iná výslovnosť ako doteraz, a to [*maunt evrist*], [*maunt everist*] a [*maunt everest*]. Je to zrejme dôsledok poznania, že príslušníci iných národov uplatňujú pri názve *Mount Everest* výslovnosť značne odlišnú od našej. U nás sa nezaužívala náležitá výslovnosť prvej časti tohto pomenovania [*maunt*] — taká totiž je výslovnosť anglického slova *mount* (vrch) —, ale [*mont*], na čo mal iste vplyv francúzsky názov *Mont Blanc*, ktorý bol u nás známejší. A napokon možno zistiť, že ani výslovnosť mena plukovníka Everesta nie je vôbec [*ivrist*], ale jedine [*evrist*] s prípadným variantom [*everist*].

Okrem názvu *Mount Everest* sa niekedy presadzujú u nás aj iné názvy najvyššieho končiaru sveta. Napr. v Malej encyklopédii zemepisu sveta [Bratislava, Obzor 1977, s. 118] sa informácie o najvyššom vrchu sveta dajú získať len z hesla *Ču-mu-lang-ma* [pri hesle *Mount Everest* sa len odkazuje na *Ču-mu-lang-mu* podobne ako pri hesle *Čomolungma*]. V nedávnom článku, ktorý vyšiel vo Večerníku pod názvom *Holubica mieru na Sagarmathu* od F. Keleho [19. okt. 1984, s. 8—9], používajú sa iba názvy *Sagarmatha*, resp. *Mount Sagarmatha* a len na jednom mieste sa hovorí, že iný názov pre tento vrch je *Mount Everest*. Pri tejto príležitosti spomeňme aj názov *Gaurisankar*, ktorý pripísali najvyššiemu končiaru sveta autori Ottovho náučného slovníka [1., 1888]. V novom vydaní tohto slovníka (2. 1933, s. 804) sa však priznávajú k omylu a správne uvádzajú, že *Gaurisankar* je meno iného vrcholu v Himalájach, nie však najvyššieho.

Z toho, čo sme uviedli, vyplýva zrejmy záver, že názov *Mount Everest* by sa mal odporúčať vyslovovať ako [*maunt evrist*], prípadne [*everist*]. Základnú dôležitosť má pritom aj fakt, že výslovnostnú podobu [*maunt evrist*] odporúča už Slovník slovenského jazyka [6, 1968, s. 285]. To znamená, že už pred viac ako 25 rokmi postihuje normu, ku ktorej sa smeruje v súčasnosti. Nemožno mať, prirodzene, nič ani proti používaniu nepálskeho, čínskeho či tibetského pomenovania tohto vrchu v istých textoch aj vzhľadom na prvotnosť týchto názvov. Dôležité však je, aby pritom nebola porušená zrozumiteľnosť informácie, aby poslucháč aj čitateľ vedeli, že reč je o najvyššom vrchole sveta, lebo názvy *Sagarmatha* a *Čomolungma* (*Ču-mu-lang-ma*) nie sú u nás všeobecne rozšírené.

Slavo Ondrejovič

Tatranské Matliary?

Keď cestujete autobusom alebo autom z Tatranskej Lomnice do Ždiaru alebo naopak, všimnete si, že pred príchodom do osady s ozdravovňou je pri ceste tabuľka s označením *Tatranské Matliary*. Ak máte dobrý jazykový cit, prekvapí vás takýto názov a začnete rozmýšľať, čo je na ňom zvláštne. Keby ste v osade vystúpili a dali sa zlákať chodníkom smerujúcim k našim veľhorám, iste by vás zaujala pamätná tabuľa na skale pod horou, kde by ste sa dozvedeli, že tunajšia osada oslávila r. 1984 sté výročie svojho trvania. Na tabuli by ste sa oboznámili s krátkou históriou osady a ujasnili by ste si pôvod jej názvu.

Osada vznikla začiatkom 14. storočia a volala sa *Maklár*. Okolo roku 1340 asi následkom moru spustla. Keď tu roku 1884 založili novú osadu, nazvali ju *Matlár*, nemecky *Matlare*. Na súčasných mapách sa uvádza názov *Matliare*. Máme tu teda dve podoby slovenského názvu, *Matliary* a *Matliare*. Ktorý názov je správny? Jasnú a jednoznačnú odpoveď nám sprostredkujú iné podobné zemepisné názvy. Pomôžu nám aj gramatické poučky, ktoré hovoria o skloňovaní podstatných mien. Názov osady má v nepriamych pádoch podobu z *Matliar*, *k Matliarom*, *v Matliaroch*. Podľa pádových {ohýbacích} prípon *-om*, *-och* vidíme, že pri tomto pomnožnom substantíve ide o mužský rod, preto treba hľadať poučky o skloňovaní neživotných podstatných mien mužského rodu zakončených na *-r*, resp. *-iar*.

Neživotné podstatné mená mužského rodu zakončené na *-ár*, *-iar*, *-ier*, (či ide o slová cudzie alebo domáce) sa skloňujú podľa vzoru *stroj*. Prejavuje sa to v lokáli jedn. čísla a v nominatíve množ. čísla: *v pohári*, *o požiari*, *na tanieri* — *dva poháre*, *požiare*, *taniere*. Keď si všimneme zemepisné názvy, zistíme, že táto poučka platí aj pre vlastné mená: *Gibraltár* — *v Gibraltári*, *Poltár* — *v Poltári*, *Kandahár* — *v Kandahári*, *Laskár* — *v Laskári*, *Ždiar* — *v Ždiari*, *Likier* — *v Likieri*, *Ďumbier* — *na Ďumbieri*, *Filier* — *o Filieri*.

Forma množného čísla s koncovým *-e* sa prejavuje pri pomnožných názvoch: Napr. *Veľké Leváre*, *Kramáre*, *Remetské Hámre*, a teda rovnako aj *Tatranské Matliare* (nie *Matliary*).

Správna podoba mena osady za Tatranskou Lomnicou je *Tatranské Matliare*. Táto podoba sa napokon uvádza aj v 6. zv. Slovníka slovenského jazyka a v Statistickom lexikone obcí ČSSR (1974), ktorý je záväzný pri používaní názvov miest a obcí.

Konštantín Palkovič

Beseda s pracovníkmi Slovenského štatistického úradu

V rámci zlepšovania úrovne interných publikácií Slovenského štatistického úradu (SSÚ) začali pracovníci tejto organizácie venovať zvýšenú pozornosť nielen ich odbornej, ale aj jazykovej stránke. Pri sledovaní jazykovej úrovne vypracúvaných textov požiadali o spoluprácu oddelenie jazykovej kultúry Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Začiatok tejto spolupráce spočíval v posúdení interných publikácií SSÚ, v jazykovom a odbornom posudku prečítaných textov. Na základe týchto posudkov sa napokon zorganizovala beseda jazykovedcov s pracovníkmi SSÚ.

Beseda, ktorá bola zavŕšením prvej etapy spolupráce, sa konala 5. 12. 1984 v budove Slovenského štatistického úradu. Zúčastnili sa na nej dvaja zástupcovia Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV: dr. F. Kočiš, CSc., vedúci oddelenia jazykovej kultúry, a dr. K. Hegerová, pracovníčka tohto oddelenia, ktorá posudzovala jazykovú stránku vybratých textov. Stretnutie uviedol Ing. Šoltés, pracovník Slovenského štatistického úradu, ktorý pripomenul cieľ stretnutia: poukázať na nedostatky posudzovaných textov a objasniť si tie jazykové otázky, v ktorých je najviac pochybností.

K. Hegerová predniesla pripravený jazykový a odborný posudok prečítaných textov. Na úvod konštatovala, že hoci sú posudzované texty na pomerne dobrej jazykovej úrovni, predsa je čo zlepšovať, a rozobrala najčastejšie sa opakujúce chyby. Jej poznámky sa týkali všetkých plánov spisovnej slovenčiny. V oblasti lexiky išlo najmä o časté používanie nespisovných, resp. štylisticky príznakových slov a významov (*zobecňovať* namiesto *zovšeobecňovať*, *západa* nam. *chyba*, *nedostatok*, *dielčič* nam. *čiastkový*, *prejednať* nam. *prerokovať*, *finančná čiastka* nam. *suma*, *námatková*, resp. *nahmatková kontrola* nam. *náhodná kontrola*, *započatie* nam. *začatie*, *začiatok*, *nasledovný* nam. príslušných tvarov ukazovacích zámen *tento*, *takýto*, zastaraný odkazový výraz *viď* nam. *porov.*, *pozri*). V posudzovaných textoch sa uprednostňovali dlhšie tvary nedokonavých slovies (napr. *nahrádzovať*, *vypracovávať*, *doplňovať*) pred ústrojnejšími kratšími tvarmi (*nahrádzať*, *vypracúvať*, *doplňať*). V oblasti pravopisu išlo najmä o pravopis zložených adjektív, ktorému treba venovať viac pozornosti, v oblasti morfológie o skloňovanie podstatných mien ženského rodu a v syntaxi o interpunkciu a používanie predložiek. Referentka zdôraznila, že v textoch sa vyskytovali chybné predložkové spojenia s predložkou *pre*, ktorá má primárne príčinný význam, namiesto spojení s predložkou *na*, ktorá má cieľový význam, napr. *pre* {správne *na*} *zdokonalenie*, *pre* {správne *na*} *vývoz*.

Po prednesení posudku stretnutie pokračovalo živou besedou o otázkach jazykovej kultúry, ktorú uviedol F. Kočiš. Otázky pracovníkov SSÚ sa týkali najmä slovnej zásoby slovenčiny, mnohých diskutujúcich zaujímali problémy terminológie rozličných vedných disciplín, jazyková správnosť mnohých výrazov, príčiny uprednostňovania niektorých členov synonymických dvojíc pred

inými členmi (napr. dvojice *rôzny/rozličný, považovať/pokladať, ostatný/pоследný*), ale aj otázky ďalšej spolupráce pri jazykovej úprave spoločensky závažných textov (formulárov slúžiacich pri rozličných štatistických zisťovaniach, pri sčítaní ľudu a pod.).

Stretnutie sprevádzal živý záujem pracovníkov SŠÚ, ktorý je dobrým predpokladom na to, aby pracovníci Slovenského štatistického úradu venovali otázkam jazykovej kultúry aj ďalej veľkú pozornosť, aby snahy zvyšovať nielen odbornú, ale aj jazykovú úroveň pracovných výsledkov SŠÚ neostali iba snahami a aby toto podujatie nebolo zároveň posledným stretnutím.

Katarína Hegerová

Jazykoveda v informatických učebniciach

(ŽIBRITOVÁ, G.: Sociálna komunikácia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 160 s.; BAKO, M.: Informačné selekčné jazyky. III. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 250 s.)

V informatike, ktorá sa veľmi rýchlo rozvíja ako osobitná veda komplexného charakteru, majú neodmysliteľné miesto aj poznatky o jazyku, resp. o teórii jazyka a jazykovedy a o ich postavení v komunikácii. V učebniciach tohto vedného odboru tak vzniká situácia, v ktorej o jazykovedných otázkach podávajú spomenuté základné poznatky spravidla nejazykovedci. Z toho vyplýva otázka, aký je vzťah textov napísaných informatikom k jazykovedným textom, z ktorých je informatik nútený čerpať (ak si nevezme sa spoluautora jazykovedca).

Takáto situácia vznikla nedávno aj vo dvoch vysokoškolských učebniciach informatiky, konkrétne v učebnici *Sociálna komunikácia* (autorka G. Žibritová) a *Informačné selekčné jazyky III* (autor M. Bako), ktoré vyšli r. 1984.

V učebnici *Sociálna komunikácia* je jazykovedným otázkam venovaná kapitola *Znaky — jazyk — písmo v komunikácii* na s. 45—72. Ako vidieť už z nadpisu kapitoly, má sa tu podať poučenie o semiotike ako vede o znakových systémoch a o sémantike ako vede o význame, ďalej o jazyku a jeho fungovaní v komunikácii a napokon aj o písme. Vhodne sú pripojené aj výklady o neverbálnych znakoch.

Treba povedať, že vcelku sú výklady premyslené, zrozumiteľné a že autorka v podstate správne reprodukovala základné myšlienky viacerých autorov, na ktorých sa odvoláva. Iná je však otázka, ako narába s týmito myšlienkami, resp. formuláciami. Doslovný citát v úvodzovkách je len na jednom mieste. Z publikácie *Filozofické otázky jazykovedy* sa cituje definícia znaku: *Jazykový znak možno definovať ako „zvukový komplex tvorený orgánmi reči, ktorý všetci príslušníci jazykového kolektívu, čo ho používajú, spájajú s určitým javom skutočnosti alebo so skupinou javov skutočnosti i s odrazom príslušných javov vo vedomí dorozumievajúcich sa“*. Ale hneď za týmto citátom sa pokračuje v citovaní, pravda, už bez úvodzoviek: *jazykový znak je materiálna, historicky premenlivá sociálna jednotka, ktorá spája rozličné komunikačné*

funkcie: rozumovo-poznávaciu, vedecko-logickú, kódovo-informatívnu, signál-no-emocionálnu a i. (s. 47). Uvedené funkcie sa však bližšie neosvetľujú.

Autorka tu uvedenú časť textu nereprodukuje ani len sčasti vlastnými slovami, ale tu aj na mnohých iných miestach doslova a do písma odpisuje, pričom sa uspokojuje len so všeobecným citovaním autora, zriedkavo uvádza aspoň stranu pôvodného diela. Napr. význam doslovne definuje podľa V. Krupu ako „*vzťah medzi subjektom a realitou v istom spoločenstve subjektov, nejestvuje mimo ich vedomia a nejestvuje mimo ostatných znakov, ktoré s ním tvoria jeden systém. Treba zdôrazniť, že význam je otvorený, takže rozličné znaky sa môžu z významovej stránky v rozličnej miere prekrývať. Táto vlastnosť umožňuje vývin, zmenu obsahovej stránky znaku*“ (s. 48).

Takisto doslovne, ale bez úvodzoviek sa uvádza aj text J. Horeckého o komunikatívnom myslení (s. 55): *Myšlienkové procesy majú dvojakú funkciu: slúžia na poznávanie, ale aj na to, aby sa výsledky myšlienkových procesov dali na vedomie aj ostatným členom príslušného spoločenstva. Táto činnosť sa označuje ako komunikatívne myslenie. Jeho zmyslom je prepracúvanie už známeho na informáciu pre iných, spracúvanie vedomostí na komunikačné ciele. Rozdiel medzi poznávacím a komunikatívnym myslením možno ozrejmiť aj tak, že kým pri poznávacom myslení sa analýzou, dedukciou a zovšeobecnením prechádza od zmyslového poznania k pojmovému mysleniu (k vytváraniu pojmov), pri komunikatívnom myslení ide o prechod od poznania pre seba k poznaniu pre iných.*

Tu sa v obidvoch citovaných príkladoch, ale aj v mnohých iných preberá aj dikcia pôvodného textu a tým sa vlastne narúša vlastná dikcia autora učebnice. Alebo inými slovami: na základe pôvodného textu (prototextu) nevzniká nový text jeho prerodzprávaním, ale útvar, v ktorom sa bez vyznačenia hraníc prepleťá text autorky učebnice so značnými úsekmi prototextu.

Tento nepríjemný textovo-štylistický nedostatok sa veľmi svojrázne rieši v druhej z recenzovaných učebníc. Tu sa na s. 22–70 pod názvom *Základy jazykovedy* jednoducho preberá (s istými skráteniami) celý text z práce J. Horeckého, ktorá má tiež názov *Základy jazykovedy*. Treba povedať, že nejde len o náhodnú zhodu názvov, lebo aj celá systematika v recenzovanej učebnici je prevzatá z práce J. Horeckého. Jeho meno sa síce uvádza hneď na začiatku tejto jazykovednej kapitoly, konštatuje sa tu, že „*základom, z ktorého vychádzame, je práca nášho popredného lingvistu prof. PhDr. Jána Horeckého, DrSc., Základy jazykovedy*“, ale v ďalších výkladoch sa doslovne citát v úvodzovkách vyskytuje jediný raz, a to v definícii jazyka (s. 24): „*Jazyk je systém znakov a figúr (štruktúrnych zložiek znakov), abstrahovaný od konkrétnych prehovorov (rečových aktov), ako aj sústava pravidiel ich používania a tvorivého pretvárania, t. j. pravidiel ich distribúcie, transformácie a generovania podľa modelov typických pre daný kódový systém.*“

Pravdaže, tento text pokračuje aj ďalej, zasa doslovne odpísaný od J. Horeckého, ale už bez úvodzoviek (s. 24): *Na rozdiel od reči ako prirodzeného objektu je takto chápaný jazyk konštruktom (konštruktívnym objektom) vlastným vedomiu daného spoločenského kolektívu, v ktorom vznikol ako produkt dlhej jazykovej práce a v ktorom sa používa ako nástroj dorozumievania, myslenia a uchovávanía výsledkov myslenia.*

A hneď za tým nasleduje ďalší odsek o reči, tiež doslovne odpísaný a tiež bez úvodzoviek.

Treba však upozorniť, že aj pri takomto doslovnom prepisovaní sa do textu učebnice dostali chyby, ktorými sa hrubo skresľuje zmysel pôvodného textu. Napr. na s. 22 sa uvádza, že jazykový znak má aj *denominatívnu funkciu*, hoci v pôvodnom texte sa tu hovorí o *nominatívnej* a v zátvorke o *denotatívnej, referenčnej funkcii*. Na s. 23 sa popri správnom označení *lokácia* vyskytuje aj výraz *alokácia*. V schéme na tej istej strane sa namiesto symbolu *PcP* (*percipient*) uvádza *Pop*. Na s. 26 je azda tlačová chyba, keď sa namiesto *distribúcie* uvádza *destribúcia*. Nie je jasné, prečo sa *glosematická koncepcia* označuje ako *glosemická* [s. 27] a hovorí sa o nej, že *rozlišuje formy substancie na jednej strane, výrazu a obsahu na druhej strane*. Nie je známe, čo sú formy substancie. V pôvodnom texte sa však uvádza, že sa na jednej strane *rozlišuje forma a substancia, na druhej strane výraz a obsah*. Na s. 41 sa z termínu *jazyková rovina* zrazu prechádza k termínu *úroveň* [na syntaktickej, fonologickej úrovni, ale na onomatologickej rovine]. Na s. 42 sa čitateľ dozvie, že sa zostavuje *súpis elementárnych predikátov slov*, čo je nezmysel, lebo ide o *súpis predikátových slov*. Takisto vzniká nezmysel vo formulácii, že *veta je spojenie slov vyjadrujúcich uzavretú myšlienku*: nie slová, ale spojenia slov vyjadrujú myšlienku, teda malo by tu byť (ako je aj v pôvodnom texte) *spojenie slov vyjadrujúce myšlienku*. V snahe o istú samostatnosť sa namiesto slovesa *postulovať* dáva sloveso *rešpektovať* a potom vzniká tvrdenie, že *treba rešpektovať večný základ*. Na s. 46 sa zasa v rozpore s pôvodným textom tvrdí, že *hranica medzi objektom a okolnosťou je vždy jasná*. Pravda je, že táto hranica *nie je vždy jasná*. Na s. 49 sa namiesto *limitatívnych kategórií* hovorí o *limitovaných kategóriách*. Nepochopením zmyslu vzniká formulácia, že *verbálny predikát sa viaže napr. na určenie času*, hoci v skutočnosti to je naopak: *určenie času sa viaže na predikát* [s. 54].

Podobné chybné alebo nepresné formulácie sú v recenzovanej učebnici ešte na mnohých miestach. Veľmi nepríjemné napr. je, keď sa namiesto *vydeliteľnosti slova* uvádza ako jeden zo základných problémov *viditeľnosti slova* (s. 55), keď sa až dva razy hovorí o *arbitrážnosti jazykového znaku* namiesto *arbitrárnosti* (s. 55), keď sa namiesto *vyčleňovania morfy* hovorí o jej *vylučovaní* (s. 57). Nezrozumiteľná je formulácia, že *slovné tvary sa prístupom zaraďujú do tvarových súborov* (s. 58). Nezmyselná je formulácia, že *kategória pádu sa zakladá na lokalistickej teórii* [s. 61]: lokalistická teória je len jednou z viacerých teórií, ktorými sa vysvetľuje kategória pádu.

Na viacerých miestach autor učebnice „vylepšuje“ pôvodný text aj tak, že uvádza iné, odlišné príklady. Napr. namiesto *strom* dáva *kníha*, namiesto vety *Starý učiteľ píše pri stole list synovi* sa objavuje veta *Stará učiteľka spieva pri stole pieseň vnukovi*. V snahe odlíšiť sa od pôvodného textu uvádza aj slovo *záhrada* namiesto *strom* a namiesto zámena *tento* zámeno *táto* v ilustrácii, ako funguje generatívna gramatika. Pritom však autorovi ušlo, že pri takomto obsadení substitučných pravidiel by vznikli aj úplne nesprávne vety *Tento záhrada zatieňuje tamten dom* alebo *Tento dom zatieňuje táto záhrada* (v akuzatíve). Ak by mali vzniknúť správne vety, bolo by treba do systému pravidiel ešte zaradiť morfológické pravidlá o nominatívnej a akuzatívnej podobe ženských podstatných mien, o zhode v rode pri zámenách a pod.

Už aj z tohto veľmi neúplného výpočtu chýb, ktorých sa autor dopustil pri odpisovaní, skracovaní a upravovaní pôvodného textu, vyplýva jednoznačný záver: Vzťah autora k pôvodnému textu je veľmi svojrázny: na jednej strane preberá doslovné znenie pôvodného textu, veľmi zriedka pritom používajúc úvodzovky, na druhej strane pôvodný text skracuje, ale pritom vynecháva aj niektoré podstatné pasáže, a tým často naruša zmysel pôvodného textu. Tým sa však študentovi informatiky dostáva skreslená, miestami až nesprávna informácia o jazykových problémoch, ale do veľkej miery aj o vedeckej úrovni autora pôvodného textu.

Na záver treba povedať, že v obidvoch recenzovaných učebniciach sa vzťah k pôvodnému textu (prototextu) prejavuje dvojako: doslovným odpisovaním istých partií (veľmi zriedka s použitím úvodzoviek), alebo skracovaním pôvodného textu (s rizikom veľkých chýb a nedopatrení). V obidvoch prípadoch však vzniká miešanie dvoch autorských štylizácií, dvoch dikcií, ktoré prirodzene nemusia byť rovnaké. Výsledný text je potom nejednotný a azda aj menej účinný.

Ján Horecký

Kniha na cestách dorozumievania

[MISTRÍK, J.: Jazyk a reč. 1. vyd. Bratislava, Mladé letá 1984. 430 s.]

...v dejinách života sú len dva milníky. Prvým bol vznik DNK ako chemického mechanizmu zhromažďovania a odovzdávania informácií ...
...a druhým porovnateľným milníkom bol vznik a nasledujúci vývoj ľudskej reči, ktorá je mechanizmom „dedičnosti“ a odovzdávania informácií prostredníctvom kultúry.

C. S. Pittendrigh

Tieto slová nenapísal ani literát, ani jazykovedec, ale biológ, profesor genetiky, ktorý sa zamýšľal nad cestami života na Zemi a nad cestami ľudstva s vedomím, že jazyk, náš zázračný prostriedok komunikácie, nesie na pleciach celú súčasnú civilizáciu.

V minulom roku sa na pultoch kníhkupectiev objavila kniha J. Mistrika *Jazyk a reč*, ktorá nielen sprostredkúva čitateľovi kvantum informácií o jazyku a o všeličom, čo s ním súvisí, ale chce ho aj vyprovokovať porozmýšľať, zamyslieť sa nad podstatou a spôsobom ľudskej komunikácie. Hneď po vyjdení ju viaceré recenzné hlasy oprávnenne vítali ako knihu o jazyku, akú sme ešte nemali.

Autor ju nekoncepcoval ako učebnicu alebo systematickú príručku, ale skôr ako súbor samostatných kapitoliek o rozmanitých otázkach rečovej komuni-

kácie a dorozumievania vôbec. Uvoľnenou stavbou je kniha vari najbližšie autorovým *Kapitolkám zo štylistiky* (1977), silno ich však prerastá svojím záberom. Kapitoly knihy, v ktorých je základný výklad doplnený informatívnymi exkurzami pripomínajúcimi drobné správy „zo sveta“, aké poznáme z časopisov, citátmi z umeleckej literatúry a ilustráciami V. Kardelisa, vytvárajú deväť tematických okruhov: *Ako sa rodia slová, Slovo žije v reči, Reč na cestách dorozumievania, Zvuková podoba hlások, Ohýbanie slov, Jazyk a písmo, Slovo a slovesnosť, Slovenčina medzi ostatnými jazykmi, Človek hovorí mnohými jazykmi*. Názvy okruhov len zhruba naznačujú, o čom všetkom je reč v knihe. Autorov záber je širokospektrový, pričom sa niektorými problémami zaoberá hlbšie, iné len načrtáva.

Jazyk a reč nie je kniha o slovenčine — teda nie je to kniha len o slovenčine —, a tak sa v nej náš materinský jazyk ukazuje v širších vzťahoch a súvislostiach. Na jednej strane sa tak ako ľudská reč vôbec predstavuje vo vzťahu k iným, nejazykovým komunikačným prostriedkom a sústavám (napr. v kapitolkách *Semiotika — náuka o znakoch, Jazyk—hudba—spev, Reč a jej životné prostredie, Reč a pohyb*), na druhej strane sa priamo či nepriamo konfrontuje s inými jazykmi, umelé nevynímajúc. Typologické konfrontácie (v kapitole *Jazyky sveta*, ale aj pri výklade o hláskosloví, slovných druhoch, ohýbaní, tvorení slov či rečovej etikete) sú vzrušujúcim čítaním ukazujúcim slovenčinu ako svojské ohnívko v refazi dorozumievania, ktoré treba skúmať a poznať, ak máme poznať celú refazu. Kniha nám podáva informácie o miestach záujmu o slovenčinu vo svete, predstavuje zahraničné školy, kde sa slovenčina prednáša, aj záujemcov, ktorí prichádzajú do Bratislavy na letnú školu slovenčiny (SAS). Odkrýva pohľad na našu materčinu z ich strany — ako znie a aká je, povedzme ako učebný predmet, pre cudzinca. Mnohé poznatky sa tu opierajú o štatistické výskumy.

Charakter slovenčiny sa ozrejmuje nielen na rovine porovnávania so súčasnými jazykmi, ona sama sa ukazuje ako produkt historického vývinu, v ktorom sa ozývajú echá vzdialenej minulosti — myslenie, čítanie a predstavy našich predkov, ich osudy a kontakty s inými národmi (*Slová z domácnosti, Reč prísloví, porekadiel a pranostík, Rodné mená v slovenčine, Priezviská, O slovenskej ojkonymii...*). Tak ako sa do podoby nášho (ale aj ostatných jazykov) vryli stopy predchádzajúcich období, tak sa do nej odtláča a mení ju aj naša doba. Kniha ukazuje dynamiku vývinu jazyka v súvislosti s rozvojom ľudského spoločenstva, predstavuje spôsoby obohacovania slovnej zásoby, vysvetľuje proces internacionalizácie a jeho dôsledky, ukazuje diferenciáciu jazykových prostriedkov ako prejav špecializácie v istých komunikačných situáciách, načrtáva prognózu ďalšieho vývinu slovenčiny.

Je len prirodzené, že veľký priestor sa v knihe venuje poznatkom, ku ktorým autor dospel vo svojich dlhoročných štylistických výskumoch. Funkčné využívanie jazykových prostriedkov — primeraný výber z jestvujúcej „ponuky“ jazykového systému v závislosti od konkrétnej komunikačnej situácie je podmienkou hladkej, bezporuchovej komunikácie — a zároveň prejavom jazykovej kultúry používateľa jazyka. K nej poučenia o štýlovom rozvrstvení jazyka nepriamo smerujú. Silu viazanosti jednotlivých štylisticky zafarbených prostriedkov na isté situácie a prostredie najlepšie dokumentujú príklady ich ne-

funkčného použitia. Dôležité a zaujímavé sú poznatky o spoločnom fungovaní jazykových a mimojazykových prostriedkov, o väzbe jazykového prejavu na kontext a prostredie a o charaktere tejto väzby v rozličných situáciách. Upozorňuje sa na aktuálnu problematiku fungovania jazyka v situáciách masovej komunikácie — na rečníckych tribúnach, v publicistických textoch, v rozhlase, filme, televízii, ozrejmuje sa špecifické fungovanie jazyka v každodennom hovore, ako aj v umeleckých textoch. Autor vedie čitateľa k uvedomeniu si zázraku, že jazyk ako kolektívne bohatstvo (i dedičstvo) žije v každom z nás, že každý z nás ho sám používaním udržiava, modifikuje i tvorí.

Kniha upúta vďaka informačnej nasýtenosti, vďaka grafickej úprave (akoby živom dôkaze platnosti téz kapitolky *Grafika a písmo*), ilustráciám — a štýlu. Je to zrozumiteľný, vecne napísaný popularizačný text, nepreťažený terminologicky. Názornosť a komunikatívnosť výkladu zabezpečujú popri obrázkoch analógie a metaforické prirovnania. Väčšinou sú len prostriedkom názorného priblíženia opisovaného javu (*Slová si nemožno roztriediť raz prevždy rovnako, ako si nemožno raz prevždy roztriediť nič, čo človek denne používa, čo sa derie, čo sa obnosi, čo zostarne, čo sa prešije, odloží atď.* — s. 28.; *Kombinácie slov si treba predstaviť ako kombinácie farieb na obraze — ich sila nie je iba v pôvodnom význame, ale v kontexte, v striedaní, v opakovaní, vo vzájomných vzdialenostiach* — s. 325), no miestami sa „vzopnú“ do jeho poetického ozvláštnenia a zvýraznenia (*Umelecká prestávka je odmlčanie pred „salvou“ v strede textu, je to sviatok, ktorý má obrovskú silu* — s. 161).

Autor vytvoril knihu o jazyku, ktorá smeruje k užšiemu nevymedzenej obci čitateľov. Môže slúžiť ako zdroj inšpirácií a podnecovač záujmu o veci jazyka učiteľom, žiakom a všetkým tým, ktorí by sa mohli zaujímať o spôsob orientácie človeka vo svete, o komunikačné systémy, o vlastnú materčinu.

Už sme spomínali, že ide o knihu, ktorá v pozitívnom zmysle provokuje na úvahy o jazyku. Treba však povedať, že na viacerých miestach provokuje uvažovať aj o nej samej. Niektoré kritické pripomienky, ktoré uvedieme, vyplývajú z celkovej koncepcie knihy, iné z istej nedotiahnutosti textu. Miestami máme dojem, akoby autor nebol mal dosť času dať do súladu isté protirečivé vyjadrenia, zmierniť radikálnosť nie absolútne platných vyhlásení.

Názov knihy je *Jazyk a reč* — a v úvodnej kapitolke autor vysvetľuje vzťah týchto pojmov. Jazyk predstavuje ako súhrn pravidiel, zákonov, inventár predpisov, na základe ktorých vzniká reč. Nedefinuje jazyk ako systém a ani si nekladie za cieľ predstaviť ho systémovo a systematicky. Lenže ten jazykový systém nám niekde vo výkladoch chýba. Je zrejмый zámer autora nezafažovať čitateľa teoretickými výkladmi o rovinách jazykového systému (kníha predsa nie je učebnicou), no ak sa už spomínajú niektoré jazykovedné disciplíny, je prekvapujúce, keď sa pojem *morfológia* uvádza v kapitolke *Ako sa rodia slová*, vo výklade o slovotvorných postupoch (s. 71), no v kapitole o slovných druhoch a tvaroch (*Ohýbanie slov*) sa vôbec nespomína. Aj *fonológia* sa nie celkom adekvátne vysvetľuje jednou vetou, v podstate kruhovou definíciou (s. 173). Ďalšie nedôslednosti sú tiež daňou koncepcii knihy. Ak sa bližšie nevysvetľuje pojem obsahu slova (a bolo by bývalo hádam výhodnejšie hovoriť o význame slova a naznačiť rozdiel medzi lexikálnym významom a všeobecným gramatickým významom slovného druhu), stretnú sa na tej istej strane protirečivé výroky, s ktorými si čitateľ ťažko môže dať rady. Najskôr sa uvádza: *Keby sa vzal do*

úvahy len obsah slov, potom by do jednej skupiny museli patriť slová sila — silný — silnieť — silno. Dnes patrí každé k inému slovnému druhu, no o niekoľko riadkov nižšie sa ukazuje, ako sa plnovýznamové slová členia podľa obsahu: *jedny pomenúvajú osoby a veci* (podstatné mená; sem by patrila tá sila), *jedny pomenúvajú vlastnosti osôb a vecí* (prídavné mená; silný), ... *ďalšie pomenúvajú dej* (slovesá; silnieť) — s. 199. Čiže je rozdiel medzi obsahom a obsahom. Čitateľovi by sa to však malo povedať.

Cieľom autora nebolo ani poukázať na systém v slovnej zásobe. Kapitoly a úvahy o významových vzťahoch slov, o synonymii, antonymii, metafore, metonymii sú rozptýlené po celej knihe, no príznačné je, že výklad o význame slova (*Čo je sémantika*) autor umiestnil do kapitoly *Slovo žije v reči*. Privádza čitateľa k uvedomeniu si nestálosti, menlivosti významu (sémantiky) slova, pričom ukazuje, ako si človek doplnia a obkladá slovo komplexom vlastných pocitov a asociácií, ako sa v slove premieňa naša vlastná, neopakovateľná, individuálna skúsenosť. No táto premenlivosť sa v recenzovanej knihe, napr. vo vyjadrení *slovo má pri každom použití iný význam* [s. 99], absolutizuje — a na „objektívny základ“, t. j. systémový význam slova zabezpečujúci možnosť komunikácie, sa poukazuje len veľmi zbežne.

Viacere vecí nie sú v knihe dostatočne vysvetlené. Napr. v kapitolke o antonymách sa stretneme s malou poznámkou o slovnej konverzii s niekoľkými príkladmi bez kontextu a s nedostatočným výkladom, ktorý čitateľovi nedáva ani podklad na zamyslenie, či možno uvádzané dvojice vskutku považovať za konverzné a nie za antonymné — rozdiel medzi konverziou a antonymiou sa v ňom neosvetľuje. Možno sa stretnúť aj s prekvapujúcimi formuláciami, ako napr. v časti stĺpčeka *Jazyky — siroty* (s. 363), v ktorej sa hovorí, že v štáte *Nové Mexiko sú Zuni, hovoriaci jazykom, v ktorom nie je nič spoločné s ostatnými jazykmi sveta*. Ono „nič spoločné“ vzbudzuje pochybnosti. Pri pozornejšom čítaní knihy prideme nielen na chyby v latinských citátoch a prísloviach, ale aj na protirečivé konštatácie — napr. autorov záver z hodnotenia údajov frekvenčného slovníka, ktoré vraj svedčia o tom, že *do slovnej zásoby pribúdajú slová pomenúvajúce veci, a nie také, ktoré označujú ľudí* [s. 377], je v rozpore s uvedenými údajmi, s výkladom na nasledujúcej strane — i s jazykovou skutočnosťou. V podobných nedostatkoch možno vidieť dôsledok istého podcenenia poslednej, kontrolnej a „dolaďovacej“ fázy prípravy knihy.

Pri čítaní knihy sa nám vynorila otázka vecného registra. Publikácia tohto druhu ho nepredpokladá, no v kapitolkách sa viaceré veci spomínajú opakovane na rozličných miestach, pričom niekde sa im venuje viac, inde menej pozornosti, niekde sa termíny vysvetľujú, inde sa použijú bez výkladu — a čitateľ sa síce aj pamätá, že sa s daným javom už stretol, no vzhľadom na celkový charakter knihy sa ťažšie orientuje, kde.

Akú knihu sme teda získali? Ani uvedené výhrady nás nemýlia v presvedčení, že je to krásna kniha, ktorá iste bude vedieť upútať a pripútať k otázkam jazyka mnohých. Tých, čo mali sklony zamýšľať sa nad ním, i tých, čo sa dosiaľ k tomu nedostali. Veď čo zabezpečuje kontinuitu kultúr, rozvoj spoločnosti, kontakty vzdialených krajín — a každodenný život nás všetkých — ak nie tento osvedčený nástroj? *Jazyk a reč* je kniha, ktorá to učiť chápať.

Mira Nábělková

Slovenské termíny v učebnici patológie

[BEDNÁŘ, B. a kol.: Patológia. Martin, Osveta 1984. 715 s.]

V slovenskej lekárskej literatúre nejestvovala doneďávna učebnica patologickej anatómie, ak nepočítame stručnú príručku *Úvod do histopatológie* od M. Brozmana a B. Ondruša, ktorá vyšla v niekoľkých vydaniach. Roku 1982 vyšla česká učebnica patológie pre lekárske fakulty, ktorú napísal autorský kolektív pod vedením B. Bednářa (v kolektíve boli aj slovenskí autori) a ktorej slovenskú verziu vydalo roku 1984 vydavateľstvo Osveta. Preložil ju B. Ondruš, ktorý je známy svojím záujmom o slovenskú lekársku terminológiu a ktorý preložil do slovenčiny už aj stredoškolskú učebnicu patológie od autorov J. Krejčího a Č. Dvořáka (Osveta 1980).

V našom príspevku sa nechceme zaoberať celou terminológiou patologickej anatómie, ale iba slovenskými ekvivalentmi použitými v učebnici. Je známe, že patológia používa v prevažnej miere medzinárodné (najmä grécko-latinské) termíny a pomerne málo národných. Pretože učebnica je preklad z češtiny, prekladateľ musel pri rozhodovaní, či použiť alebo nepoužiť aj slovenský termín, vychádzať z českého originálu. Napriek tomu sú medzi prekladom a originálom menšie rozdiely. Niekedy prekladateľ pridal slovenský termín tam, kde český nebol, napr. *sneť* pri *gangréne* (s. 33), *otras* a *pomliaždenie* pri termínoch *commotio* a *contusio* (s. 509), *sivý zákal* pri *katarakte* (s. 664). Menšia nedôslednosť je v tomto smere pri termíne *arthritis urica*. Na s. 62 je popri termíne *dna*, ktorý je aj v českom origináli, pridaný v závorke termín *lámka*, na s. 589 sa *dna* prekladá ako *lámka* a v závorke sú pridané termíny *dna* a *pakostnica*. Na druhej strane oproti originálu sú vynechané slovenské ekvivalenty pre české termíny *novotvar* (s. 153), *loudavá endocarditis* (s. 261), *měštky* (s. 292), *otok* (s. 318). Termín *novotvar* prekladateľ dôsledne vynecháva, pretože ho považuje už oddávna za zbytočný, ale iní autori ho napriek tomu používajú. Ako ekvivalent českého termínu *otok plic* sme však čakali slovenský termín *opuch pľúc*, ktorý sa podľa nášho názoru všeobecne používa.

Všimnime si niektoré slovenské termíny, pri ktorých sa prekladateľ odklonil od doterajšieho úzu. Najväčšou novotou je termín *zmohutnenie* ako ekvivalent pre české *zbytnění* a medzinárodný termín *hypertrofia* (s. 145). Podľa našich vedomostí sa v doterajšej slovenskej lekárskej literatúre taký termín nevyskytuje, a preto ho musíme považovať za prekladateľov návrh. Je pritom zaujímavé, že *Česko-slovenský slovník* (Bratislava, 1981, s. 723) nemá pre české sloveso *zbytnět* slovenský ekvivalent *zmohutnieť*. Aj keď chápame prekladateľovu snahu vyhnúť sa príliš všeobecnému termínu *zväčšenie*, ktorý sa niekedy používa ako domáci naprotivok výrazu *hypertrofia* (*Česko-slovenský slovník* má pre *zbytnělost* slovenský ekvivalent *chorobná zväčšenosť*), predsa je otázne, či sa navrhnutý termín ujme, lebo nemá nijakú tradíciu. Prekvapujúci je termín *neškodnosť* pre *benignitu* (s. 156), lebo v slovenskej lekárskej literatúre sa používa najčastejšie termín *nezhubnosť*. *Neškodnosť* ako termín sa nachádza aj v preklade českej stredoškolskej učebnice interného lekárstva od V. Pacovského [11. diel, Martin, Osveta 1976, s. 206]. Aj vzhľadom na

protikladný termín *zhubnosť* sa nám predsa len zdá, že termín *nezhubnosť* lepšie vyhovuje. Je zaujímavé, že pre český termín *zrúda* nepoužil prekladateľ termín *zroda*, ktorý navrhol ešte pred štvrtstoročím I. Kuťlík a ktorý prekladateľ použil v r. 1980 pri preklade spomínanej stredoškolskej učebnice patológie. Tentokrát dostal prednosť termín *znetvorenina*, ktorý je motivačne priezračný. Nevieme si vysvetliť, prečo prekladateľ nepoužil namiesto termínu *hlienová dystrofia*, ktorý sa používal v staršej literatúre, univerbizovaný termín *zhlienovatenie*, ktorý sa vyskytuje aj v príručke histopatológie od M. Brozmana a B. Ondruša. Termín *zhlienovatenie* je systémovejši vzhľadom na iné termíny tejto skupiny *dystrofií*, ako sú *skvapôčkovatenie*, *stukovatenie*, *zvápenatenie*. Od doterajšieho úzu sa líšia aj slovenské ekvivalenty pre *pneumokoniózu* — *profesionálne zaprášenie pľúc* (doteraz len *zaprášenie pľúc*), *dolor* — *bolestivosť* (doteraz najčastejšie *bolesť*), *emfyzém* — *zvýšená vzdušnosť* (doteraz *rozduťie*), *angulus infection* — *boľavý kútik* (doteraz len *kútik*). Novšie podoby sú výstižnejšie a je možné, že sa všeobecne rozšíria. Nedôslednosť sme našli aj v terminológii porúch rastu, ale tá vyplýva už z originálu. Na s. 143 sa vyskytuje termín *nanozómia* so slovenským ekvivalentom *liliputánsť*, na s. 590 ten istý medzinárodný termín má slovenský ekvivalent *trpaslivosť*. V slovenskej lekárskej literatúre sa oveľa častejšie používa termín *trpaslivosť*.

Spomenuli sme len tie termíny, ktoré sa líšia od doteraz používaných. Posudzujúc celkovú prácu prekladateľa pri prekladaní národnej terminológie, môžeme povedať, že väčšinu termínov tvoria dobré a všeobecne používané termíny.

František Šimon

Osožná popularizačná knižka s právnou tematikou

(PÁVEK, F.: *Deti očami sudcu*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 231 s.)

Počet rozvodov u nás každoročne stúpa a osudy detí z rozvrátených manželstiev zaujímajú nielen psychológov a sociológov, ale aj právnikov. Rovnakým, ak nie ešte páľčivejším problémom je postavenie detí slobodných matiek a otázka ich hmotného a výchovného zabezpečenia. Publikácia českého autora, dlhoročného sudcu F. Pávka *Deti očami sudcu*, ktorá vyšla v SPN v slovenskom preklade F. Lováska, podáva fundovaný výklad mnohých otázok vyskytujúcich sa v tejto oblasti. Autor sám o tom v úvode píše: „Rodičovstvo, tak ako som ho poznal, je osobitný, je prvý pohľad nesúrodý súbor dvoch odlišných a kvalitatívne rozdielnych matérií. Cítov a rozumu. Rodičovstvo je materstvo a otcovstvo. Je to článok, ktorý svojou prítomnosťou spája minulosť s prítomnosťou. Ako také má nielen svoj osobný, ale aj spoločenský poriadok.

Aký má spoločenský poriadok a ako ho chráni zákon, ale aj aká zložitá je neraz jeho koordinácia so subjektívnymi predstavami a individuálnymi postojmi rodičov v praxi, aký má byť výsledok prospešný pre deti aj pre našu spoločnosť, o tom nech hovorí táto publikácia.“

Knižka je rozdelená na päť kapitol: 1. *Deti v manželstve rodičov*, 2. *Keď sa manželstvo ocitne v kríze*, 3. *Deti v konaní o rozvod*, 4. *Deti po rozvođe rodičov*, 5. *Nevydatá matka*. Názvy jednotlivých podkapitol výstižne naznačujú, o čo v nich ide, napr. *Zmena priezviska dieťaťa*, *Keď deti majú deti*, *Výživné a príjem dieťaťa* a pod. Z rámca týchto nadpisov vybočuje dosť nezrozumiteľný nadpis na s. 63 *O výživné alebo o zverenie dieťaťa?* Akoby v ňom pri tejto formulácii čosi chýbalo (napr. *Ide o výživné...*). Stačilo by však vynechať predložku *o*, spojku *alebo* a neformulovať nadpis ako otázku, aby sa viac podobal ostatným nadpisom a začlenil sa medzi ne.

Za nadpisom vždy nasleduje príslušný citát z Občianskeho zákonníka, resp. zo Zákona o rodine. Potom prichádza na rad autorovo vysvetlenie naznačenej problematiky. Prípadné citáty ustanovení daktorých paragrafov sa uvádzajú v texte odlišným typom písma (kurzívou). Vierohodnosť niektorých sporných prípadov dokladá autor autentickými ukážkami z listov, s ktorými sa stránky na neho obracali. Aj tieto ukážky sú vytlačené osobitným typom písma. Takéto grafické usporiadanie textu veľmi pomáha čitateľovi pri hľadaní odpovedí na nevyjasnené otázky.

Právnický štýl sa už tradične kvalifikuje ako ťažký a pre laika nie dosť zrozumiteľný. Knižka *Deti očami sudcu* však svedčí o tom, že aj právnu tematiku možno čitateľovi priblížiť jednoducho, prístupne a zaujímavo. Autor síce používa odborné termíny, ale ich vzápätí vysvetlí, napr. *právnická subjektivita* — *spôsobilosť mať v medziach právneho poriadku právo a povinnosti* (s. 9); *príslušnosť súdu* — *príslušný je súd, v ktorého obvode má maloletý na základe dohody rodičov alebo rozhodnutím súdu, resp. aj na základe iných rozhodujúcich skutočností svoje bydlisko* (186). Inokedy nasleduje termín až za laickým opisom, napr. *Každý môže pred súdom ako účastník samostatne konať [procesná spôsobilosť* — 22]. Miestami sú v zátvorkách odkazy na nesprávne termíny *zapretie otcovstva* [nesprávne „*oduznanie otcovstva*“ — 30] alebo upozornenia na terminologické rozdiely v daktorých právnych oblastiach, napr. *Zákonník práce nepoužíva termín maloletý, ale termín mladistvý, aj keď sa pod ním rovnako ako v rodinnom práve rozumie mládež do 18 rokov* (41). Táto poznámka je však z vecného hľadiska nie celkom presná, pretože podľa Zákonníka práce (výklad k § 163) sa pod pojmom *mladistvý* rozumie mládež, ktorá skončila školskú dochádzku, teda spravidla od 15 do 18 rokov, nie celkove mládež do 18 rokov (porov. aj Slovník slovenského jazyka II, 1960, s. 156, kde sa však veková hranica určuje na 14—18 rokov). Pre čitateľa sú inštruktívne aj poznámky o istých záväzných formuláciách, napr. *Pred uzavretím pracovnej zmluvy si organizácia musí vyžiadať vyjadrenie (nie súhlas) zákonného zástupcu* (43).

Popri mnohých substantivizovaných adjektívach ako *stravné, cestovné, nočlažné, výchovné* [151], *ošetrovné, výživné* [39] často sa v publikácii opakujú adjektíva *povinný* a *oprávnený* tiež ako substantivizované, napr. *pri určení výživného prihliadne súd na odôvodnené potreby oprávneného, ako aj na schopnosti a možnosti povinného* (67). Analogicky sa tieto výrazy používajú aj na s. 101, 116 a inde, na s. 150 je za spojením *vypočutie povinného* v zátvorke uvedené vysvetlenie (*dĺžníka*). Substantivizované adjektívum *povinný* nachádzame na s. 51 aj v priamom citovaní zo zákona: *Ak je niekoľko povinných, ktorí sú príbuznými...* Na tej istej strane nachádzame však aj spojenie *po-*

vinná osoba. Z toho vychodí, že substantivizované adjektívum *povinný* je vlastne skrátaná podoba tohto dvojslovného pomenovania.

Za neopodstatnené pokladáme obchádzanie príbuzenského názvu *starí rodičia* (*starí otcovia*, *staré mamy*) na označenie príbuzenstva druhého stupňa (*dedovia a babky*) a jeho nahrádzanie názvom *prví prarodičia*, resp. len *prarodičia*, napr. *Vyživovacia povinnosť prvých prarodičov prichádza do úvahy až potom, keď sa dieťa narodí* [51—42]. O stranu ďalej zasa ... *najprv prarodičia (druhý stupeň príbuzenstva) a ak nemôžu platiť vôbec alebo v dostatočnej miere, nastupuje povinnosť príbuzných v treťom stupni, akými sú pradedo a prababka, pravdaže, ak žijú*. Podľa týchto aj ďalších príkladov sa domnievame, že názov *starí rodičia* na označenie 2. stupňa príbuzenstva by bol oveľa vhodnejší ako *prví prarodičia*, ktorý sa neuvádza v príbuzenskej terminológii [porov. M. Majtán, O slovenskej príbuzenskej terminológii. Kultúra slova, 5, 1971, s. 279—281]. Názov *starí rodičia* je navyše v súlade s Právnickým terminologickým slovníkom {Záturecký, A., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1952, s. 128}.

Z okruhu bežne používaných prevzatých slov (*inštitúcia*, *exekúcia*, *recesia*, *konflikt* a pod.) sa v publikácii vymyká výraz *legitimovaný* v tomto kontexte: *Aj ona [matka] je totiž legitimovaná podať žalobu o zapretie otcovstva* [131]. Hoci je tu slovo *legitimovaný* použité správne, predsa by v popularizačnom texte bol býval zrozumiteľnejší domáci výraz *oprávnený*, pretože sloveso *legitimovať* aj prídastie *legitimovaný* je všeobecne známe v súvislosti so zisťovacím totožnosti. Na niektorých miestach badať autorovo úsilie po hovorovosti, napr. *prísuňme si uvedený prípad pod náš mikroskop* [216].

Aj napriek všetkej starostlivosti, ktorú prekladateľ venoval tejto publikácii, preniklo do nej niekoľko nespisovných alebo menej vhodných výrazov, napr. adjektívum *púhy* — *púhym okom* [138; správne *voľným okom*], *stačí púhe ohrozenie zdravia* [166; správne *stačí len ohrozenie zdravia*], *nejde o púhy slovný obrat* [197; správne *nejde len o slovný obrat*]; príslovka *naviac* [197; vhodnejšie *navyše*]; spojenie *závadné správanie detí* [56] namiesto *nevýhovujúce správanie detí*; substantívum *pohlavok* [183] nam. správneho *zaucho*, *jacka*; spojenie *rámusiaci gramofón* [109] nam. *hlučný*, *vreštiaci gramofón*. Ani spojenie *mať za to* nie je spisovné. V súvetí ... *má sa za to, že manželstvo ... zaniklo* ... [91] bolo ho treba nahradiť slovesom *predpokladať*, *ukazovať* sa — *predpokladá sa*, *ukazuje sa, že manželstvo* ...

Okrem spomenutých lexikálnych nedostatkov vyskytuje sa tu niekoľko chýb z oblasti morfológie i syntaxe, napr. substantívum *výstroj* je v spisovnej slovenčine mužského rodu — *lyžiarsky výstroj*, nie *lyžiarska výstroj* [109]; substantívum *údaj* sa skloňuje podľa vzoru *stroj*, gen. *údaja*, nie *údaju* [224]. Nedo-konavý vid slovesa *dovršiť* je *dovršovať*, nie *dovršovať* — *zmätok dovršujú* [218, správne *dovršujú*]. Miestami sme našli niekoľko chybných predložkových spojení: *K majetku dieťaťa sa neprihliadalo* [72; správne *na majetok* ...]; *Podnet pre domnienku* [72; správne *na domnienku*]; *po zásluhe zlepšuje svoje hmotné postavenie* [72; správne *podľa zásluhy* ... , resp. *zaslúžene* ...]; *podmienky pre výchovu* [34; správne *podmienky na výchovu*]; *otcovstvo k dieťaťu* [202] namiesto *otcovstvo dieťaťa*; nejasné je spojenie *podat žalobu o zapretie otcovstva* [131] — *azda pre zapretie*. V súvetí ... *deň, ktorý predchádzal dňu, kedy tento občan ukončí školskú dochádzku* [23] má byť vo vedľajšej vete

spojka *keď*, nie vetná príslovka *kedy* (*keď tento občan*). V spojení ...*ako dieťa, tak aj matka* [208] má správne byť poradie — *tak dieťa, ako aj matka*. Neodôvodnene sa inverzný slovosled so zhodným prívlastkom za nadradeným podstatným menom používa v spojeniach *užívanie bytu družstevného* (93; správne ...*družstevného bytu*); *Ak sa narodí dieťa žene vydatej* [91; namiesto ...*vydatej žene*]. V súvetí *Dieťa je často jedinou osobou, ktoré môže usvedčiť páchateľa* [25] sa vzťažné zámeno *ktorý* nevzťahuje na podstatné meno *dieťa*, ale na podstatné meno *osoba*, preto správne malo byť ...*ktorá môže usvedčiť*. O chybnú väzbu ide v týchto prípadoch: *hrať na nejaký hudobný nástroj* [107; namiesto *hrať na nejakom hudobnom nástroji*]; *napomáhať upevňovaniu manželstva* [79; správne *napomáhať upevňovanie manželstva*].

Knižka *Dieťa očami sudcu* je napísaná živo, príťažlivo a spĺňa všetky predpoklady, ktoré sa vyžadujú od tohto druhu literatúry. Chyby, na ktoré sme poukázali, sa týkajú prekladu. Neznižujú celkovú hodnotu publikácie, hoci sa nemuseli vyskytnúť.

Eva Rísová

Nová učebnica slovenskej morfológie

[ORAVEC, J. — BAJŽÍKOVÁ, E. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský jazyk. Morfológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.]

V minulom roku dostali poslucháči slovenčiny na fakultách filologického zamerania do rúk už druhú vysokoškolskú učebnicu slovenskej morfológie. Prvou bola *Morfológia spisovnej slovenčiny* od P. Ondrusa [1964], ktorá v danom čase ešte nemohla byť uceleným výkladom celej morfolologickej problematiky nášho jazyka. Jej cieľom bolo skôr zachytiť bohatú diskusiu o jednotlivých okruhoch z morfológie. V tomto smere ostáva užitočnou príručkou aj v súčasnosti, hoci najnovšie výskumy už neobsahuje. Druhá učebnica slovenskej morfológie, o ktorej budeme hovoriť, je dielom troch popredných vysokoškolských učiteľov slovakistiky a vychádza v odlišnej situácii, a teda aj s trochu odlišným zacielením.

Autori novej slovenskej morfológie cieľavedome nadväzujú na výsledky dnes už málo dostupnej akademickej *Morfológie slovenského jazyka* [1966] a rozvíjajú jej výklady ďalej, a to nielen v smere didaktickej primeranosti, ale aj v obohatení a prehĺbení vlastného výkladu jednotlivých morfológických otázok. Keďže je to dielo pozoruhodné nielen novými teoretickými pohľadmi na mnohé čiastkové problémy našej morfológie, ale aj svojím pragmatickým, často až normotvorným prístupom k istým častiam svojho predmetu, v nasledujúcich poznámkach chceme upozorniť aspoň na niektoré nové alebo aspoň novým spôsobom formulované výklady z tejto knihy.

Pri otázke slovných druhov treba upozorniť na zdôraznenie tvarovej stránky pri ich vymedzovaní. Tradične sa slovný druh *vydeľuje* na základe všeobecného vecného významu (napr. predmetnosť, vlastnosť, okolnosť...), tvarovej stránky a syntaktickej funkcie. Autori v úvode (s. 13) rozkladajú morfolo-

gické príznaky slovného druhu tak, že ho vymedzujú existenciou morfológických kategórií a uplatnením istej paradigmy pri slove. Takáto rozčlenenosť pohľadu na tvarovú stránku slova potom pomáha jednoznačnejšie určiť najmä niektoré sporné prípady, ktoré sú významovo alebo tvarovo na prechode medzi dvoma, resp. viacerými slovnými druhmi. Opodstatnenosť takéhoto prístupu neoslabujú ani osihotené jednotlivosti, pri ktorých sa zaradenia istého slova rozchádzajú (napr. slovo *málo* sa na s. 98 zaraďuje — hoci s pripomienkou, že sa blíži k príslovkám — medzi neurčité číslovky, na s. 175 medzi príslovkami). Ide skôr o nedôslednosť v koordinácii textov jednotlivých autorov, nie o problematickosť samej klasifikácie.

V systematike slovných druhov sa učebnica pridŕža vydeľovania desiatich slovných druhov. Isté kolísanie však badať pri vydeľovaní plnovýznamových slov, keď sa medzi ne zaraďujú najskôr iba substantíva, adjektíva, slovesá a príslovky, potom sa však dodáva, že „k nim pristupujú ešte“ číslovky a zámená (s. 14). Škoda, že sa ani tu, ani vo vlastnom výklade zámen neupozornilo na špecifickosť ich významu. Vyjasnilo by sa tým značné kolísanie v ich hodnotení a zaraďovaní. Zo všeobecnej teórie slovných druhov vieme, že sa zámená niekedy vôbec nevydeľujú ako osobitný slovný druh, inokedy sa priradujú ako špecifická kategória k neplnovýznamovým slovám. Naša doterajšia gramatická tradícia sa dosť jednoznačne prikláňa k vymedzovaniu zámena ako osobitného slovného druhu, a to plnovýznamového. Takto sa chápu zámená aj v posudzovanej učebnici. Spomínaný pohyb v chápaní zámen by si v práci takéhoto druhu vyžadoval osobitnú pozornosť.

Zo všeobecných kapitol treba upozorniť na poznámky autorov, ktoré sa dotýkajú tzv. morfológickej typológie slovenčiny. Autori tu potvrdzujú doterajšie poznatky o prevahe flektívnosti v našej morfológii, prínosom učebnice však je, že sa doteraz roztratené poznámky o zastúpení aglutinácie v slovenskej morfológii sústredili do jedného výkladu, pričom sa upozornilo aj na viaceré také javy, na ktoré sa v starších výkladoch zabúdalo. Spravenie je aj pri charakteristike introflektívnych prvkov v našej morfológii. Autori presvedčivo ukázali, že introflexia sa v našom jazyku vyskytuje iba spolu s flektívnymi javmi, napr. *žena* — *žien*: nie je to iba zmena v základe slova, ale s ňou aj prítomnosť nulovej gramatickej morfémy.

Inštruktívny výklad morfeматиiky prináša popri dobrom prehľade vymedzovania a triedenia morfémy aj viaceré novšie poznatky, ktoré si treba všimnúť osobitne. Ide napr. o vydeľovanie rozštiepenej morfémy už nielen v oblasti odvodzovania slov (lexikálnych morfémy), ale aj v oblasti gramatických morfémy, napr. v type *po-let-i-m* a pod. Širšie sa tu uplatňuje aj termín *spájacia morféma*. Vydeľuje sa už nielen medzi dvoma bazovými lexikálnymi morfémy (pri skladaní slov, typ *vod-o-vod-Ø*), ale napr. aj pri predponovom odvodzovaní a redukovanej podobe základnej lexikálnej morfémy (typ *cez-e-ň*). Najmä v kapitolách o adjektívach a príslovkách sú pozoruhodné poznámky o konverzii v slovenčine a o morfematickej stránke konverzie (existencia konverzie a predponovo-konverzného tvorenia sa tu predstavuje v oveľa širšom meradle, ako sa donedávna v slovenčine predpokladalo).

Po úvodných všeobecných častiach nasleduje systematický výklad všetkých slovných druhov. Pri šírke tejto problematiky nemôžeme v tejto recenzii ani vymenovať všetky zaujímavé časti výkladu. Spomenieme tu iba niekoľko po-

zoruhodných, najmä novších konštatovaní, ktoré sa v niektorých kapitolách vyskytujú.

Už v úvodných kapitolách učebnice, ale potom najmä v kapitolách o substantívach, adjektívach a slovesách upútava výklad morfológických kategórií. Autori konštatujú, že „súhrn morfológických kategórií je existenčnou formou daného slovného druhu“ [s. 18], a tak práve cez výklad kategórií jednotlivých slovných druhov sledujú špecifiku každého slovného druhu aj citlivú otázku prechodov niektorých slov alebo slovných tvarov do iných slovných druhov. Názorne a produktívne sa takýto postup uplatnil hneď napríklad vo výklade substantív, pri ktorých dôsledné rozlišovanie tzv. odrazových a klasifikačných kategórií dovolilo autorom miestami prehĺbiť doterajšie chápanie gramatických významov podstatného mena v slovenčine.

Aplikácia uvedených teoretických prístupov k podstatnému menu na tvarovú stránku týchto slov pritom umožnila plastickejšie ukázať dynamiku tvaroslovia slovenských substantív. V praxi tento postulát znamená, že sa v učebnici systematickejšie a systémovejšie vykladajú aj tzv. nesystémové javy v tvarosloví podstatného mena, teda známe výnimky, že sa tu nestretáme iba s vypočítavanim pravidiel a výnimiek, ale že sa podáva ich ucelený výklad. Takýto postup má priamy vplyv aj na jazykovú kultúru, pretože jednak zachytáva a rozoberá súčasný stav danej normy a jednak naznačuje, pri ktorých javoch z morfológie podstatných mien sa už norma ustálila a pri ktorých ide skôr o isté vývinové tendencie pripúšťajúce fakultatívnosť a variantnosť.

Z výkladu adjektív treba aspoň stručne zaznamenať najmä ich prehĺbenú klasifikáciu, v ktorej sa uvádza až sedem podtypov, pričom najmä oblasť medzi vzťahovými a akostnými prídavnými menami (keď sa v nej vyčleňujú vzťahovo-akostné a akostno-vzťahové adjektíva) sa ukazuje v náležitej šírke aj v náležitých súvislostiach. Učebnica venuje primeranú pozornosť aj donedávna otvorenej otázke kategórie zhody prídavných mien a viaceré nové poznatky obsahuje aj vo výklade substantivizácie adjektív. Celá kapitola o prídavných menách — a rovnako aj kapitola o príslovkách a miestami aj kapitola o slovesách — sa vyznačuje premysleným zapájaním slovo tvorných charakteristík do prehĺbeného výkladu daného slovného druhu.

Primerane rozsiahla kapitola o slovesách obsahuje veľa nových pozorovaní o samých tvaroch aj o významoch slovesných tvarov. Chceme tu upozorniť aspoň na tri závažné konštatovania o tomto slovnom druhu: 1. Netradične sa podáva celá zložitá problematika zvrtnosti slovesa. Prvé skúsenosti s využívaním takéhoto výkladu zvrtnosti sloves v praxi naznačujú, že učebnica podáva komplexnejší, a najmä dynamickejší obraz tejto vlastnosti slovesa, ako poskytovali doterajšie príručky. 2. Doterajšie rozdeľovanie osobných sloves na činnostné a stavové autori hodnotia ako neúplné a dopĺňajú ho zistením, že slovesá môžu popri činnosti a stave vyjadrovať aj vzťahy medzi substanciami (napr. *patriť*, *rozumieť sa*) a vlastnosti (*ruža vonia* s. 125). 3. Pri kategórii spôsobu slovesného deja autori podstatne rozširujú jej členitosť (uvádzajú, že podľa rozličných parametrov možno vydeliť vyše päťdesiat spôsobov slovesného deja — s. 143) a odôvodnene navrhujú zmenu v názve tejto kategórie na *druh slovesného deja*. Každý, kto sa častejšie dotýka problematiky slovesných kategórií, potvrdí poznatok autorov o tom, že doterajší názov danej kategórie

príliš koliduje s názvom celkom odlišnej slovesnej kategórie (*spôsob slovesného deja — slovesný spôsob*).

Podobných pozoruhodných zistení a formulácií nachádzame veľa aj vo výklade všetkých ďalších slovných druhov. Rozsah recenzie nám však nedovoľuje pristaviť sa pri nich. Chceme však ešte zaznamenať, že prakticky v celom diele nachádzame nielen teoretické výklady slovenskej morfológie, ale na ich pozadí aj početné konkrétne riešenia aktuálnych otázok jazykovej kultúry, ktoré sa dotýkajú nášho tvaroslovía. Napríklad výklady o správnom využívaní tvarov čísloviek, o dvojtvaroch substantív, o vypadávaní zvrätneho *sa*, *si* pri niektorých tvaroch stále zvrätných slovies, o využívaní a konkurencii spojok, predložiek, to všetko spolu s ďalšími konkrétnymi riešeniami zreteľne ukazuje, že posudzovaná kniha bude nielen dobrou príručkou pre poslucháčov slovenčiny, ale aj bohatým zdrojom poučenia pri akomkoľvek úsilí o kultivované využívanie tvaroslovných javov v jazykovej praxi.

Pohľad na posudzovanú učebnicu si vyžaduje ešte jednu malú poznámku, a to o jej názve. Vysokoškolská učebnica je vedecký text a tejto zásade by mal zreteľne zodpovedať aj názov diela. Dvojdielny názov, ktorý tu neodôvodnene podlieha označeniu príslušnej disciplíny v administratívnych normách a predpisoch, je ťarbavý a nezvyčajný. Prostý názov *Morfológia súčasného slovenského jazyka* by zaiste lepšie splňal požiadavky na adekvátne pomenovanie takéhoto diela. Pravda, táto poznámka nemieri na autorov, ale skôr na vydavateľskú prax, v ktorej sa na základe požiadavky, aby sa názov učebnice kryl s názvom študijnej disciplíny, zabúda na špecifické vlastnosti názvov a titulov slovesných diel z danej štylovej oblasti.

Jozef Mlacek

SPYTOVALI STE SA

Polutant a znečisťovač. — Ing. M. H. z Bratislavy sa nás pýta, či sú slová *polutant* a *znečisťovač* synonymné. Píše: „V rozhovore o vplyve priemyselných exhalátov na lesné porasty, ktorý bol uverejnený v Novom slove 29. 11. 1984, sa viackrát opakuje slovo *polutant*, resp. *polutanty*. Nazretím do Slovníka cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej som zistil, že popri slove *polutant* sa vyskutojuje aj slovo *znečisťovač*“.

Pri riešení nadhodenej otázky začneme rozborom domáceho slova *znečisťovač*. Je utvorené úplne správne a zaraďuje sa medzi také slová ako *zmäkčovač*, *pohlcovač*, *rozpúšťač*, *ustalovač*, ale aj *odmrazovač*, *odhrdzovač*, *odfarbovač*, *odlakovač*, *odpuďzovač*. Z analýzy týchto slov je zrejmé, že ide o pomenovania látok, ktoré sa používajú ako prostriedok na dosiahnutie istého cieľa: *zmäkčovačom* sa zmäkčuje voda, *odhrdzovačom* sa odstraňuje hrdza z kovových materiálov alebo súčiastok, *odpuďzovačom* sa má dosiahnuť odpuďenie, zahnatie nepríjemného hmyzu. Takýto význam (nástroj, prostriedok na dosiahnutie istého cieľa) však nemožno pripísať *polutantom*. *Polutanty* síce znečisťujú prírodné, životné prostredie, ale nie ako cieľuprimeraný prostriedok. Sú to skôr látky, ktoré aj proti našej vôli znečisťujú životné pro-

stredie. Pravda, možno namietaf, že slovo *pollutant* je málo zrozumiteľné, že v ňom nevidieť takú motiváciu ako v slove *znečisťovač*.

Táto námietka však platí len na prvý pohľad, lepšie povedané pri pohľade neodborníka. V odbornom vyjadrovaní medzi ekológmi — ako svedčí aj uvedený rozhovor v Novom slove — je celkom bežné a má aj svoju motiváciu. Pri skúmaní vonkajšej podoby tohto slova totiž odborník predovšetkým zistí, že zakončenie *-ant* je aj v takých slovách ako *oxidant* [látko spôsobujúca oxidáciu], *refrigerant* [látko vyvolávajúca ochladenie, refrigeráciu]. Teda zakončenie *-ant* je tu vlastne istý slovotvorný prostriedok: aj *pollutant* je látka, resp. látky spôsobujúce znečistenie, polúciu.

A tu sme už pri významovej motivácii slova *pollutant*. Súvisí totiž s latinským slovesom *polluere* — špiniť, znečisťovať, lepšie povedané s jedným z jeho tvarov, s tvarom *pollutum* — zašpinený, znečistený. Pravda, znalec angličtiny nájde motiváciu aj v angličtine. Tu je totiž sloveso *to pollute* — špiniť, znečisťovať a k tomu tiež možno pripojiť príponu *-ant*. V konečnom dôsledku však aj anglické sloveso *to pollute* vzniklo z lat. slovesa *polluere*.

Je tu ešte otázka, či by sme sa nemali vrátiť k pôvodnému latinskému slovesu. Podľa našich skúseností napr. z oblasti anatomickej terminológie nie je návrat ku klasickej latinčine užitočný, v odbornej terminológii sa často využívajú novšie podoby latinských koreňov, často také, aké prešli do moderných európskych jazykov.

Naša odpoveď je preto takáto: Slovo *pollutant* sa v odbornom vyjadrovaní ukazuje ako vhodnejšie než domáce slovo *znečisťovač*. Okrem toho sa bežne používa v prácach o ekológii, patrí do skupiny internacionálnych termínov. Pri používaní v slovenčine sa prispôsobuje najmä tak, že sa zjednodušuje zdvojená skupina *-ll-*, ktorá bola v latinčine i angličtine, a samohláska *u* sa vyslovuje krátko.

Ján Horecký

Ekológia, ekologický, ekoprogram. — Ing. M. Petro z Bratislavy: „Na základe toho, že slovo *ekológia* sa chápe ako náuka o vzťahoch medzi organizmom a životným prostredím [takto sa to vysvetľuje v Slovníku cudzích slov z r. 1979], mám pochybnosti o správnosti spojení *ekologická stavba, ekologické zariadenie, ekologická výchova*. Ak sú tieto spojenia vhodné, čo vlastne znamená prídavné meno *ekologický*? — Pokladáte slovo *ekoprogram* za správne?“

1. Výrazy, ktoré uvádza pisateľ, možno doplniť neuzavretou množinou výrazov s prívlastkom *ekologický*. Tento prívlastok býva pri substantívach *rovnováha, akcia, výhodnosť, nevýhodnosť, vzťah, katastrofa, výbor, priestor, dôsledky, prínos, koncepcia* atď. Pri väčšine z nich nemožno adjektívum *ekologický* pripísať význam „týkajúci sa ekológie ako vedného odboru“, a predsa ich treba pokladať za správne. Je to preto, že slovo *ekológia* sa neustálilo iba vo význame „náuka zaoberajúca sa skúmaním vzťahov medzi organizmami a prostredím“ [porov. napr. Slovník cudzích slov, 1979, s. 239], v ktorom ho predstavujú súčasné jazykové slovníky, ale aj vo významoch, ktoré sa zatiaľ v slovníkoch neuvádzajú. Ide o význam „oblasť, sféra ochrany životného prostredia“. Poukazujú naň spojenia, na ktoré sa spytuje pisateľ, ale celkom zre-

teľne aj spojenia *ekologický prínos*, *ekologický priestor*, *ekologický výbor*, *ekologická akcia*, *ekologická výhodnosť/nevýhodnosť* atď. Zdá sa, že celkom reálne treba rátať aj s ďalším významom vyplývajúcim zo spojení *ekologická katastrofa*, *ekologická rovnováha*, *ekologické dôsledky*. Tu ide o vzťahové adjektívum od slova *ekológia* majúceho význam „vzájomné vzťahy medzi organizmami a prostredím“ pripisovaný inak substantívu *ekologizmus* (porov. c. d., s. 239). Od neho sa však neutvorilo adjektívum *ekologistický*, a tak nie sú známe spojenia typu *ekologistická katastrofa*, ale iba spojenia typu *ekologická katastrofa*. Podľa toho adjektívum *ekologický* znamená: 1. týkajúci sa ekológie ako náuky (*ekologický problém*), 2. vzťahujúci sa na ochranu životného prostredia (*ekologická stavba*), 3. súvisiaci so vzťahmi medzi organizmami a životným prostredím (*ekologická katastrofa*).

Mnohovýznamovosť pri podobných prevzatých slovách nijako neprekvapuje, pretože je skôr pravidlom ako výnimkou. Možno sa o tom presvedčiť v citovanom Slovníku cudzích slov prezretím významovej štruktúry takých frekventovaných slov, ako sú *ekonómia* (dva významy), *matematika* (štyri významy), *ekonomika* (päť významov) atď.

2. Pri tvorbe pomenovacích prostriedkov v oblasti ekológie plní slovotvorný prvok *eko-* zreteľne vydeliteľný zo slov typu *ekoprogram* takú istú funkciu, ako majú v iných oblastiach prvky *bio-* (porov. *biosféra* — *ekosféra*, *biotyp* — *ekotyp*, *biotop* — *ekotop*), *foto-* (*fotosféra*, *fotogram*, *fotokatóda*, *fotonásobič*, *foneutrón*, *fotoprotón*), *elektro-* (*elektrošak*, *elektroliečba*, *elektrogong*) a i. Zo začiatku sa síce takto utvorené slová pociťujú ako exkluzívne prostriedky profesionálneho slangu, no veľmi rýchlo nadobúdajú platnosť odborných termínov, napr. *ekofén*, *ekofilm*, *ekolínia*, *ekobiologický*, *ekoklimatický*. Ide tu o novú predponu *eko-*. Preberaním alebo samostatným tvorením takýchto pomenovacích prostriedkov slovenská odborná terminológia živo nadväzuje na unifikačné a internacionalizačné tendencie.

Ivan Masár

Dezén a design/dizajn. — I. C. zo Závodov 1. mája, n. p., Liptovský Mikuláš nám napísal: „V pracovnom kolektíve nemáme jednotný názor na slovo *dezén*. V odbornej literatúre a v časopisoch sa uvádza *design*, *dessin*, *dizajn*, *dessén*. Prosíme Vás o usmernenie v používaní týchto výrazov.“

Škoda, že sa v liste neuvádza širší kontext, lebo ide o dve slová s rozličným významom. Slovom *dezén* [z francúzskeho *dessin* = kresba] sa pomenúva vzorka, kresba na tkanine, ale aj vytváranie plastických ozdôb a vzorov na súčiastiach výrobkov alebo dielcov (napr. *zimný dezén na pneumatikách*). V Slovníku cudzích slov (Ivanová-Šalingová, M. — Maníková, Z., Bratislava, SPN 1979, s. 200) sa ešte uvádza podoba *desén*, v praxi však prevláda podoba *dezén*.

Iné je slovo *design*, písané aj foneticky — *dizajn*. Jeho pôvod je v angličtine (*design* = návrh, projekt, vzor; porov. Dvonč, L.: *Design — priemyselné výtvarníctvo*. Slovenská reč, 35, 1970, s. 192). Slovom *design/dizajn* sa pomenúva špecifická výtvarná činnosť zameraná na priemyselnú výrobu (porov. Encyklopédia Slovenska. 1. Bratislava, Veda 1977, s. 502—503). Má ten istý význam ako dvojslovné pomenovanie *priemyselné výtvarníctvo*. Od slova *design/dizajn* bolo odvodené činiteľské podstatné meno *designér/dizajner*, ktorého slovenským ekvivalentom je dvojslovný názov *priemyselný výtvarník*, resp. *priemy-*

selný návrhár. Vzťahové adjektívum k substantívu *design/dizajn* je *designový/dizajnový*, k substantívu *designer/dizajner* je *designérsky/dizajnérsky*.

Od slova *dezén* sú utvorené viaceré odvodeniny — sloveso *dezénovať* s významom „kresliť, vytvárať vzorku“, slovesné podstatné meno *dezénovanie* s významom „vytváranie plastických ozdôb a vzorov na súčiastiach výrobkov alebo na dielcoch pomocou vysokofrekvenčného dezénovacieho stroja, gumových foriem alebo kovových matric“ [podľa pripravovanej ON 79 6003 *Názvoslovie operácií v brašnárskej a galantérskej výrobe*] a prídavné meno *dezénový* s významom „vzorkový“. Činiteľské podstatné meno od slovesa *dezénovať* sa zatiaľ neustálilo. Bolo by ho možné vytvoriť príponou *-č* — *dezénovač* (ako *liso-vač*, *natierač*, *plánovač* a pod.). Tento typ tvorenia je v súčasnosti veľmi produktívny. Je tu síce možnosť vytvoriť činiteľské podstatné meno od slova *dezén* príponou *-ér* — *dezenér* (ako *designér/dizajnér*), toto slovo by však bolo veľmi blízke slovu *dizajnér*. Zo skúsenosti vieme, že sa takéto slová v praxi často zamieňajú. Zámena slov *dizajnér* — *dezenér* by mohla viesť k nedorozumeniam, lebo významovo sú rozdielne. Kým *dizajnér* navrhuje skôr tvar priemyselného výrobku, *dezénovač* (*dezenér*) upravuje vonkajší povrch, vzor na výrobkoch.

Eva Rísová

TASS je splnomocnený vyhlásiť. — Š. Oleksík z Michaloviec sa na nás obrátil s otázkou, či názov sovietskeho televízneho seriálu *TASS je splnomocnený vyhlásiť*, pod ktorým sa tento seriál propagoval v dennej tlači, je jazykovo správny. Podľa jeho mienky mal názov seriálu znieť *TASS je splnomocnená vyhlásiť*, keďže *TASS* je *Tlačová agentúra Sovietskeho zväzu*; ako jadro celého spojenia je tu teda slova *agentúra*, ktoré je podstatným menom ženského rodu.

Postoj nášho čitateľa k názvu televízneho seriálu *TASS je splnomocnený vyhlásiť*, ktorý sme mali možnosť sledovať koncom roku 1984 na televíznych obrazovkách, nie je správny. Pri svojom postoji k názvu seriálu nebral totiž do úvahy dve dôležité okolnosti. Po prvé to, aký názov reprezentuje iniciálová skratka *TASS*, a po druhé to, ako sa správajú skratkové slová vo vete.

Iniciálová skratka *TASS*, ktorá je zároveň aj skratkovým slovom, keďže má vhodnú kombináciu hlások (ako normálne slová), je skratkou ruského názvu tlačovej agentúry *Telegrafnoje agentstvo Sovetskogo Sojuza*, a nie prekladu tohto názvu do slovenčiny *Tlačová agentúra Sovietskeho zväzu*. Keby šlo o iniciálovú skratku názvu preloženého do slovenčiny, skratka by musela mať grafickú podobu *TASZ*. Takáto iniciálová skratka sa u nás ani nepoužíva, ani nie je odôvodnené ju zavádzať. Skratky zahraničných tlačových agentúr, ktoré sa u nás používajú, vychádzajú totiž z názvu agentúry v príslušnom jazyku, nie z jeho prekladu do slovenčiny, napr. *ADN* — *Allgemeiner Deutscher Nachrichtendienst* [tlačová agentúra NDR], *PAP* — *Polska Agencja Prassowa* [poľská tlačová agentúra]. Pri iniciálových skratkách zahraničných tlačových agentúr ide teda o internacionálne skratky.

V našom prípade pri posúdení jazykovej správnosti názvu seriálu *TASS je splnomocnený vyhlásiť* je však dôležité predovšetkým to, že iniciálová skratka *TASS* je zároveň aj skratkovým slovom, ktoré sa podľa svojho zakončenia

zaraďuje k príslušnému rodu a príslušnému skloňovaciemu vzoru. Keďže skratkové slovo *TASS* je zakončené na spoluhlásku *s*, je mužského rodu a skloňuje sa podľa vzoru *dub* (porov. *podľa vyhlásenia TASS-u, v správe TASS-u sa hovorí*), to značí, že vo vetnej súvislosti si vyžaduje zhodu v mužskom rode.

Vyjadrenie *TASS je splnomocnený vyhlásiť*, ktoré sa stalo aj názvom sovietskeho televízneho seriálu, je teda z jazykovej stránky úplne v poriadku a jeho propagovanie v dennej tlači v tejto podobe bolo správne.

Matej Považaj

Mliečne desiaty či desiate? — A. K. z Bratislavy sa pýta: „V Bratislave sa začalo bezplatne podávať mlieko v štvrtlitrovom balení žiakom základných škôl a zamestnancom niektorých podnikov chemického priemyslu. Jedna z poznámok informujúca v dennej tlači o tejto akcii mala nadpis *Mliečne desiaty*. Je tento nadpis vhodný z jazykového hľadiska?“

Nášho čitateľa, ktorý sa pozastavil nad jazykovou stránkou tohto nadpisu, jazykový cit nesklamal. Nadpis totiž nie je z jazykovej stránky celkom korektný, a to práve pre tvar množného čísla *desiaty*.

Slovo *desiata* je podstatným menom ženského rodu a pomenúva sa ním menšie jedlo určené na čas medzi raňajkami a obedom, spravidla okolo desiatej hodiny.

V spisovnej slovenčine máme skupinu podstatných mien, ktoré vznikli substantivizáciou čiže spodstatňovaním prídavných mien, čísloviek, prídavných a zámen, napr. *členské, poisťné, predplatné, hradská, triedny, vedúci, náš*. Substantivizácia má tu svoj pôvod v prívlastkových spojeniach s podstatnými menami. V týchto prívlastkových spojeniach môže prívlastok po vynechaní nadradeného člena zastupovať celé spojenie a nadobudnúť tak platnosť podstatného mena: *triedny učiteľ* — *triedny*, *členské príspevky* — *členské*, *hradská cesta* — *hradská*, *známy človek* — *známy*. Do tejto skupiny patrí aj podstatné meno *desiata*, ktoré vzniklo substantivizáciou radovej číslovky *desiaty* v tvare ženského rodu zo spojenia *jedlo o desiatej hodine*.

Pri skloňovaní týchto slov si treba uvedomiť, že zmena v ich slovnodruhovom zaradení nevyvoláva zároveň zmenu v adjektívnom skloňovaní, naďalej sa teda skloňujú podľa príslušného vzoru prídavných mien. Substantivizovaná radová číslovka *desiata* sa skloňuje — ako všetky tvrdo zakončené slová adjektívneho rázu, teda ako spodstatnené prídavné mená (*chorý*), ženské priezviská (*Urbanová*), miestne mená (*Dobšiná*), trpné prídavné (*volaný*) a radové číslovky (*piaty*) — podľa príslušného rodu vzoru *pekný*, pričom sa pri jej skloňovaní uplatňuje rytmický zákon.

Substantívum *desiata* sa skloňuje takto: v sg. *desiata, desiatej, desiatej, desiatu, desiatej, desiatou*; v pl. *desiate* (nie *desiaty*), *desiatych, desiatym, desiate, desiatych, desiatymi*. Systémová a zaužívaná podoba substantivizovanej radovej číslovky *desiata* v nominatívne plurálu je teda *desiate*. Táto podoba nevyvoláva nijaké ťažkosti pri dorozumievaní, preto nieto dôvodu meniť jej tvar. Slovo *desiata* malo teda mať v nadpise poznámky o propagovanej akcii jazykovo správnu podobu *desiate*: *Mliečne desiate*.

Katarína Hegerová

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 19, 1985, č. 4. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v máji 1985. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1985

Cena Kčs 3,—

KULTURA SLOVA

Spytovali ste sa

Polutant a znečisťovač. J. Horacký	188
Ekológia, ekologický, ekoprogram. I. Masár	189
Dezén a desing/dizajn. E. Rísovová	190
TASS je splnomocnený vyhlásiť. M. Považaj	191
Mliečne desiaty či desiate? K. Hegerová	192